GURUKUL INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL

Quarterly

Dec – 2014	Issue – I	Volume – I

ISSN No. 2394-8426

Managing Editor	Chief Editor
Dr. Prakash N. Somalkar Principal, Gurukul Mahavidhyalaya, Nanda. At. Nanda, Tah. Korpana, Dist. Chandrapur. Pin – 442917 Mob. No.: +91 94 22 13 7816	**Mr. Mohan Hanumantrao Gitte** At. Dattapur, Post. Ghatnandur, Tah. Ambajogai, Dist. Beed. Pin – 431519 Mob. No.: +91 92 73 75 9904
Email ID's	**Website**
chiefeditor.gurukuljournal@gmail.com info.@gurukuljournal.com	http://gurukuljournal.com/

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

Index

Paper No.	Title	Author	Page No.
01	Service Marketing Challenges Ahead	Prof. Sunil G. Naranje	1 to 7
02	Toni Morrison's Magical Realism walks between Magical Reality and Mythical F Folklore	Mr. Kamalakar M. Tidke	8 to 13
03	Impact of Globalization on Small Scale Industries in India	Prof. R. A. Fulkar & Dr. R. P. Ingole	14 to 20
04	बँकेविषयी सर्वकाही	डॉ. सपना राजीव वेंगीनवार	21 to 28
05	स्त्रियांची सामाजिक सूरक्षितता	डॉ. विजय वि. टोंगे	29 to 34
06	India's Internal Security Perspective : Special Reference To Terrorism	Prof. Yogesh R. Tekade	35 to 45
07	Need Of Tourism And Its Utility As Development Tool In India- With Special Reference To Goa	Prof. Rajat R. Mandal	46 to 51
08	जागतिकीकरणामुळे ग्रामीण समाज संस्कृतीवर होणारा परिणाम	प्रा. सतीष एस. कर्णासे	52 to 56
09	आधुनिक कृषीक्षेत्र विकासाचा नवप्रवाह कृषीपर्यटन	प्रा. विनय देविदास कवाडे	57 to 63
10	भद्रावती शहरातील जलकुंड - एक ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा. जयवंत एन्. काकडे	64 to 69
11	ग्रामसभा प्रत्यक्ष लोकशाहीचे माध्यम- एक विष्लेशनात्मक अध्ययन	डॉ. एन. आर. चिमूरकर	70 to 74
12	The role of E-Banking in India	Prof. Rajesh S. Dongare & Mr. Suresh S. Kashide	75 to 78
13	गीतकार - शांता शेळके : स्वरूप आणि समिक्षा	प्रा.डॉ.मीनाक्षी दरणे	79 to 84
14	Suicide of Farmers in Maharashtra – Causes & Remedies	Dr. Purnima V. Meshram	85 to 90
15	संकल्प नेत्रदानाचा	प्रा. सौ. श्वेता शिरीष गुंडावार	91 to 94
16	Bamboo For Sustainable Livelihood Entrepreneurship Opportunities For Rural Employment	Mr. Nagsen J. Shambharkar	95 to 106
17	Hamlet: A Hero or an Anti-Hero	Prof. Sulok B. Raghuwanshi	107 to 110
18	अन्न भेसळ आणि ग्राहक जागरूकता	प्रा. कु. उषा एम. खंडाळे	111 to 115
19	शेजारी देशांशी भारताचे सीमातंटे आणि घूसखोरी : विशेष संदर्भ काश्मिर मधिल घूसखोरी	प्रा.सुनिता हनुमंतराव गित्ते	116 to 119
20	नाबार्ड आणि ग्रामीण विकास Nabard And Rural Devlopment	प्रा. स्वप्नील एस. बोबडे	120 to 122
21	Role Of Higher Education For The Development Of Human Resources	Prof. Vishranti M. Dhadade	123 to 127
22	Development Participation through Women Empowerment	Prof. Madhuri M. Bhude	128 to 132
23	आदिवासी धर्म आणि वृक्ष	डॉ. आनंद के. भोयर	133 to 137
24	Child Labour:- Ban Or No Ban, They Are Labouring On	Dr. Makrand Jaiswal	138 to 142
25	चंद्रपुर जिल्ह्यातील सोयाबीन पिकविणाऱ्या शेतकऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीचे अध्ययन	डॉ. सुधीर न. बोढे	143 to 152
26	भारतीय लोकशाही आणि डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर	प्रा.डॉ.रविंद्र मुरमाडे	153 to 156
27	यवतमाळ जिल्ह्यातील आदिवासी स्त्रियांची व्यवसायिक माहिती	शुभांगी अ.भोयर & डॉ.सौ.अपर्णा ढोबळे	157 to 159
28	आदिवासींकरिता विकास योजना राबविणाऱ्या महाराष्ट्रातील संस्थांच्या कार्याचा आढावा	डॉ. तात्याजी काशीनाथ गेडाम	160 to 167
29	Role of ICT Improving the Quality of school Education in India	Santanu Biswas	168 to 173
30	The 'Community' in 'Community Social Work'	Mr.Raju V.Kasare	174 to 184

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

Service Marketing Challenges Ahead

Prof. Sunil G. Naranje
Janata Mahavidylaya,
Chandrapur (MS) India.
Email:- Sunilnaranje@rediffmail.com
Mob. No. +91 94 22 836093

Abstract

In Indian Economic development path service have emerged as the most important constitution. This is 18 So because more than half of India GDP is contributes through services. Not only this Services also play and indispensible role in employment generation diversification of markets and products etc.

A service system is dynamic configuration of people technology organization and shared information that creates and delivers value between the provider and the customer through service. Existing literature separates service from tangible goods un four unique. Characteristics Service should be defined and studies as different from and a complement to products service marketing problems require service. Marketing solutions strategies developed from experience in goods marketing are often insufficient.

Challenges in Service Marketing - Managing growing and profiting with both product and service profiting with both product and service business are challenging tasks. But the challenges are different from one to the other listed below are some of the most common and difficult challenges of growing and managing consulting professional or technology service businesses that don't necessary apply to product business.

A Service Marketing Problem - Eight marketing problems associated with the unique characteristics were identified from the service marketing only one of the eight problems arrears. "The demand for service fluctuates" Received an arrange score above midpoint on the scale other were laborers than mid-point. Indicating that were not perceived to be troublesome.

In this research paper efforts are made - 1. To offer a conceptual frame work summarizing the a unique Characteristics of services. 2. Compare the problems and strategies cited in the literature with these reparted by service firm. 3. To offer recommendation for further development of the service & marketing concept.

Key Words

Economics development, Services, Marketing, Challengers, Technology, Service Marketing Problems.

Introduction

Over the years service marketing sector has emerged as a vital sector for economies around the world and so has been the case for India.

A service system is a dynamic configuration of people, technology, organizations and shared information that creates and delivers value between the provider and the customer through service. Existing literature separates service from tangible goods on four unique characteristics IHLP (Intangibilita – I, heterogeneity H, insparatrility P.) Service marketers face vexing problems because of their unique characteristics. Service should be defined and studied as different from and a complement to products. Service marketing problems require service & marketing solutions. Strategies developed from experience in goods marketing are often insutticant.

The reason for emergence of the same follow.

Affluence

The increase in prosperity has been one of the reasons for the vital role service marketing sector is a playing in India. India's per capita income over the year has increased which has led to the demand for service like construction, tourism, personal grooming parlors etc,

Leisure Time

People to get some time to travel and holiday and therefore there is a growing importance and demand for travels, tourism and hospitality services, on the other hand free time is also being spent on relations and there for demand is increasing of Yoga trainers. Spas, etc.

Increase in G & E Expectancy

Belts Standard of liking food & nutrition, health & activities and awareness programmes & have contributed to a significant increase, in life expectancy of people around the world giving rise to service like rejuvenation centres, old age homes, child care service, medical care, etc. India's life expectancy has improved over the years and is about 65 years which was just 23 years in 1901-11.

Working Women

Around the world the strength of working women has increased which has given rise to service which takes care of the old at home and children of working mother. Demand has also increased for other service like cleaning, home care, readymade food and home delivery etc.

Product complexity

High incomes and modern life style has given rise to purchase of technosavy goods like automobile laptop, etc. that require care and servicing which can be provided only by specialized

person. This has given rise to the need for services like after sales service agent's maintenance service providers, etc.

Life Complexity

With busy lines need has arisen for services like home tutorial for kids since working partner kind it difficult to juggle between work and home demand for other services has also increased like pickup and delivery for serviced vehicles property investigation and dealers tax advisor etc.

Sustainable Growth & Consumption

Sensitivity to environment has led awareness regards of limitation of natural resources leading to increase in service like water treatment plants, pollution control agency recycling of water, etc.

Innovation

Innovation around the world in there communications and electronic hard to rise of service like e-shopping customer care wireless networks I.T. related service, etc.

Service Marketing Current Indian Scenario

Contribution to National Income

Service marketing sector in India cavers a wide range of activities ranging from services like telecommunication, satellite mapping to simple one like those performed by the barber, carpenter, plumber, etc. This sector account for more than half of India's GDF. The rise in the service sector share in GDP is a structural shift in the Indian economy which takes it towards the basic of developed economy.

Employment Generation

Service sector is crucial since it contributes significant to Employment generation. However, it has been scan that the shore of servicer in employment for many developed economies is higher compared to china and India in the care of India an China, the share of employment generation of services is not as high as contribution of services in G.D.F.

Contribution in Revenue to Public Treasury

India's service sector contribution significantly to tax proceeds. Since no tax is imposed on the agriculture sector most of the tax comes from manufacturing and service sector. Tax

collection from services is a composition from service sector. Tax collection from services is a composition from service sector tax come, Insurance, Courier etc.

Services Contribution Trade

India's share of services exports in the world exports of service has been increasing faster than the share of merchandise exports in world exports. It can be said that India is progressing towards a services export growth.

F.D.I. and Services in India

The growth of services sector is closely linked to the F.D.I. inflows into this sector world services. Sector F.D.I. recovered in 2011 after falling supply in 2009 and 2010 F.D.I. in nonfinancial services rose modestly.

Challenges in Service Marketing

Managing growing and profiting with both product and service businesses are challenging tasks. But the challenges are different from one to the other. Listed below are some of the most common and difficult challenges of growing and managing consulting, professional, or technology service businesses that don't necessary apply to product business.

Marketing Intangibles. This makes services difficult to conceptualize and evaluate from the clients perspective, creating increased uncertainty and perception of risk from the firms perspective service intangibility can make service difficult to promote control quality and set price.

Service are often produced and consumed simultaneously. This creates special challenges in service quality management that product companies do not even considers. Products are tested before they go out the door. It a product has quality problems while in productions the company can fix them and customers are none the wiser service production happens & with the customer present creating a very different and challenging dynamic.

True it is necessary some level of trust in the service organization and its people must be established before client will engage services. This is an important some times more important than the services offerings and their value proposition. For example an insurance agent is essentially marketing a promos that his company will deliver when it comes time to pay a claim. If the agent does not appear trustworthy or it his company has a poor reputation, he will have a hard time convincing the prospect to purchase a policy.

Competition is often not why you think. Competition for product companies are others product companies competition for service companies are often the clients themselves often the client would be asking should we engage this service at all and 'It so should we just do it in house'. As per 2008 NASCOM report services sector contribution to Indian economy are 57% of GDP and rapidly increasing. The scale, complexity and interdependence of today's service system have been driven to an unprecedented level, due to globalization, demography of changer and technology developments basic characteristics like in frangibility in reparability, heterogeneity and portability pase services marketers challenges and issues not faced by goods marketers services marketing-challenges and issues require service marketing solutions and strategies developed for goods marketing are often insufficient.

This Paper are offers

(a) Conceptual frame work summarizing the unique characteristics of service the challenges. Stemming from these characteristics and strategies suggested as appropriate to overcome the issues.
(b) To compare the challenges and strategies cited in literature with these identified.
(c) To offer recommendations for further development of service marketing concept.

Service Marketing Problems

Eight marketing problems associated with the unique characteristics were identified from the service marketing. Only one of the eight problems areas. "The demand for services fluctuates." Received an average score above midpoint on the scale. Others were levels than mind paint, indicating that they were not perceived to be troublesome. A discrepancy exists between what literature suggested would be the case and what respondents to the present study claim. Perhaps firm are dealing with their problem. Successfully by using appropriate strategies suggested in the ultrapure. There were higher overall sources for business practices and strategy item than the problem items. This means that many of the problem cites in literature could be less critical than others areas which were not investigated.

Objective

In this research paper efforts are made.

(1) To offer a conceptual frame work summarizing the unique characteristics of services

the problem stemming from there characteristics and strategies as appropriate to overcome the problem.

(2) In the literature with those reported by service firm.

(3) To offer recommendation for further development of the services marketing concepts.

Hypotheses

(1) Service marketing difficult to promote control quality and set price.

(2) Service are often produced and consumed simultaneously.

(3) Service system has been driver to an unprecedented level due to globalization denotative changes and Technology developments.

Methodology

For the present study challenges in service marketing is based on service marking literature and marketing survey. The sample consists of customer and marketing representative. The primary data was collected through interview. Schedule by adopting the interview method and participation observation method. The study comers both primary and secondary data for analysis. The Secondary data was collected from the published and unpublished reports. Journals book and also website.

Recommendations

In is suitable that globalization has become the norm in the service industry. This is evidenced by a growing number of business firm operates in more than one country. Those hues since evolved their business practice. The changes in the world economy and business practices have driven the focus on service. The fact that services dominate the modern economies of the world. The focus on services as competitive business imperative specific needs of the deregulated and professional service industries the role of new service concepts growing from technological advances and the realization that the unique characteristics of services result in unique challenges and opportunities. Service provider has to adapt to ever changing world economy, identify, challenges, distinguish among pure service & value added service customer services derived services and appropriately address their services sectors.

Conclusion

Seeing the growth of service sector in economies throughout the world and the belief that services marketing in certain key respects. It different from goods marketing the rapid growth of services marketing literature is recent year is not surprising. Increases academic interest and

research activity in services marketing in year to come is expected and is necessary because far more questions than servers exist at this time. A need exists for services marketing research to enter a new phase of empirical work that integrates various disciplines and various servicer industries. Detailed research should need to be done. On some of the following identified problems.

(a) Whether the identified critical problems associated with the services are changing with the environmental competitive and other condition.
(b) How they are differ among various service firms.
(c) Whether the effectiveness of strategies selected to tackle particular service problem very for different service characteristics.
(d) Do we need different strategies for each service problems.
(e) Are certain strategies more appropriate for certain types of services business.
(f) Should the services firms dealing with the industrial consumers be different than end user.

References

(1) Berry, Leonard (1980) "Service marketing is different." Business 30 (May-June) 24-29.
(2) Boom Bernard +H and Mary J. Bitnet (1931) marketing strategies and organization structures for service firm" American marketing 47-5.
(3) Carman james m and Eric lingered (1980) "Growth Strategies of Service firm" strategist management journal, 1 January – march 7-22
(4) Berry Leonard L (1981) " he employers as customer" Junaral of retail bingeing 3 (march) 33-40
(5) Davidson, David s (1981) "How to succeed in a service Industry term the organization chart UPS de down" Management review 67 (Derail) B-16
(6) ESK, Raymond's P. (1981)"Tousdrds a consumption & education process model for service" In marketing of services J.H. Donnelly and W.R. George & Chicago's amercing marketing (91-14)

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

Toni Morrison's Magical Realism walks between Magical Reality and Mythical F Folklore

Author : **Tidke Kamalakar Madhukar**
Qualification : MA (Eng.), M.Ed.
Designation : Ph.D scholar
Institute : Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangabad.
Email. : tidkekamalakar@gmail.com
Contact No. : +91 96 89 39 6821

Abstract:

The chief focus of this paper is to explore the aesthetics and artistic leverage of magic realism, which are arguably deployed in the novels of the Nobel Prize winning African-American writer and thinker. Toni Morrison, who is quite frequently labeled a magic realist. My special concern is to ponder whether or why some of her writerly techniques and authorial strategies actually might have earned her the label of a magic realist author, and, by the same token, what is generally understood by the oft-quoted phrase "The Magical Realism of Toni Morrison."

It is widely acknowledged that the term "magic realism" first appeared in the context of art, more particularly in the vocabulary of a German art critic Franz Roh, who used it to describe the work of post-Expressionist artists in the mid-1920s. Since the 1950s and 1960s, the term magic realism has been increasingly associated with literature, more particularly with Latin American fiction, namely writers like Gabriel Garcia Marquez, AlejoCarpentier, Julio Cortazar, Jorge Luis Borges, but also Günter Grass, Salmon Rushdie, John Fowles, or the Caribbean writer Derek Walcott. Unlike the definition of magic realism in art, i.e. looking for mysterious things inherent in everyday reality, magic realism in literature is perhaps best described by "amalgamation of reality and fantasy" (Hegerfeldt 2004) or, as Lori Chamberlein puts it, "writing that works both within and against the aesthetics of realism". In other words, the basic prerequisite is almost seamless coexistence of the supernatural and natural, the fantastic and dream-like visions cohabiting alongside everyday events. Magical realism is frequently subsumed within a much larger, older and more vaguely defined genre of the Fantastic, where the critical consensus puts even classics such as Oscar Wilde's The Picture of Dorian Gray or The Turn of the Screw by Henry James, both of which clearly lend themselves to fantastic readings.

Magic realism implies that disproportion is part of our reality too ordinary life may also be the scene of the extraordinary. Both of these seem to suggest that magical realism is no less real than traditional realism. The intention behind this is to "show reality more truly with the marvellous aid of metaphor". In terms of distinctive features of this genre, it is generally held that magic realist fiction combines fantastic or dreamlike elements with reality, the recognizably realistic merges with the unexpected and the inexplicable, and it combines elements of dreams, fairy story, or mythology with the everyday (Drabble 2000). The fantastic elements tend to be left unexplained and the fantastic situation or event is treated realistically. A magic realist piece often leaves the readers uncertain as to which interpretation they should believe in – the magical or the realist interpretation. Magic realist works tend to produce detailed sensory input and are characterized by abundant use of symbols of imagery. They invert cause and effect, for instance, whereby a character may suffer before a tragedy occurs (Wikipedia). They draw upon the energies of fable, folk tale, and myth (Baldick 2004) or even incorporate legend or folklore (Wikipedia), which invade the realismand change the whole basis of the art (Harmon 1992:113). Interestingly enough, purely magic elements (at least their traditional connotation) are generally not included as distinctive features of magic realism, or at least not singled out as a special item. By "magic" I do not mean the sorcery of the intellectually rather downplayed fantasy genre, but something I chose to call "woodoo," which subsumes everything verging on black magic, root medicine, voodoo, wood magic, tree-worshipping, druidic rituals, but all of these in realistic settings (such as the pagan tree-worship found in John Steinbeck's To A God Unknown). This category obviously walks a very thin line, because some of these elements are quite frequently deployed and occasionally misshapen by the fantasy genre.

Toni Morrison has repeatedly said that she does not aspire to be stigmatized as a magic realist, but since the general critical consensus does label her as one, it would be interesting to explore some aspects of her writing that might qualify as magic realist, to a varying degree. If we start by sifting through the previously mentioned general symptoms of magic realist fiction, Toni Morrison's work definitely abounds in detailed sensory input and symbols and imagery; in addition to this some of her work does at times contain unexplained and inexplicable fantastic or dream-like elements and combines these with reality and, what is more, ostensibly treats these as normal.

I have come to choose four categories which I found to be verging on the magic realist attributes. These can be summarily labeled as: 1. rising from the dead or ghost-like appearances, 2. supernatural healing abilities, 3. divine guiding hand or supernatural assistance, 4. inexplicable oddities and 5.incorporated folklore or mythology.

The category labeled "rising from the dead" denotes the seemingly supernatural reappearance of people deemed dead. Perhaps the most famous of Morrison's characters of this type is Beloved, the haunting or haunted child from the book of the same name. Sethe Garner, a runaway slave, chooses to kill her baby-girl rather than give her back to the slave owner. When the child later rises from then dead, first in the shape of what could be called a poltergeist, then in the shape of a ghostly teenage girl, the first three interpretations that come to mind are that she has come to set the record straight, to reconcile, or to try to understand what reasons led her mother to do what she did. It is clear that there is quite substantial leeway which would allow for interpretations that do not necessarily coincide with magic realist maxims. The re-appearance of Beloved does not have to be read as a ghostly embodiment of the murdered child, it can also be understood as a very vivid manifestation of Sethe's psyche. A careful close reading of the text reveals at least one "slippage" that goes decidedly against the principles of magic realism. The supernatural phenomenon may perhaps be realistically treated, yet the exorcism through which the local women eventually manage to get rid of Beloved makes it perfectly clear that she is indeed recognized as a spirit or an apparition, and dealt with in an appropriate manner. This does not necessarily violate the hermeneutic unity of the novel, yet it does collide with some of the previously outlined attributes of magic realism, namely the principle that the readers should be left at quandary as to whether they should believe the magical or the realist interpretation. The exorcism is extremely suggestive, which narrows down the potential for ambiguity on the part of the reader. Another, perhaps slightly less palpable, dream-like reappearance takes place at the end of Morrison's 1998 novel, Paradise. The basic dynamics of the novel are grounded on the building tension between two adjacent universes: Ruby – a wholly black town in Oklahoma founded on rigid religious principles as a sort of refuge against the injustices which had previously been imposed (for generations) upon the eight founding families, and a nearby convent, which used to be run by nurses, but now provides asylum for a small community of ostentatiously independent "stray" women. When the unity of the town starts crumbling as a result of the emancipationist spirit of the 1960s and 70s, the bewildered founders of the town

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

choose to save the communal coherence and unity by singling out and attacking a common enemy, the convent women, one of whom is definitely killed and another four are presumed dead. The four missing women make a phantom appearance at the end of the book, when they arguably come to reconcile with their nearest and dearest. I say arguably, because, as I indicated earlier, there is not a universal critical consensus as to whether the four convent women actually died or not. Their bodies have not been found, but other parts of the book suggest they were shot at and fatally wounded.

The most decisive argument in favour of magic realist interpretations springs from the manner in which these reconciliatory (or mainly reconciliatory) encounters are described. I will quote just one passage to demonstrate the dream-time quality of the reconciliatory comeback of one of the convent women – a mother who had previously compulsively run away from her family, after accidentally letting her twin babies die of suffocation in a car. This is the end-scene of her reunion with her daughter, who had previously been unforgiving and spiteful about the accident, but seems to have grown up to understand the predicament of her mother and come to terms with it. Sally watched her mother disappear into the crowd. She ran her finger under her nose, then held the cheek that had been kissed. Did she give her the address? Where was she going? Did they pay? When did they pay the cashier? Sally touched her eyelids. One minute they were sopping biscuits; the next they were kissing in the street. (Morrison1998:315)

This dream-time colouring is obviously very much in the magic realist vein, but the spare narrative logistics of the book prevents us from jumping to conclusions. I therefore consider this supernatural reappearance a liminal case which verges on magic realism. However, if we walk the line between the credible and the incredible, I tend to see Beloved as more legitimate as a magic realist piece, because the realist undertones and likely realistic explanations of Beloved's reappearance are much less tenable than those of the four ghost convent women.

The magic realist flavour of Consolata's god-given ability is not so much hampered as amplified by her Catholic remorse and self-flagellation, when she realizes she has been practicing magic. Moreover, it is important to realize that she may loath and demean her magic skills, yet she still does not make any serious attempt to explain the phenomenon, which therefore remains quite safe within the magic fold. I would like to measure this magic ability against a slightly more credible example of "practising". Pilate in the Song of Solomon gives her brother a bewitching beverage that makes him make love to his wife, whom he banned from his bed as a

punishment for her alleged incestuous relationship with her father (which is a false accusation, as far as we can deduce from the book). I think these two examples quite aptly demonstrate the boundaries of magic realism. The act of stepping in and re-igniting people to life as opposed to love beverages; the latter might work miracles, yet they are still too commonplace to make it onto the magic realist menu. The interesting thing is that Morrison actually toys with daytime magic and practising it a number of times, but she frequently holds it for ridicule instead of inflating its status. A good example of this can be found in her 1970 novel The Bluest Eye, whose main protagonist Pecola seeks the local palmist and interpreter of dreams, the name of Soaphead Church, and asks him to give her blue eyes, with the directness and credulity of a neglected child.

"What can I do for you, my child?" […]

"My eyes."

"What about your eyes?"

"I want them blue."

Soaphead […] thought it was at once the most fantastic and the most logical petition he had ever received. Here was an ugly little girl asking for beauty. A surge of love and understanding swept through him, but was quickly replaced by anger. Anger that he was powerless to help her. […] For the first time he honestly wished he could work miracles. (Morrison 1990:137-138) The crucial point is that if it were not for this helpless verbal shrug and explicit resignation on the part of the self-styled magician, we might easily see the magic procedure which he subsequently prescribes for Pecola as perfectly compatible with magic realist doctrine. There is nothing in the book which would unambiguously disprove the success of the procedure, except for the fact that Pecola's newly attained beauty is later confirmed by her being raped by her own father. This posits at least one distinctive dividing line between what may qualify as magic realism and what cannot. The ultimate difference resides in the fact that the magic phenomenon may be questioned, doubted, derided, feared, but it is not outwardly stripped off its magic cloak, so to speak, unlike the above extract from The Bluest Eye.

There are two very famous literary renditions of this topic, Julius Lester's Black Folktales, published in 1969, and Virginia Hamilton's The People Could Fly. The subject is also quite extensively covered in The Book of Negro Folklore by Langston Hughes and Arna Bontemps. Another possible metaphorical reading is a step or leap into the unknown, which actually the

main hero takes at the very end of the book. However, no matter what kind of symbolism or allegorical meaning the reader might read in, the flying myth definitely lends itself to the magic realist claim, because the flying African folk tale is still far beyond what we find realistic in the traditional, rationalistic and exclusionary concept of the word. This is why I find this incorporation of a traditional legend to be perfectly compatible with the magic realist notional framework. I have been rather eclectic in my choice of examples, but the overall objective was to outline the fundamental features of Morrison's work that make it go onto the magic realist library shelf. I am more interested in the liminal cases than the ones which are more prone to the magic realist claim by all applicable standards. By these I mean numerous very poignantly dream-like or eerie passages found for example in her novels Tar Baby or Jazz. However, it is safe to conclude that even many of the ambiguous borderline cases could "qualify" as magic realist, given the vast scope of possible connotations this comparatively new genre has acquired.

Works Cited:

Baldick, Chris (ed.) (2004): The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms, Oxford: OUP.

Drabble, Margaret et al (eds.) (2000): Oxford Companion to English Literature (6th ed.), Oxford: OUP.

Hamilton,Virginia (1985): The People Could Fly: American Black Folktales, New York: Alfred A. Knopf.

Harmon, William et al (eds.) (1992): A Handbook to Literature (6th ed.), New York: Macmillan Publishing Co.

Hughes, L. & Bontemps, A. (eds.) (1983): The Book of Negro Folklore, New York: Dodd, Mead & Company.

'Magic realism' (2006) in Wikipedia, The Free Encyclopedia, retrieved 17:51, April 21, 2006, from

Morrison, Toni (1990): The Bluest Eye, London: Picador.

Morrison, Toni (1998): Paradise, New York: Alfred A. Knopf.

Morrison, Toni (1977): Song of Solomon, New York: Alfred A. Knopf.

Rogers, Bruce Holland (2001): "So What Is Magical Realism, Really?" Vision 4.2: 24.

Note

Dt. 16/03/2019

As per Published News in Daily Sakal Chandrapur Todays Dated. 07.03.2019. Regarding Plagiarism in a published article, Title “Impact of Globalization on Small Scale Industries in India” Authors - Prof. R. A. Fulkar & Dr. R. P. Ingole.

As per our Journal Ethics, this PDF file removed our Journal.

Executive Editor

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

बँकेविषयी सर्वकाही

डॉ. सपना राजीव वेगीनवार
वाणिज्य विभाग
सरदार पटेल महाविद्यालय,चंद्रपूर
rajivweginwar@yahoo.co.in

सारांश (Abstract)

आधुनीक काळातील जीवन आर्थिक व्यवहाराशी निगडीत झाले आहे. अर्थव्यवहाराशी नियमीत आपला सामना होत असतो पैशाचे महात्म्य सर्वजण जाणतात पण त्याचे व्यवहार योग्य प्रकारे व्हावे याकरीता सर्वप्रथम भारतात आधुनिक पध्दतीने बँकेची १९ व्या शतकात सुरवात झाली. बँक म्हणजे ज्या संस्थेजवळ लोक आपल्याजवळील अनावश्यक पैसा जमा करतात व जी संस्था ऋणाची सुरक्षितता लक्षात घेऊन गरजु व्यक्तिंना रक्कम उधार देते त्या संस्थेला बँक म्हणतात. आर्थिक व्यवहाराचा केंद्रबिंदू समजल्या जाणाऱ्या बँकेच्या बाबतीत अनेक व्यक्ती अज्ञानी आहेत. याकरीता बँकेबाबतचे संक्षेप व त्याची माहिती सर्वसामान्यापर्यंत पोहोचावे यादृष्टीने हा लेख लिहीण्याचा प्रयत्न केला आहे.

Keywords :–

MSCS, DRDA, BLBC, DRI, FCNR, RFC.

प्रस्तावना :–

भारतामध्ये आज आर्थिकविषमता, दारिद्रय, वाढती बेरोजगारी, गुन्हेगारी, भष्ट्राचार, असे अनेक अडथळे आहेत या अनेक सामाजीक समस्यांचे मुळ भारताच्या आर्थिक दुरावस्थेत आहेत. आपले जगणे आर्थिक व्यवहाराशी जोडलेले आहे. अर्थव्यवहाराशी संबंधीत अनेक गोष्टींशी आपला नेहमी सबंध येतो. पैशाचे महात्म्य सर्वजण जाणतात पण तो योग्य तऱ्हेने कसा हाताळावा हे घरीदारी, शाळेत कुणीच शिकवित नाही, जो तो आपआपल्या परीने त्याच्याशी नात जुळवतो, चुकीचे व्यवहार होतात मोठी किंमत मोजावी लागते–त्याचे सर्व व्यवहार, मिळणार पगार, द्यायची बिल, उरलेली शिल्लक हे सार बँकेच्या माध्यमातुन होत असते. आर्थिक व्यवहाराचे अविभाज्य घटक म्हणजे बँकींग. बँकींग व्यवहार महत्वाचे असूनही समजून घेतले जात नाही वरवरच्या चारसहा गोष्टी माहित असतात कामापूरताच त्यांच्याशी सलगी केली जाते अज्ञानातच आनंद वाटतो बरेचदा या अज्ञानाची मोठी किंमत मोजावी लागते. या करीता स्वतः जरा परिस्थीतीला जाणून घ्या व नविन ज्ञानाला अवगत करायला शिका व नविन माहिती समजून घेत चला डोळसपण व्यवहार करा व्यवहारी जगात जर आपण पाऊल टाकले तर अनेक शब्द बोलण्यात, ऐकण्यात येतात पण त्याचा संदर्भ आपल्याला लक्षात येत नाही कारण त्याची संपुर्ण माहिती आपल्याला अवगत नसते त्याकरीता अर्थव्यवहाराची संबंधीत 100 संक्षेप व त्याचे स्पष्टीकरणात खालीलप्रमाणे दिलेले आहेत.

(1) SB :- Saving Bank - **बचत खाते** - ग्राहकाने आपली बचत पैशाच्या स्वरूपात भरून बँकेत उघडलेले खात्याव्दारे येवुन बँक व ग्राहक यांचे नाते प्रस्थापित होते.

(2) CD :- Current Deposit - **चालु खाते** - धंदा, व्यवसायासाठीचे व्यवहार या खात्यामार्फत करायचे असतात यात अत्यल्प व्याज मिळते.

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

(3) RD :- Recurring Deposit - **आवर्ती जमा** - यामध्ये दरमहा ठराविक रक्कम खात्यात भरून ठराविक मुदतीनंतर व्याजासह मुद्दल घेता येते या खात्यामुळे बचतीची सवय लागते.

(4) TD/FD :–Term Deposit/Fixed Deposit :- **मुदती ठेवी** - ठराविक मुदतीपर्यंत एकरक्कमी पैसे बँकेत ठेवता येतात मुदत संपल्यानंतर सव्याज रक्कम मिळते. मुदतीनुसार व्याजदरात बदल होत जातो.

(5) TDS :- Tax Deducted at Source - एका व्यक्तीच्या एका बँकेतील मुदत ठेवींवर मिळणारे व्याज दर दहा हजार रूपयांपेक्षा जास्त झाले तर त्यामधून करकपात होते व उरलेली रक्कम खातेदारास दिली जाते.

(6) KYC :- Know Your Customer - बँकेत कुठलेही खाते काढण्यापुर्वी प्रत्येक वेळी हा फॉर्म भरावा लागतो त्यामध्ये खाते काढु इच्छिणा–या व्यक्तीची सर्व माहिती असते.

(7) CRR : Cash Reserve Ratio - **रोखता राखीव प्रमाण** - बँकेत सर्व लोकांनी ठेवलेल्या एकुण ठेवीपैकी जी रक्कम बँकेला सरकारच्या खाती ठेवावी लागते त्यास रोखता राखीव प्रमाण [CRR] असे म्हणतात.

(8) SLR :- Statutory Liquidity Ratio - **वैधानीक तरलता प्रमाण** - बँकेच्या एकुण ठेवीपैकी काही रक्कम सरकारी रोख्यांमध्ये गुंतवणे बँकावर बंधनकारक असते त्याची टक्केवारी म्हणजेच वैधानिक तरलता प्रमाण [SLR] होय.

(9) E OR S :- Either or Survivor - दोन व्यक्तिच्या संयुक्त खात्याचा वापर करतांना E OR S अशी सुचना देत येते याचा अर्थ दोघांपैकी कोणीही खाते चालवू शकते आणि एकाच्या मृत्युनंतर तो अधिकार उरलेल्या व्यक्तीस आपोआप प्राप्त होते.

(10) F OR S :- Former or Survivor - दोन व्यक्तींच्या खात्यातील ही एक खातेवापराची सुचना पहिली व्यक्ती जोपर्यंत हयात आहे तोपर्यंत पहिल्या व्यक्तीच्या सहीने आणि त्याच्या मृत्युनंतर उरलेल्या व्यक्तिच्या सहीने खाते चालवता येते.

(11) JT :- Joint - **संयुक्त** - दोन अथवा जास्त व्यक्तिचे खाते जेव्हा दोन किंवा जास्त व्यक्तीच्या सहीने वापरले जाते JT ऑपरेशन म्हणतात.

(12) SI :- Standing Instruction - खातेदार बँकेला काही सुचना देतो एखाद्या ठराविक तारखेस ठराविक रक्कम एक खात्यातुन दुस-या खात्यात वर्ग करावयाच्या लेखी सूचनेस SI म्हणतात. त्यानुसार काम करण्यास बँक बाधील असते.

(13) Dr :- Debit - **नावे टाकणे** - कुठल्याही खात्यातुन पैसे काढतांना ते शिल्लक रक्कमेतुन वजा होतात त्यास नावे टाकणे म्हणतात. म्हणजेच तेवढया रक्कमेने खात्यातील शिल्लक कमी होते.

(14) Cr :- Credit - **जमा करणे** - जेव्हा खात्यात रक्कम भरली जाते, जमा होते त्यास रक्कम Credit करणे असे म्हणतात.

(15) PAN :- Permanent Account Number - प्रत्येक व्यक्तीस सरकारच्या प्राप्तकर खात्यातर्फे हा नंबर एका कार्डावर नमूद करून दिला जातो. बँकेत खाते उघडतांना ते कार्ड दाखवून स्वतःची ओळख देता येते.

(16) Cr. Bal :- Credit Balance - बचत खाते, मुदत ठेवीचे खाते यामधील शिल्लक 'Cr. Bal' 'जमा शिल्लक' म्हणुन दाखवली जाते याचा अर्थ तेवढी रक्कम बँक खातेदारास देण्यास बांधील आहे.

(17) Dr. Bal :- Debit Balance - कर्ज खात्यांची शिल्लक म्हणजे नावे शिल्लक "Dr Balance" होय म्हणजे तेवढे पैसे बँकेने खातेदारास कर्जरूपात दिलेले असून ते खातेदाराकडून बँकेला येणे आहे.

(18) Clg. :- Clearing :- **समाशोधन** - एकाच गावातील वेगवेगळ्या बँकाचे वेगवेगळ्या शाखांचे चेक ज्या पध्दतीने एकमेकांना दिले घेतले जातात त्यास Clearing म्हणतात.

(19) Tra :- Transfer - **अंतरण** - एकाच बँकेच्या कुठल्याही शाखेच्या एखाद्या खात्यातुन जेव्हा काही रक्कम त्याच बँकेच्या दुस–या कुठल्या अथवा त्याच शाखेतील एखाद्या खात्यात टाकली जाते त्या व्यवहारास Transfer व्यवहार म्हणतात. एका खात्यात नावे Dr तर दुसऱ्या खात्यात जमा Cr होतो बँक एकच.

(20) PAP :- Payable at par - एखाद्या बँकेचा धनादेश जेव्हा दुस–या बँकेत भरला जातो आणि क्लिअरिंगमधुन पास करायचा असतो तेव्हा त्या गावच्या क्लिअरिंग हाऊस परिघात तो वटवता येतो.

(21) ECS :- Electronic Clearing Services - एखाद्या खात्यातुन रक्कम काढुन दुसरीकडे पाठवायचे काम इलेक्ट्रॉनीक माध्यमाव्दारे संगणकीय सुविधेमार्फत केले जाते उदा. विजबिल भरणे, फोनबिल भरणे एकदा ECS फॉर्म भरून दिला की दरमहाचे बिल आपोआप खात्यातून घेतले जाते तसेच कुठलेही पैसे येणार असतील (उदा. म्युच्युअलफंड, शेअर्स) तर ते पैसे ECS व्दारे खात्यात जमा होतात.

(22) CBS :- Core Banking Solution - बँकाच्या शाखांची अंतर्गत संगणकीय जुळणी पुर्ण झाली त्यास CBS शाखा म्हणतात त्यामुळे एखादा खातेदार त्या ठराविक शाखेचा न राहता त्या बँकेचा झाला आहे.

(23) DD :- Demand Draft - बँकेच्या एका शाखेने त्याच बँकेच्या दुसऱ्या शाखेवर एका ठराविक व्यक्तिला त्यात लिहीलेली रक्कम द्या अशा अर्थाची काढलेली नोटीस.

(24) P/S, P/O :- Payslip/Payorder/Banker's Cheque - एकाच गावात पैशाची खात्रीशीर देवाण घेवाण करतांना बँकेच्या धनादेशाचे पैसे देणे उत्तम असते.

(25) MT :- Mail Transfer - बँकेच्या एका शाखेतुन दुस–या शाखेतील एखाद्या खातेदाराच्या खात्यात पैसे पाठवतांना मेल ट्रान्सफर करतांना संगणकीय जोडणी झाल्याने MT करायची वेळ येत नाही कुठल्याही शाखेतील कुठल्याही खात्यात कुठल्याही शाखेतुन पैसे चेक भरणा करता येतो.

(26) TT :- Telegraphic Transfer - TT व्दारे पैसे पाठवतांना एका शाखेकडुन दुसऱ्या शाखेतील खात्यात लवकरात लवकर सांकेतीक भाषेत पैसे पाठवून धनप्रेष (Remittance) करता येतो.

(27) TC :- Traveler's Cheque - प्रवास करतांना रोख रक्कम बाळगायची जोखीम वाटते अशावेळी TC विकत घेऊन ठेवावेत, प्लॅस्टीक कार्डच्या वापरामुळे TC कमी प्रमाणात वापरले जाते.

(28) MCC :- Multi City Cheque - खाते एका शहरात आहे परंतु तो चेक इतर शहरांमध्ये (अ, ब, क) सुध्दा जणु काही त्याच शहरातल्या शाखेचा (अ, ब, क) असल्यासारखा वटवता येतो त्यास MCC म्हणतात.

(29) RTGS :- Real Time Gross Settlement - या पध्दतीने धनप्रेष (Remittance) करतांना अत्यंत जलद गतीने एका बँकेच्या एका खात्यातून दुसऱ्या बँकेच्या दुस–या गावच्या दुस–या देशाच्या खात्यात पैसे वर्ग (Transfer) करता येतात.

(30) IFSC :- Indian Financial System Code - RTGS व्दारे पैसे पाठवितांना ज्या शाखेत पैसे पाठवायचे त्या शाखेचा ठरावीक कोड नं. (IFSC) माहित असायला लागतो तो धनप्रेष अर्जात नमुद करावा लागतो.

(31) INFINET :- Indian Financial Network - नावावरूनच कळते की, आर्थिक व्यवहाराशी निगडीत असलेली संगणकीय जुळणी.

(32) ATM :- Automated Teller Machine - Any Time Money असे जरी लक्षात ठेवले तरी चालेल रस्त्यात ATM बसवलेले दिसतात आठवडयाचे सातही दिवस आणि दिवसाचे चोवीस तास पैसे काढायची सुविधा असते.

(33) PIN :- Personal Identification Number - गुप्त सांकेतीक क्रमांक PIN कुणाला सांगायचा नसतो आणि वरचेवर बदलवून लक्षात ठेवायचा असतो.

(34) SMS :- Short Messaging Services - मोबाईल बँकिंगमध्ये खात्यात एखादा व्यवहार झाला तर मोबाईलवर मेसेज निरोप येतो.

(35) EFT :- Electronic Fund Transfer - इंटरनेटव्दारा एका खात्यातुन दुसऱ्या खात्यात पैसे वर्ग करणे त्यासाठी स्थायी सुचनासुध्दा देता येतात इलेक्ट्रॉनीक माध्यमाव्दारा अत्यंत जलद व सुरक्षित अशी पैसे पाठवायची सोय.

(36) SDV :- Safe Deposit Vault - **सुरक्षा जमा कक्ष** - बँकेतील सेफमधला एक कप्पा भाडयाने घ्यायचा आणि त्यामध्ये मौल्यवान वस्तु दागदागीने ठेवायचे काय ठेवले आहे ते फक्त ठेवणाऱ्यालाच माहित असते.

(37) BOE :- Bill of Exchange - देणेकरी आणि घेणेकरी यांच्या व्यवहाराची लिखापढी केलेला कागद.

(38) MICR :- Magnetic Ink Character Recognition - चेकचा एक प्रकार, NON MICR आणि MICR असे दोन चेकचे प्रकार क्लिअरिंगचे चेक्स वेगवेगळे करण्यासाठी याचा उपयोग होतो.

(39) IBC :- Inward Bill for Collection - बाहेरच्या एका पार्टीने बँकेच्या खातेदारावर काढलेले बील काही इतर कागदपत्रांसह वसुलीसाठी बँकेत पाठवलेले असेल.

(40) OBC :- Outward Bill For Collection - बँकेच्या खातेदाराने बाहेरच्या पार्टीकडून वसुली करण्यासाठी बँकेत दिलेले बिल व इतर कागदपत्र.

(41) MICR CODE :- बँडवर बरेच नंबर असतात सुरवातीला ओळीने येणारा नं. नंतरचा ९ आकडी नंबर म्हणजेच त्या शाखेचा MICR CODE.

(42) EMI :- Equated Monthly Installment - कर्ज घेतल्यावर कर्जदाराचा पगार, आवक खर्च, परतफेडीचा कालावधी कर्ज रक्कम आणि शिल्लक याचा एकत्रित विचार करून कर्जफेडीचा ठरवलेला हप्ता.

(43) MICR BAND :- कुठल्याही धनादेशाला खालील 1.5 से. मी. चा पांढरा पट्टा असतो तोच MICR BAND त्यावर काहीही लिहायचे नाही.

(44) PDC - Post Dated Cheque - पुढील भविष्यातील तारीख घालुन दिलेला चेक हप्त्यावर खरेदी करतांना असे चेक दयावे लागतात.

(45) WAE – Withdrawal Against Effect - खात्यात जमा केलेला चेक वटवायच्या आधीच त्यातले पैसे काढणे त्यासाठी वेगळा आकार (Charges) लावला जातो.

(46) D/L Demand Loan – ते मागणी केल्यावर फेडावे लागणारे कर्ज.

(47) BPLR :- Benchmark Prime Lending Rate - सर्व प्रकारच्या कर्जाचे व्याजदर BPLR वर निर्धारीत असतात.

(48) SHG :- Self Half Group - बचत गट एकाच वस्तीतील काही लोकांनी एकत्र येऊन बनवलेला संघ.

(49) PPO :- Pension Payment Order - निवृत्तीनंतर मिळणाऱ्या पेन्शनचा हिशोब आणि सर्व माहिती नमुद केलेला कागद, हा कागद जपून ठेवावा लागतो

(50) POS :- Point of Sale - **डेबिट क्रेडीट कार्ड** – स्वाईप करण्यासाठी Member Establishment (दुकानदार) वापरत असलेले मशिन.

(51) MCSC :- Master Card Secure Code - डेबीट, क्रेडीट कार्डामध्ये कार्ड होल्डरची संपुर्ण माहिती या नंबरमध्ये केंद्रीत केलेली असते.

(52) PAM :- Personal Assurance Message - डेबीट, क्रेडीट कार्ड स्वाईप करीत असतांना ज्या बँकेचे ते कार्ड आहे त्या बँकेस पैसे देण्याची कार्डधारकाने दिलेली खात्री.

(53) CMB:- Cash Management Bills - डेबीट, क्रेडीट कार्ड स्वाईप केल्यावर दुकानदारास ग्राहकाकडुन पैसे मिळाल्याची एक प्रकारची खात्री म्हणजेच ग्राहकाने सही करून दिलेली चार्ज स्लीप.

(54) NABARD:- National Bank for Agriculture and Rural Development - कृषी व राष्ट्रीय ग्रामीण विकास बँक, संसदेने कायदा करून भारतीय रिझर्व्ह बँकेच्या धर्तीवर कृषी व ग्रामीण विकासासाठी स्थापना केलेली शिखर बँक.

(55) UID :- Unique Identification - प्रत्येक बँकेला रिझर्व बँकेने अधिकृतपणे ठरवून दिलेला कोड होय.

(56) CCEA :- Cabinet Committee on Economic Affairs - आर्थिक घडामोडींसाठी विचार विनिमय करणारी केंद्रिय समिती आहे.

(57) IFRS:- International Financial Reporting System - आर्थिक व्यवहाराची नोंदणी करण्यासाठी एकत्रितपणे येऊन काम करण्याची आंतरराष्ट्रीय पध्दत.

(58) BPR:- Business Process Re-engineering :- एखाद्या संस्थेच्या उन्नतीसाठी सातत्याने राबविण्यात येणारी संशोधक कार्यप्रणाली आणि त्यानुसार बदल करण्याची सततची प्रकिया.

(59) DRDA:- District Rural Development Agency :- जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा प्रत्येक जिल्हयामध्ये ग्रामीण विकासासाठी काम करणा–या वेगवेगळ्या संस्थामध्ये समन्वय स्थापीत करण्यासाठी राज्य सरकारी यंत्रणा.

(60) LB:- Lead Bank :- **अग्रणी बँक** - प्रत्येक जिल्हास्तरावर प्राधान्यक्रम क्षेत्रांना व सरकारपुरस्कृत विविध योजनांखाली दिलेल्या अर्थपुरवठयाची माहिती संकलित करून त्याचा आढावा घेणारी यंत्रणा.

(61) BLBC:- Block Level Banker's Committee - गट स्तरावरील बँकांची समिती लीड बँक योजनेखाली कामकाजाचा आढावा घेणारी समिती.

(62) MIS:- Management Information System - **बँकाचे नेटवर्किंग** - संगणकीकरण, सीबीएस मोठया प्रमाणात यशस्वी झाल्याने काही मिनीटातच बँकेच्या संपुर्ण आर्थिक परिस्थितीचे चित्र MIS मुळे स्पष्ट होते.

(63) DLCC :- District Level Consultative Committee - **रिव्हयु कमिटी जिल्हास्तरीय परामर्श समिती/पुनरावलोकन समिती** - जिल्हास्तरावर सरकारी योजनांना दिलेल्या अर्थपुरवठयाचा दर तिमाहीस आढावा घेणारी समिती.

(64) SLBC :- State Level Banker's Committee - **राज्यस्तरीय बँकाची समिती** - राज्यामध्ये कार्यरत असणाऱ्या विविध योजनांना दिलेल्या अर्थपुरवठयाचा दर सहामाहीस आढावा घेणारी समिती.

(65) BPL :- Below Poverty Line :- **दारिद्रय रेषेखालील** - सरकारी यंत्रणेने निर्धारीत केलेल्या आर्थिक निकषांनुसार दारिद्रयरेषेखाली जीवनमान व्यतीत करणारी कुटुंबे.

(66) RCC :- Regional Consultative Committee - **क्षेत्रीय परामर्श समिती** - केंद्रीयअर्थमंत्र्याच्या/राज्यमंत्र्याच्या अध्यक्षतेखाली, क्षेत्रीय स्तरावर प्राधान्यक्रम क्षेत्रांना व सरकार पुरस्कृत विविध योजनांना बँकांनी केलेल्या अर्थपुरवठयाचा आढावा घेणारी समिती.

(67) UCC :- Unit Cost Committee - **पीक उत्पादन खर्च निर्धारण समिती** - जिल्हा स्तरावर राष्ट्रीय कृषी व ग्रामीण विकास बँक, जिल्हा मध्यवर्ती बँक, लिड बँक, जिल्हा ग्रामीण विकास बँक, जिल्हा मध्यवर्ती बँक, लिड बँक, जिल्हा ग्रामीण यंत्रणा, राज्य सरकारचे कृषी सरकाचे कृषी खाते. व अन्य प्रमुख बँका यांचे प्रतिनिधी असलेली प्रत्येक विकास येणार उत्पादन खर्च निर्धारीत करणारी समिती.

(68) APMC :- Agriculture Produce Marketing Committee - कृषी उत्पन्न बाजांर समिती/शेती उत्पन्न बाजार समिती कायद्याखाली शेती उत्पादन विक्री करण्यासाठी व्यापारी शेतकरी यांच्यामध्ये समन्वय साधणारी यंत्रणा.

(69) DRI :- Different Rate of Interest Scheme - **अत्यल्प व्याज दर योजना** – भारतीय रिझर्व्ह बँकेच्या दिशानिर्देशानुसार समाजातील अत्यंत दुर्बल घटनांना अत्यल्प व्याजदराने अर्थपुरवठा करण्याची योजना.

(70) DCC :- District Central Co-operative Bank - जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक सहकारी कायद्यानुसार जिल्हा स्तरावर स्थापन केलेली शेती व ग्रामीण विकासासाठी कार्यरत बँक.

(71) LDB:- Land Development Bank - **भु–विकास बँक** - राज्य सरकारी कायद्यानुसार भु–विकासासाठी प्रदिर्घ मुदतीने व अत्यल्प व्याजदराने अर्थपुरवठा करणारी बँक.

(72) Marginal Farmer - **अत्यल्प भू–धारक** - स्वतःच्या मालकीची अडीच एकरापर्यंत जमीन असलेला शेतकरी.

(73) SF:- Small Farmer - **अल्प भूधारक** - स्वतःच्या मालकीची अडीच ते पाच एकर जमीन असलेल्या शेतकरी.

(74) AL :- Agriculture Labour - **शेतमजूर** - इतरांच्या शेतावर मजुरी करून उपजीविका करणारा.

(75) CL:- Crop Loan - **कर्ज पीक** - उत्पादन करण्यासाठी अल्पमुदतीचे बँकेने दिलेले कर्ज–पीक निघाल्याबरोबर या कर्जाची परतफेड व्याजासहीत करणे जरूर असते.

(76) TL :- Term Loan - **मुदत कर्ज** - भांडवली गुंतवणूकीसाठी मध्यम/दीर्घ मुदतीचे बँकेने दिलेले कर्ज याची परतफेड समान अर्धवार्षिक/वार्षिक हप्त्याने दिलेल्या मुदतीत व्याजासहीत करावी लागते.

(77) IMF :- International Monetary fund - या संस्थेच्या सदस्य देशाच्या बँकाची मार्गदर्शक संस्था.

(78) FEMA:- Foreign Exchange Management Act - विदेशविनीमय संदर्भातील कायदेकानुन.

(79) DGFT:- Director General of foreign Trade - सर्व प्रकारच्या परकीय आयात–निर्यात व्यवहारावर नियंत्रण ठेवणारी एक संस्था

(80) SWIFT :- Society for Worldwide interbank.

(81) FT:- Financial Telecommunication - ही एक अत्यंत जलद संदेश पाठवणारी सुविधा आहे जगातील ही सुविधा असलेल्या बँका/शाखा आपसातील आदानप्रदान Swift व्दारे करतात.

(82) NRI :- Non Resident Indian - भारतीय नागरिकत्व असलेली परदेशात राहणारी व्यक्ती.

(83) PIO:- Person of Indian origin - परदेशी नगरीकत्व असलेली परंतु त्यांचे आईवडील/आजीआजोबा भारतीय आहेत अशी व्यक्ती.

(84) NRO:- Non Resident Ordinary Account - परदेशस्थ भारतीय व्यक्तीचे भारतात असलेले रूपयांतील खाते.

(85) NRE:- Non Resident External Account - परदेशी राहणारी व्यक्ती परकीय चलनात धनप्रेष पाठवून त्याचे रूपांतर रूपयांत करून भारतात उघडु शकते.

(86) FCNR:- Foreign Currency Non Resident - NRI हे खाते उघडता येते परकीय चलनात ही खाती असतात मुद्दल व त्यावरील व्याजही परकीय चलनात दिले जाते.

(87) RFC:- Resident Foreign Currency Account - परदेशी राहणाऱ्या भारतीयाने भारतात आल्यावर परकीय चलनात काढलेले खाते.

(88) PPF:- Public Provident Fund - ही एक प्रकारची बचत योजना आहे यामध्ये भरलेल्या रक्मेवर कर सवलत मिळते.

(89) DEMAT:- Dematerialization - शेअर्समध्ये पैसे गुतवतांना बँकेत Demat खाते काढावे लागते.

(90) AMC:- Asset Management Company - एखाद्या म्युच्युअर फंडची संपुर्ण व्यवस्था बघणारी कंपनी.

(91) NSDL and CDSL :- National Securities Depository Limited and Control Depository Services India Limited :- इलेक्ट्रोनिक मोडमधील सिक्युरिटीज या दोन डी पॉझीटरीजमध्ये ठेवलेल्या असतात.

(92) IPO:- Initial Public offer - कंपनीने प्रथमतः विक्रीस काढलेल्या भागभांडवलाचा पब्लिक इश्यु.

(93) NBFC:- Non Banking Financial Company - बँकिंगव्यतीरीक्त आर्थिक फायनान्सियल व्यवहार करणारी कंपनी

(94) NI ACT:- Negotiable Instrument Act - बँकिंगमधला महत्वाचा कायदा चेक, बिल ऑफ एक्सचेंज, प्रॉमीसरी नोट ही Negotiable Instrument आहे.

(95) SEBI:- Securities and Exchange Board of India :- गुंतवणुकदाराचे भवितव्य आणि हित जपण्यासाठी स्टॉक एक्सचेंजच्या कार्यावर नियंत्रण करणारी संस्था.

(96) ICICI:- Industrial Credit and Investment Corporation of India Limited :- हि एक खाजगी बँक आहे.

(97) DICGC:- Deposit Insurance and credit Guarantees Corporation :- खातेदारांच्या सर्व प्रकारच्या खात्यातील ठेवींना इन्शुरन्स (अभय) देणारी संस्था.

(98) IIBF:- Indian Institute of Banking & finance :- बँकांना मार्गदर्शन करणारी बँकेतल्या लोकांना प्रशिक्षण देणारी बँकांच्या परिक्षा घेणारी संस्था.

(99) NIBM:- National Institute of Bank Management :- बँकांना मार्गदर्शन करणारी बँकिगचा अभ्यास व संशोधन करणारी आणि परिक्षा घेणारी, ट्रेनिंग देणारी एक संस्था.

(100) RBI:- Reserve Bank of India :- सर्व बँकांवर बँकिंग व्यवस्थेवर नियंत्रण ठेवणारी, मार्गदर्शन करणारी, सर्वोच्च सरकारी बँक सर्वेसर्वा असणारी Reserve Bank of India होय.

निष्कर्ष :–

बँकेला देशाची आर्थिक नाडी म्हटले जाते सर्व आर्थिक व्यवहार बँकेमार्फत होत असतात आणि काही कारणास्तव बँका 2–3 दिवस बंद राहिल्या तर व्यवहार ठप्प होऊन आर्थिक व्यवहारांना खिळ बसल्या जाईल व त्याचे नुकसान पुर्ण आर्थिक व्यवस्थेवर पडते. जनतेच्या पैशाच्या सुरक्षेसाठी रिझर्व बँक स्थापन झाली आणि रिझर्व्ह बँकेच्या नियंत्रणाखाली इतर सर्व बँकाचे व्यवहार चालतात प्रत्येक नागरीकाला या ना त्या करणाने बँकेचा ग्राहक असतो कधी ठेवीदार म्हणून तर कधी कर्जदार म्हणून तसेच व्यापार व्यवसायाकरीता बँकांची मदत घ्यावी लागते याकरीता बँकेबाबत सर्वसामान्य नागरीकाला माहिती असावी. निरीक्षणातुन असे निदर्शनास आले की सर्वसामान्य नागरीकाला बँकेबाबत माहितीच नसते बँकेतील विविध सोयी सुविधा माहिती नसते या दृष्टिने बँकेबाबत माहिती सर्वसामान्यापर्यंत पाहोचावी या दृष्टिने हा लिहण्याचा प्रयत्न केला गेला.

संदर्भ सुची :–

1) भारतीय ग्राहक (दिवाळी विशेषांक) नोव्हेंबर 2005
2) साप्ताहीक सकाळ बँकिंग विशेषांक 2010
3) ''चंद्रपूर जिल्हा परिसिमेतील श्री कन्यका नागरी सहकारी बँक लि. मुल्यमापन'' डॉ. सपना वेगीनवार (आचार्य पदवी प्रबंध) 2012

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

स्त्रियांची सामाजिक सुरक्षितता

विजय वि. टोंगे

सहयोगी प्राध्यापक,

विवेकानंद महाविद्यालय, भदावती,

9922286807

सारांश :

स्त्रीचे सामाजिक – आर्थिक स्थान कायद्याने समानतेचे समजले जात असले तरी तिला तशी वागणुक देणे आजही समाजाला शक्य झालेले नाही. स्त्रीची सामाजिक सुरक्षितता हजारो वर्षानंतरही धोक्यातच आहे. तिच्या विषयी असलेली हीनतेची भावना समाज सोडण्यास तयार नाही. या प्रश्नाच्या सोडवणूकीसाठी समाजाची मानसिकता उंचावणे हा एकमेव मार्ग आहे. केवळ कागदोपत्री सुधारणा होणे पुरेसे नाही. स्त्रीला समाजात उजळ माथ्याने वावरता यावे, समानतेचा तिचा अधिकार अबाधित राहावा यासाठी तशी संस्कारित पिढीच आता तयार होणे गरजेचे आहे आणि त्यासाठी स्त्रियांनीच पुढाकार घेतला पाहिजे.

प्रस्तावना :—

स्त्रीचे समाजातील स्थान आणि तिचे मूल्य यांचे वास्तव आज 21 व्या शतकातही निराशाजनक आहे आणि हे एक आश्चर्य आहे. हे लाजिरवाणे वास्तव केवळ भारतातच नाही तर जगातही दिसते. कागदोपत्री अनेक सुविधा, सुधारणा स्त्रियांना मिळाल्या असल्या तरी त्यांच्याकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन मात्र बदललेला दिसत नाही. याबद्दल अधिक प्रकाश टाकून उपाय योजना शोधणे ही काळाची गरज आहे. कारण स्त्रिया एकूण लोकसंख्येत जवळपास 50% असूनही त्यांचे सामाजिक मूल्य मात्र कमी आहे. ही विषमता अमानवीय आहे. एक 'वस्तु' म्हणून होणारी तिची गिणती समाजाच्या निकोप सुदृढ वाढीसाठी नुकसानकारक आहे.

संशोधनाचा उद्देश :–

स्त्रियांवरील अन्याय, अत्याचाराला हजारो वर्षाची परंपरा आहे. ही अमानवीय वागणूक स्त्रियांना मिळते, त्यामागची कारणे शोधणे आणि त्यावर उपाय योजना सुचवणे हा या संशोधनामागचा उद्देश आहे.

विश्लेषण :–

जगातील जवळपास 50 % लोकसंख्या स्त्रियांची आहे. आज स्त्रियांना पुरुषांच्या बरोबरीने वैधानिक, राजकीय, सामाजिक, आर्थिक क्षेत्रात त्यांच्या कुटूंब, समूह, समाज आणि राष्ट्रासाठी निर्णय घेण्याचे स्वातंत्र्य मिळाले आहे. स्त्रियांचे सशक्तीकरण व्हावे यासाठी केलेली ही उपाय योजना आहे. स्त्रियांच्या मानवी अधिकारांबद्दल सर्वत्र जागरुकता निर्माण झाली आहे. स्त्रियांचा मानवी दृष्टीकोनातून विचार करणे सुरु झाले आहे. समाजाच्या निकोप आणि सुदृढ रचनेचे प्रयत्न सर्व पातळीवर केले जात आहेत.

राजकीय क्षेत्रात स्त्रियांना आरक्षण देवून तिचे सक्षमीकरण करण्याचा प्रयत्न केला जात आहे. भारतात स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये तर 50 % आरक्षण देण्यात आलेले आहे. विधानसभा, लोकसभेत 1/3 % आरक्षण आहे. याचा अर्थ असा कि स्त्रियांना निर्णय निर्धारण प्रक्रियेत सामावून घेण्याचा पूर्ण प्रयत्न केला जात आहे. स्त्री संघटना स्त्रियांच्या प्रश्नांविषयी जागरुकता निर्माण करुन अधिकारांसाठी लढाही देत आहेत. पण प्रत्यक्षात असे सर्व असले तरी स्त्रीविषयक अन्याय, अत्याचार यात मात्र कुठेही फरक पडलेला नाही. समाजातील सर्वच स्तरावरील स्त्रिया आजही दलित–वंचित आहेत. सामाजिक, राजकीय, आर्थिक क्षेत्रात कागदोपत्री समानतेचे अधिकार मिळालेले असले तरी त्यांचे स्थान दुय्यमच समजले जात आहेत. महत्वाच्या पदांवर काम करणाऱ्या स्त्रीकडेही केवळ एक कामकरी, प्रजननक्षम वस्तू म्हणून पाहण्याची दृष्टी बदललेली नाही. स्त्रीच्या व्यक्तिमत्वाला, तिच्या अस्मितेला किंमत दिली जात नाही. आजही त्या असमानता, अत्याचार, शोधण्याच्या शिकार होतच आहेत. एवढेच नव्हे तर त्यातील क्रुरता दिवसेंदिवस वाढतच आहे.

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

जगात केल्या जाणाऱ्या एकूण परिश्रमांपैकमी 2/3 परिश्रम स्त्रियांकडून केले जातात. पण एकूण वार्षिक उत्पन्नापैकी 1/10 उत्पन्न फक्त स्त्रियांना मिळते असे संयुक्त राष्ट्रसंघाची आकडेवारी सांगते. स्त्रियांना प्रजोत्पादनाबरोबरच अर्थोत्पादनाचेही साधन म्हणून वापरले गेले. त्या घरकाम सांभाळून अर्थार्जन करु लागल्या. पण तरी पुरुषांच्या विशेषाधिकारात मात्र कुठेही फरक पडलेला नाही. जागतिकीकरणाच्या काळात 1990 नंतर आंतरराष्ट्रीय संबंधाचे स्वरुप बदलले. त्यामुळे स्त्रियांमध्येही जागृती निर्माण होऊन त्या समाजाच्या सर्व क्षेत्रात सहभागी होऊ लागल्या. वाढत्या उद्योगधंद्यांमुळे स्त्रियांनाही पूर्ण पगारी, अर्ध पगारी अशा स्वरुपाच्या नोकऱ्या मिळू लागल्या. या प्रगतीबरोबरच त्यांचा सन्मान वाढणे अपेक्षित होते, पण तसे घडत नाही.

स्त्रियांवरील अन्याय–अत्याचाराच्या घटना आजही तेवढयाच तीव्रतेने घडत आहेत. स्त्रीने प्रत्येक क्षेत्रात स्वतःला सिध्द करुनही तिचे सामाजिक मूल्य समजून घेण्यास समाज कुचराई करीत आहे. भारतात दर तीन मिनिटात स्त्रीविरोधी गुन्हा घडतो. प्रत्येक 60 मिनिटात दोन स्त्रियांवर वा आत्महत्या करुन मृत्यु होतो. नोंदणी झालेल्या या गुन्हयांव्यतिरिक्त अदृष्य असणाऱ्या अशा समाजात सर्व स्तरांवर घडतच असतात.

स्त्रियांवरील, मुलींवरील बलात्कार, लैगिक शोषण यातुन समाजासमोर पर्यायाने अनेक प्रश्न निर्माण होतात. त्यात कुमारी मातांचा प्रश्न आणि अनाथ बालकांचा प्रश्न हे महत्वाचे होत. कुमारी मातांचा प्रश्न हा समाजाने आपला प्रश्न म्हणून कधी स्विकारलेलाच नाही. त्यामुळे त्या प्रश्नावर उघडपणे बोलण्याचे, प्रश्न सोडवण्याचेही टाळले जाते. कुमारी मातेला झालेले बाळ हे तिचे एकटीचेच आहे हे गृहीतच धरले जाते. निसर्गाने स्त्रीला सर्जनशीलता दिली आहे. त्यातून नवीन जीव जन्मास येतो, पण त्यासाठी पुरुषाला जबाबदार धरलेच जात नाही. तो नामनिराळा राहतो. कुमारी माता मात्र अगतिकतेने बाळ सोडून देण्यास तयार होते. कारण या बाळाला स्विकारण्यास समाज तयार नसतो. ही स्त्रीजीवनाची व्यथा आजची नाही. महाभारतात कुंतीला कर्णाला सोडण्याची पाळी आली तीच परिस्थिती आजच्याही कुमारी मातेवर आहे. याचा अर्थ असा कि, समाजाचा स्त्रीविषयक दृष्टीकोन मुळीच बदलला नाही. आजही स्त्री विवाहाच्या वेळी अक्षतयोनीच असावी लागते. हा समाजनियम पुरुषांसाठी मात्र लागू नाही. कुमारी मातांच्या

जीवाची मनाची घालमेल, तिची परिस्थिती मात्र तिच्याशिवाय कुणीही समजून घेण्यास तयार नाही. कारण कुमारी माता स्वतः समाजासमोर आपले प्रश्न घेऊनच आलेली नाही. या प्रश्नांवर आमच्या समाजाने तोडगा काढणे आवश्यक आहे.

याच प्रश्नाशी संबंधित आणखी एक प्रश्न ओघानेच समोर येतो तो अनाथ बाळांचा, मनाला विदीर्ण करणाऱ्या वेदना सहन करुन कुमारी मातेने सोडलेले बाळ हे मरण्यासाठीच असते. प्रत्येक जीवाला जगण्याचा अधिकार असतो. हा नैसर्गिक अधिकार मात्र त्याचा हिरावून घेतला जात असतो. त्या बाळाला स्वतःचे घर, स्वतःचे आईवडील असण्याचा अधिकार त्याला मिळत नाही. कुमारी माता किंवा अनाथ बाळ ही आमच्या राजकीय नेत्यांची 'व्होट बॅंक' नसल्यामुळे त्यांच्या प्रश्नांना समजून घेणे, ते सोडविणे याचीही तातडीची आवश्यकता त्यांना वाटत नाही. अनाथाश्रमात वाढणाऱ्या बाळांची व्यथा अव्यक्त असते. त्याच्या नशिबी आलेले अनाथांचे जीवन हे आमच्या सामाजिक रुढीपरंपरेचा, मान्यतांचा परिपाक आहे. त्यामध्ये त्या अबोध जीवाचा कोणताही दोष नसतो. स्त्रियांवरील दास्यशृंखलाचाच हा परिणाम आहे.

स्त्रियांवरील अन्याय घरात, कामाच्या ठिकाणी, प्रवासात सर्वत्रच दिसतात. त्यांची असुरक्षितता सार्वत्रिक आहे. डिसेंबर 2012 मध्ये दिल्लीत दिल्लीत झालेल्या 'निर्भया' बलात्कार कांडामुळे जनमानस सुन्न झाले. दिल्लीत 2012 मध्ये झालेला हा 636 वा बलत्कार नोंदवला गेला. या घटनेचे भारतात तीव्र पडसाद उमटले. भारतीय संसदेतही सविस्तर चर्चा करण्यात येवून सकारात्मक निर्णय घेण्याचा प्रयत्न झाला. देशभरातही ऐतिहासिक जनआंदोलन उभे राहिले. एखाद्या घटनेमुळे लोकांमध्ये प्रक्षोभ निर्माण होते, जनता रस्त्यावर येणे हे आज घडत आहे. हे चित्र आशादायी नक्कीच आहे. पण आंदोलनातील हे गांभीर्य टिकून राहणे महत्वाचे आहे. हा केवळ प्रासंगिक विस्फोट ठरु नये. व्यवस्थेविरुध्दचा संताप व्यक्त झाल्यानंतर त्यावर ताबडतोब उपाय योजना शोधण्याचा प्रयत्न झाला पाहिजे.

समाजात सामुहिक बलात्कारांचे प्रमाण वाढतच आहे. स्त्रीची शारिरीक, मानसिक, असुरक्षितता वाढत आहे. ही असुरक्षितता जशी समाजात आहे तशी स्वतःच्या घरातही आहे.

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International
Multidisciplinary
Research Journal (GIMRJ)

कौटुंबिक अत्याचार, हिंसाचार यापासून स्त्री अजूनही मुक्त होत नाही. कुटूंबात काही ठिकाणी होणारे लैंगिक शोषण जे समाजासमोर येत नाही ते स्त्रियांचे भावविश्व उधळून टाकणारे असते.

अशा या स्त्री अन्यायाबाबत समाजात आज सर्वत्र प्रक्षोभ नक्कीच निर्माण होत आहे. जनमानस जागृत होत आहे. युवा पिढी मेणबत्त्या घेवून मोर्चा काढून आपला निषेध शांततेच्या मार्गाने नोंदवत आहे. मनात चालणारी घालमेल वेगवेगळया मार्गानी समाजात व्यक्त होत आहे. समाजमनातील ही घुसळण शांततेच्या मार्गाने होत आहे, तोवर निर्णय जलद घेवून उपाययोजना होणे आवश्यक आहे. अन्यथा पुन्हा प्रश्नांचे गांभीर्य संपून जैसे थे परिस्थिती निर्माण होते.

हजारो वर्षापासून होणारे स्त्रियांवरील अन्याय, अत्याचार आजही तसेच कायम असतील तर त्यासाठी एकच कारण आहे ते म्हणजे आमची बुरसटलेली, किडलेली मानसिकता. स्त्रीविषयक व्यापक दृष्टी ठेवण्यास आम्ही मुलांना शिकवले पाहिजे. समाजात त्याचा प्रसार झाला पाहिजे. स्त्रीला मानवी अधिकार असतात, ती पुरुषांप्रमाणेच समाजाचा एक घटक आहे. त्यामुळे समानतेचे अधिकार तिला असतात. या मुल्यांची रुजूवात समाजात झाली पाहिजे. मानसिकता बदलण्याचे मोठेपण समाजाने दाखवले तरच हे अन्याय थांबू शकतील. वरवरचे कायदेविषयक कठोर बदल करुनही मानसिकता कायम असेल तर त्याचा उपयोग होणार नाही. त्यासाठी पुरुषांप्रमाणेच स्त्रियांनीही मानसिकतेचा विकास करणे गरजेचे आहे.

स्त्रियांनी आपल्या सुरक्षेचे उपाय स्वतः करावेत. स्वतः आत्मविश्वासाने समाजात, कुटूंबात वावरावे. आपल्या अधिकारांची माहिती करुन घ्यावी. कायदेविषयक जेवढे अधिकार आहेत त्यांचा पूर्ण उपयोग करुन घ्यावा. स्त्रिया स्वतःच्या वागणूकीने समाजमन बदलवू शकतात यावर त्यांनी विश्वास ठेवावा. तरच ही सामाजिक कीड त्या संपवू शकतात.

निष्कर्ष :–

स्त्रियांशी संबंधित अनेक कायदेविषयक, सुविधा आज उपलब्ध आहेत. सामाजिक, राजकीय, आर्थिक क्षेत्रात त्यांना समानतेचे अधिकार मिळालेले आहेत. पण तरीही स्त्रियांवरील अन्याय, अत्याचारात थोडाही फरक पडलेला नाही. स्त्रीभ्रुणहत्या, कुमारी मातांचा प्रश्न, अनाथ

बाळांचा प्रश्न, बलात्कारांचे वाढते प्रमाण अशा अनेक समस्या आज स्त्रीविषयक हीन दृष्टीकोनातून निर्माण होत आहेत. यावर उपाय म्हणून केवळ कागदोपत्री निर्णय होण्यापेक्षा समाजाची मानसिकता बदलविणे हीच केवळ काळाची गरज आहे. त्यासाठी स्त्रियांनी स्वत: पुढाकार घेणे जास्त महत्वाचे आहे. स्त्रियांनी आत्मविश्वासाने समाजात काम करुन स्वत:बद्यलचा आदर स्वत: टिकवण्यास व वाढवण्यास प्रयत्न करावेत, समाजाची मानसिक ठेवण बदलविणे हेच आवश्यक आहे.

संदर्भ ग्रंथ :

- लॉरेन्स, जास्मिन, *महिला श्रमिक: सामाजिक स्थिति एवं समस्याएं,* नई दिल्ली : अर्जुन पब्लिशिंग हाउस, 2003.
- मुठाळ, प्रभावती, *अधांतरी* , पुणे :सुगावा प्रकाशन, 2009
- गुप्ता, कमलेश कुमार, *महिला सशक्तिकरण,* जयपुर,: बुक एनक्लेव, 2005
- श्रीवास्तव, सुधा, *महिलाओं के प्रति अपराध,* नई दिल्ली: कॉमनवेल्थ पब्लिशर्स, 1999
- यादव, वीरेन्द्र, *नई सहस्त्राब्दी का महिला सशक्तिकरण : अवधारणा, चिन्तन एवम् सरोकार,* नई दिल्ली :ओमेगा पब्लिकेशन्स, 2010

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

India's Internal Security Perspective : Special Reference To Terrorism

"You can ignore Terrorism but Terrorism can't ignore you"
The Modus Operandi

Research Paper by:
Name : **Yogesh R. Tekade**
Designation : Assistant Professor
College : Mahatma Jotiba Fule College, Ballarpur, Dist: Chandrapur
Email : yogeshtekade@gmail.com
Contact No. : +91 90 49 86 8001

ABSTRACT

Terrorism has become more sensational issue after the attack on WTC 9/11. The world had been realized it's disaster for the human being. After killing the Al Qaeda supreme Commander Osama Bin Laden at Abbotabad Pakistan world had been free from terrorism. Later on we realized that it was just like a one chapter had been closed from the book of terrorism. India is one of the victims of this modern day terrorism. To understand such kind of terrorism we should have to understand the historical perspective of terrorism. While we looking towards the history of terrorism it reveals more and more pages from its book of Terrorism.

As we aware about national interest many country has given the definition on terrorism as per their own convinces. Terrorism has been categories in too many types including International Terrorism, Cross Border Terrorism, Cyber Terrorism and many others. When we know the general features and fundamentals of the terrorist, it is important to know what are their physical, mental and psychic attributes, for such knowledge will also help to respond suitably if ever required. While understanding history and types of Terrorism we should not forget to know which are the things have been responsible to promote the terrorism and how they got such immense finance sources.

To understand the terrorism from Indian perspective we should not forget the history of bloodbath terrorism in India. India was raising its voice indefinite time but western country address it after the attack 9/11.and they support the fight against the terrorism under Indian leadership.

Key Words

Terrorism, History of Terrorism, Types of Terrorism, Financing of terrorism, 9/11, India.

Introduction

Terrorism is the most unwanted object, which is ready to destroy entire human generation with the help weapons and their philosophy. Terrorism is a product of sick minded sense of delivering justice and is sustained by hatred in its essence. It uses violence to overawe a civilian population to attain political goals, under the name of religion or ethnicity or any kind of other

excuse, where general public suffers because of terrorism. Most of the countries like US, UK, India, Pakistan, Israel and others are facing the problem of terrorism. Small countries like Congo, Syria, or other African country are also having the same problem of terrorism. Terrorists have a clear intention to terrorize the people as much as possible with the help of arms, bombarding, hijacking and activities.

As we aware there are many terrorist groups present in the world but terrorist group like ISIS is evolving in resent year which have create deep impact on West Asia. These groups are stringing them self with external factors and supporting country. In every part of the world there are some people who are unhappy from their government. These unsatisfied people are created a group and divert some people from main stream to their path. They force to them to act against the government some time they call it's a revolution against the establishment. Some time the reason behind a terrorist act is base on hatred against the nation state. When any country is not able to fight a war against the powerful Nation State then they used the terrorist activity to disturb the internal system of that country. In this situation they use to do a bomb blast, firing in public places or massacre, these are the some terror tactics used by these terrorists to spread terror among the people.

Definitions on Terrorism

Terrorism is an international problem which is faced by various countries and each has a different definition of terrorism, as per their national interests. Today most of the countries are affected by the terrorism. The fire of terror is bursting in many parts of the world. Some of definitions are:

1. **India: -** Terrorism means intentions to threaten the unity, integrity and security of India or to strike terror in the people or any section of the people by using bombs, explosive substances or other lethal weapons.[i]
2. **USA: -** Terrorism means premeditated, politically motivated violence perpetrated against non combatant targets by sub-national groups or clandestine agent intended to influence an audience.[ii]
3. **Pakistan: -** Terrorism means to strike terror to create disturbance by using bombs, explosives, firearms or inflammable substances. It also includes an act of gang rape, child molestation or robbery coupled with rape.[iii]

Indian strategic analyst Mr. **K Subramanyam** define terrorism as, "The unlawful use or threatened use of force or violence against people or property to coerce or intimidate governments or societies often to achieve political, religious or ideological objective.[iv] "

History of terrorism

The word terrorism come from one Latin word meaning 'tremble' (shiver due to terror and thrill).. Terrorism is used to terrorize the people. The French Revolution provided the first uses of the words "Terrorist" and "Terrorism". Use of the word "terrorism" began in 1795 in reference to the Reign of Terror initiated by the Revolutionary government.[v]

From the time of the Assassins (late 13th century) to the1700s, terror and barbarism were widely used in warfare and conflict, but key ingredients for terrorism were lacking. Until the rise of the modern nation state after the Treaty of Westphalia in 1648, the sort of central authority and cohesive society that terrorism attempts to influence barely existed. Communications were inadequate and controlled, and the causes that might inspire terrorism (religious schism, insurrection, ethnic strife) typically led to open warfare [vi]. By the time kingdoms and principalities became nations, they had sufficient means to enforce their authority and suppress activities such as terrorism.

Religious Influence

As we see the root of terrorism are deeply penetrated inside the human mind. Among the earliest such examples were the Sicari and the Zealots, Jewish groups active during the Roman occupation of the first century Middle East. The favored weapon of the Sicari was the sica. Which they used these to murder those (mainly Jews) they deemed apostate and thus selected for execution. The Zealots, who generally targeted Romans and Greeks, give us the modern term Zealot, one translation of which is "a fanatical partisan."[vii] Such killings usually took place in daylight and in front of witnesses, with the perpetrators using such acts to send a message to the Roman authorities and those Jews who collaborated with them – a tactic that would also be used by subsequent generations of what would become known as terrorists. One of the earliest known examples of terrorist movement is the Sicari, a highly organized religious sect consisting of men of lower orders active in the Zealot struggles in Palestine (A.D.66-73).

In the earlier period of Indian mythology an Indian religious cult who ritually strangled their victims as an offering to the Hindu goddess of destruction, Kali. In this case, the intent was to terrify the victim. In case of Muslim religion an 11th century offshoot of a Shia Muslim sect

known as the Ismailis; like the Zealots-Sicari, the Assassins; were also given to stabbing their victims (generally politicians or clerics who refused to adopt the purified version of Islam they were forcibly spreading) in broad daylight.[viii]

Terrorism during the world wars

After the World War II (1939-1945) the meaning of the terrorism had changed and as a result people revolted from European domination of the world, nationalist groups were deemed to be terrorist groups.[ix] The 1930 we saw a fresh wave of political assassinations deserving to be classified as 'terrorism'. Which brings it towards the political terrorism and this led to proposals at the League of Nations for conventions to prevent and punish terrorism as well as the establishment of an international criminal court. During the interwar years, terrorism increasingly referred to the cruel measures imposed by various dictatorial regimes, most notably those in Nazi Germany, Fascist Italy and Stalinist Russia. Eras of these dictators were most harassment for the people; they were suffering because of these arrogant leaders.

Some commentators, such as Bruce Hoffman, argue that "such usages are generally termed 'terror' in order to distinguish that phenomenon from 'terrorism,' which is understood to be violence committed by non-state entities."[x] The role of non states actor was tremendously increased in the form of terrorist. The basic target of these terrorist is only violence and only violence. In this time period role of government was decreasing in terror activity. However not everyone agrees that terrorism should be considered a non-governmental undertaking. During World War II intensity of terror had tremendously picked at that level terror world population was thrill about the world war. They saw the intensity of the terror. For instance, during the World War II, American dropping of atomic bombs on Hiroshima and Nagasaki that ended the Pacific phase of that conflict. This is a unique example for a state sponsored terrorism in the period of world nobody was scared about who was going to die and how many are getting killed? Terrorism is a form of political or criminal violence using military tactics to change behavior through fear.

After the era of world wars, world was still suffers due to terror. Intensity of the terror hasn't come down and it cautiously increases. During the colonial period many European countries had a colony in Asia and Africa. During this time nationalist and anti-colonial groups conducted guerilla warfare, which differed from terrorism mainly in that it tended towards larger bodies of 'irregulars' operating along more military lines than their terrorist cousins, and often in the open from a defined geographical area over which they held influence.

Contemporary terrorism

The age of modern terrorism might be said to have begun in1972 when the Israeli 11 Olympians were hostage's bye one Palestinian terrorist group. Terrorist were taken hostage and demanded the release of prisoners in Israeli jails. In 1972, a Palestinian group known as Black September seized Israeli athletes inside the Olympic village in Munich, leading to the death of 11 Israelis and some of the terrorists.[xi]

Before that earlier Italian revolutionary, Carlo Pisacane can be called the Guru of modern terrorism. In the mid 19th century he theorized that terrorism could deliver a message to an audience and draw attention to and support for a cause.[xii] Their lack of organization and refusal to cooperate with other social movements in political efforts rendered anarchists ineffective as a political movement. In contrast, Communism's role as an ideological basis for political terrorism was just beginning, and would become much more significant in the 20th century.

Today, terrorism influences events on the international stage to a degree. Largely, this is due to the attacks of September 2001. The spectacular and deadly nature of the Sept. 11 attacks worries not only US but also entire world. Intention of terrorist was successful and the world is directly affected by this terrorist attack. Terrorism is a response to injustice; if there were political and social justice, there would be no terrorism.[xiii]

Way back in 8 September 1972, on the agenda of the United Nation General assembly: "Measures to Prevent Terrorism and other forms of Violence" United Nation was accepted this to save killing of innocent people. Whatever global threat may be posed by al Qaeda and its franchisees is the world view of terrorism nonetheless remains same. So-called "Global War Against Terrorism." This is far from unique and every one is understand how it is dangers for us. All states are now willing to come together to fight against this terrorism under one roof to destroy it forms its roots.

Despite the implications that al Qaeda actually intends to wage a global insurgency, the citizens of countries such as Colombia or Northern Ireland (two of those that have long faced with the menace of terrorism as source and victim) are likely more preoccupied with when and where the next FARC or Real Irish Republican Army attack will occur rather than where the next al Qaeda strike will fall.[xiv] No one knows that what will happen? And how it will happen? It is dangerous to predict on who will be the next terrorist? Given this, if terrorism is to be countered most effectively, any understanding of it must go beyond the threat currently posed by that

particular organization. If we are not able to solve this it will remain unsolved always and it is also very risky that it might become to unmanageable.

Types of Terrorism:-

Terrorism is divided in to three types (1) International Terrorism, (2) state sponsor terrorism and (3) cross border terrorism. The dominant themes within these type of terrorism belong fight which is nationalist base on ideology or religious. A Libration of Tamil Tiger Elam (LTTE) or Irish Republican Army (IRA) are fighting for nationalist causes; Maoist group (Nepal) or Naxalist are nationalist both are using ideology to rationalizes their fight and group like Al-Qaeda are using religious as a sources of inspiration. The type of terrorism discus below out across these dominant them motivations for a terrorist struggle.

1. <u>International Terrorism</u>-

International terrorism is recognized today as one of the gravest threats confronting humanity. Cross border terrorism and international terrorism are slightly different form each other i.e. comes under a technical difference. Terrorists are trained in across border to conduct a terrorist activity in different country. Many countries became victim of international terrorism for example Al Qaeda is not bounded with one country or area for it's terrorist operation. We can find this enemy all over world; few countries are on its hit list mostly that are India, United States, United Kingdom Israel and etc.

What has made terrorism more lethal and widespread is the availability of modern technology and global communication networks, especially satellite phones and internet and the adoption of "suicide" tactics.[xv] Terrorist are highly equipped by technological devices with automatic weapons like AK47/56, rocket launcher, anti air craft gun terrorist organisation like LTTE have their complete army they have fighter plane. Organic growth of terrorist violence is the result of easy availability of rapid, automatic, hard held weapons as the Kalashnikovs also called as AK 47 and 56. International terrorism spread all over the world and it Isabel to reach up to each an every part of the world. Terrorist orgnisations have the global agendas to strikes on various countries to show them their presence, like the terrorist attack in "Bali" island in Indonesia. Mostly US suffers by the international terrorism. Terrorist attack on US embassy like in kolkata in India, Lima in Peru (1990), and Damascus in Syria 15th January 1990[xvi] give US a grave concern for its interim international security. Up to 2007 more than 10 attacks on US interests like embassies in different country have taken place.

Al Qaeda wants an Islamic fundamentalism all over the world. Country like India, Russia, Sri Lanka, and other nations are most affected by the international terrorism. An emergent theory receiving widespread acceptance by the international community is that terrorism is an absolute evil and cannot be justified, whatever be the cause; the impetus is being provided to the current realization that terrorism is fought by intelligence and mutual (international) co-operation and the example for this is Afghanistan and Iraq war against terrorism. International terrorism cannot be fought without abandoning double standards and with out having the minimum respect for international law.[xvii]

2. State sponsor terrorism -

When governments had provide supplies, training and other forms of support to non-state terrorist organizations. One of the most valuable types of this support is the provision of safe haven or physical basing for the terrorists' organization. Another crucial service a state sponsor can provide is false documentation, not only for personal identification (passports, internal identification documents), but also for financial transactions and weapons purchases. On the other hand support is access to training facilities and expertise not readily available to groups without extensive resources. Finally, the extension of diplomatic protections and services, such as protection from extradition, diplomatic passports, and use of embassies and other protected grounds, and diplomatic pouches to transport weapons or explosives have been significant to some groups. Some countries are equally involved in state sponsored terrorism like Iran, Iraq, Cuba, Libya, Syria, North Korea, Sudan and etc

Terrorism could also be committed in terrorizing against the government or people which are in no way involved in any act of violence. The Palestine attack on the Israeli athletics at Munich during the 1972 Olympics and the taking of all OPEC oil minister is Vienna as hostages are few of the example of state sponsored terrorism.

3. Cross border terrorism-

Terrorism is a state centered activity although it is carried out by non state actors, the state work as the chief promoter of terrorism[xviii]. Terrorist are mainly sponsored by the state they live under the shelter of state government they were fully protected by the state. State uses terrorist groups for their own interest. They provide each and every thing to the terrorist organization. They send them on mission in rival country to destroy the internal security of that country by terrorist activity. Most of the time state sponsored terrorism is between two nations in

which one poor country carries out a terrorist activity against rival country for their interest & the best example of this is Pakistan sponsored terrorism in India

Pakistan is trying to use terror as an instrument of political repression and social control on India. Terrorist behavior is a response to the frustration of various political, economic and personal need or objectives.[xix] In cross border terrorism terrorist's intention is clear that is terror among people by using any kinds of weapons.

The country that is supporting the terrorist activity in any manner is because of their failure and they want to hide behind the terrorist activity in a rival country. Like what Pakistan is doing in India through cross border terrorism especially in Jammu and Kashmir. But that cross border terrorism is not limited in Jammu and Kashmir it is spreading all over the India, from north to south and east to west side of the country. Terrorist organisation like Jaish e Mohammad getting support form Pakistan so it becomes a painful case for India. Most of the time terrorist organisation are not intending to become Puppet, so it can revolt against a particular state.

Culture of violence between societies as well as the arming of states in the region for fighting of low intensity war with neighbors stronger than themselves. Hence the option of "Proxy War" becomes a favored choice for that country.[xx] It is very difficult to fight directly against a strong country because they know they are going to be defeated in the war. The way they choose is the shortest and safest to tackle enemy. In case of Pakistan, it has been waging the low level war in the form of cross border terrorism against India. Terrorist crossed state boundaries to launch attacks, to seek refuge and to smuggle arms. Today's cross-border groups have no such attachment to territory.

Unlike the national liberation movements of old, like the Palestine Liberation Organisation (PLO) or the Irish Republican Army (IRA), cross-border terror groups do not confine themselves territorially or ideologically to a particular region. These groups had state-based aims; their political aspirations and actions were mounded by notions of sovereignty and territory. Some international cross border terrorism's examples are : IRA got weapons from Libya and launched attacks across Britain; it also launched a one-off attack in Germany and plotted an assault on British forces in Gibraltar. Palestinian 'terrorists' crossed into Israeli territory, or what they considered Palestinian territory, and sought refuge in states like Egypt and Syria. They hijacked airplanes across the world, took hostage Israeli contestants at the 1972 Olympics in Munich, and infamously hijacked an Italian cruise ship in 1985.

India's Stand on terrorism:-

Due time India has suffered for the past nearly two decades from terrorism in Punjab, in Jammu and Kashmir, Maharashtra and in other parts of India. Numerous innocent lives have been lost due to terrorist's bombs and guns. India has consistently fought for a international co-operation for come together to fight against terrorism. Unified international response to transnational and Trans border terrorism which is today affecting much number of countries and challenging established societies and governments. The links between terrorists groups operating in India and other countries are clearer today and the role that Pakistan has played is not in fever of world community.

India has sought to emphasize at international fora that terrorism is a global menace to which democracies are particularly vulnerable. India has called for concerted global action to counter terrorism and to ensure the enactment of measures such as sanctions against states responsible for sponsoring terrorist acts across international borders. The Government of India has actively supported the 1994 declaration adopted by the UN General Assembly on measures to eliminate international terrorism and the 1997 International Convention to Suppress Terrorist Bombings adopted by the UN General Assembly. India has also actively associated with resolutions in the United Nations Human Rights Commission condemning terrorism as a prime violator of human rights.[xxi]

The craze of terrorist attacks in different countries, irrespective of their forms of government, and the resulting causalities of innocent civilians lend greater urgency to the need for the international community to unite and fight the threat from international and Tran's border terrorism and to censure those states that give arms and financial support and sanctuary to terrorists. A Pakistan magazine 'The Herald' published a cover story on the terrorist training camps in Pakistan, which was training Kashmiri and Afghan militants.[xxii] Which proved than Pakistan still running the terrorist cap in Pakistan, Pakistan is just like the factory of terrorist with a big supply chain they send their trained terrorist in Afghanistan and India on various mission. ISI has provided covert but well-documented support to terrorist groups active in Kashmir, including the Al-Qaeda affiliate Jaish-e-Mohammad. ISI is Pakistan base intelligence services it gives all kinds of basic amenities and support to this terrorist group for their terror activity in India to disturb the international system and harm international security. After the 9/11 to get a financial support from USA, Pakistan stop to financing Kashmir base terrorist organisation for some time. Financial restrictions and so it became necessary for Pakistan to pace

talk with India. Subject of terrorism is now deep penetrating and it became an important issue in external affair.

Conclusion

Terrorism has change the way of living of a common man they always live with fear and under the pressure of life threat. It has no boundaries the area of terrorist activity is between common men. It does not exist in geography of its own; its homeland is lack of expectation and despair. The best weapon to eradicate terrorism from existence lies in solidarity of the international world. With respect to protecting the right of all peoples and to live in harmony and by reducing the ever increasing gap between the north and south, rests the basic cornerstones to eradicate terrorism. Form the history of the terrorism we learn how it was generated in the earlier ages from the Ancient period to the present day. Terrorism has different features and characteristics. Terrorism has three different types, they are International Terrorism, and state sponsored terrorism and cross border terrorism with their own internal features. Terrorist are using guerrilla warfare tactics to spread terror in the people and government and fight against security agencies. Some new form of terrorism introduced by world of terrorism that is in the age of globalization terrorist are using cyber terrorism on behalf of gun or bomb. Most important part of the terrorism is financing of terrorism, terrorist have major sources to finance them and that sources are in the form of permanent structure for them. The best remedy to stop terrorism is political will power, unity of the world and fight unanimously against terrorism.

---

i Prevention of Terrorist Act 2001(government of India)

ii United States Code Section 2656f

iii Pakistan Anti terrorism Amendment Ordinance 1999

iv K Subrahmanyam , "Stop the Bickering" *Times of India*,. Pune May 20, 2008 p18

v http://www.terrorism-research.com/history/early.php

vi Ibid

vii *Webster's Third New International Dictionary* (Merriam-Webster, 1984), p. 2657

viii http://www.cdi.org/program/document

ix Jnathan r white, "Terrorism-an introduction", Thomsan, wadsworth, 2003p5.

x http://www.cdi.org/program/document

xi http://www.jewishsf.com/content/2-0-/module/displaystory/story_id/14360/

edition_id/279/format/html/displaystory.html

xii Y c Halan , “terrorism : law on cost, high on destruction”, *Asian Defence News, sep 2006,vol II*, New Delhi,p15

xiii Walter Laqueur, "Ahistory of terrorism”, transaction publishers, new Brunswish, 2002,p7

xiv http://www.cdi.org/program/document.cfm

xv Subramanian Swamy, “Terrorism in India”, Har Anad pub, New Delhi, 2008, p63.

xvi http://www.state.gov/r/pa/ho/pubs/fs/5902.htm

xvii Vinod kumar Shrivastawa, “State and terrorism : an overvie”, Indian *Journal of strategic studies,vol.XXV-XXVI*,2005 p119

xviii Vinod kumar Shrivastawa,’ State and terrorism : an overview’, *Indian Journal of strategic studies,vol.XXV-XXVI*,2005, p. 115

xix Ibid, p.117

xx Sudanshu Tripathi, ‘Terrorism-past and present’*, Indian journal of strategic studies, vol. XXV-XXVI* 2005, p175

xxi http://www.indianembassy.org/policy/Terrorism/indian_position.htm

xxii http://www.dawn.com/herald/jul05.htm#1 by Zulfiqar Ali

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

Need Of Tourism And Its Utility As Development Tool In India- With Special Reference To Goa

Prof. Rajat R. Mandal
Department of Commerce,
Mahatma Jotiba Fule Mahavidayalaya,
Ballarpur.
Dist: Chandrapur.

Abstract

Today we all are in a new era of growth. The growth of travel, trade, tourism and leisure around the earth is the requirement of time. Travel and tourism is one of the largest and fastest developin industries throughout the world. World Travel and Tourism organisation deeply indicate that tourism and travel shall continue to develop towards high strength. From nearly eighty million international tourism and travel movements in the 1960, the increasing number will estimate to achieve nearly 1.5 billion by the 2020.

INTRODUCTION:

In year 1976 Travel and tourism society of the England defined as "Tourism and travel is temporary and short-term transfer of people from one destination to another destination where these persons are normally working or live and their staying activities during the same destination. It shows the movements or transfer for all requirements." Tourism is activity of traveling towards predominantly enjoyment and recreational or entertainment, leisure purposes and require for the various provision of different services for helping these kind of act. According to world Travel and tourism organisation, the tourists are the persons who "travel to stay in the destination outside their routine environment for less than one year for entertainment or business, leisure and other requirement not connected to exercise for these activity remunerated within the destination place." As a variety of service provider, tourism is assumed with intangible and tangible elements as well as service industry. Most of the tangible things refer to accommodation, transportation and various components of hospitality industries. Most intangible services related for the purpose or inspiration for becoming a tourist as relaxation, rest and the opportunity for meeting with new persons and experiences and other cultures, and simply for something different with various adventures.

Tourism is important for various nations, because of income generated sources and consumptions of services and goods by tourists, the levied taxes against the businesses from tourism industry, and employment generation and economic prosperity from working to this

industry. For this kind of reasons government agencies and NGOs may some promotions as specific reasons as tourist destination and to support the tourism industry for better future. As contemporary phenomenon for mass tourism have sometimes result towards overdevelopment, but alternative types of tourism as ecotourism consist to avoid different outcomes by accelerating tourism according to sustainable way.

The concept of travel and tourism are used sometimes interchangeably. In this sense tourism and travel has a equal or similar definition but shows a strong powerful journey. These concept of tourist and tourism are often used simultaneously to show a shadow interest in the location or cultures visited by various tourists.

Good ways of enjoyment and new sights for visiting are attracted by the tourists depending through the tastes of various age group of people from different part of these world. Past few years have witnessed for great innovation in various fields and transformation in different business sector in globally travel and tourism hubs. Cultural tourism, Adventure tourism and heritage tourism are the major and famous segments fo NICHE tourism in our country as both with foreign and domestic tourists. Some places in our country already popular for travel and tourism just as adventure sports in Himachal Pradesh, Rajastha, Uttaranchal, Jammu & Kashmir, Shimla, Andaman & Nicobar Island, few regions of Goa and North East. In our country Jammu & Kashmir has declared in 2011 as the year for adventure tourism. Various states of our country are also wanted to develop the adventure tourism in which includes West Bengal, Orissa and Gujrat. Our Indian travel industry and ministry of tourism have launched different initiatives to promote and present India as an growing and upcoming for adventure tourism centre. Our Ministry of Tourism have taken a great initiative and is hard working towards for strong Eco/Adventure tourism to provide infrastructure and best class policy in the sense of sustainability, management and safety of Eco/Adventure tourism places. Goa is a famous and tiny place in the west coast of India with great natural scenario of abundant greenery, beautry, attractive beaches, churches and temples with various distinctive type of architecture, lively and colourful feasts and various festival with all above hospitable persons with rich cultural heritage. This small state have curved its own niche according to competitive work of Tourism and Travel.

EMERGENCE OF (TOURISM INDUSTRY) IN INDIA:

Leisure in travel and Tourism was compiled with the great industrial revolution in U.K. It gave us an offer to new born middle class opportunities due to industrial and other revolution for travel and leisure. In 1758, the first and organized official traveling company was established

whose name was 'King and Cox'. Travel and Tourism was assumed as an income generating area in western country.

In India, Tourism and Travel got different Scenario. In 1947, after independence the makers of Indian Policies had totally neglected travel and tourism as it contributes only few peoples and it's a part of luxury and leisure. Then after the economy of India depends upon more on agriculture, the government had always focused on agricultural development with other allied sector. Tourism had always viewed as industry providing the opportunities instead of accepted as means of employment and good 'effected multiplier'. In 1955, the Government and planning commission had declared tourism industry as 269th place in its list. Because in 1950, the quantity of international visited tourists in India was only 15000. Tourism and Travel had considered as easy process to collect foreign exchange income. Subsequently the hotel, beverage and food, handicrafts, and other many services in various tourist places in our country had been extra priced.

But in 2000, Globally travel and tourism industry shows one of the greatest and largest sector of the world with revenue of nearly $596 billion, with the number of tourist arrieved globally as nearly 699 million. Indian share of tourism in globally was very low. Now-a-days. India still facing a problem of better roadways and sufficient facilities of airport, poorer railway infrastructure, insufficient aviation passenger capacity and inadequate motel and hotel residential accommodation. Still, India is slow to established her better brand name and marketing opportunities. In 2001, when the "Thailand Amazing" campaign attached Thailand nearly 10 million visitors, another the "Asia Truly Malaysia" attracted nearly 8.5million tourists, and the "Singapore – live it up" acquired nearly 7 million visitors, Then India's strength were stopped up to nearly 2.6 million tourists. In request of being country holding a variety of tourist places, India had failed to show her larger diversity. Then towards the growth of tourist destination and branding for tourism, the Indian government in 2002 announced her global sologon "India Incredible" compaign.

DESIGNING OF RESEARCH

The designing of research or research design may be a form for carefully controlled and developed plan to process the research enquiry or investigation. It may indicate what steps should adopted and in what manner. For the work of research a well thought and cleared research methodology must be adopted. As researcher it may endeavor to made the empirical study through critically examine and analyze the data collected from secondary and primary sources.

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

PROBLEM STATEMENT

Goa is a best destination of adventure tourism. The reflection of adventure tourism and its spirit make greater opportunities for adventure in Goa. The development of adventure tourism in Goa is happened because for its greater potentials in economy, and also Goa has more scope of adventure practices with better natural resources with beautifulness.

. OBJECTIVES

1) For study the tourism industry with adventure in Goa.
2) For identifying various social and economic variables affecting the demand of adventure tourism of Goa.
3) To identifying the actual opinion of visitors for adventure tourism of Goa.
4) To observe the significance of safety and health issues in management and operations of adventure tourism.

HYPOTHESIS

The hypothesis are as follows:

1) Tourists cannot differ in opinion for safety during Night Time and Day time.
2) Tourists prefer more south Goa as compare North Goa.
3) Tourists cannot differ significantly for their opinion for scope of adventure tourism of Goa.
4) There are no significant difference for socio economic profile of tourist and their preferences of adventure tourism.

STUDY AND ITS SIGNIFICANCE

The concept of Adventure tourism is currently accepting a great attention. Adventure tourism is declared as a quickly growing sector in the field of Travel and tourism industry. Never doubt the development of adventure tourism is usually a remark of rebranding and re-packaging of existing facilities of various emergence for adventure tourism in different appeals to consumer as well as providers in tourism industry explains that it hit resonant element and likely for continuation of expanding the leisure and comport in the future days.

RESEARCH METHODOLOGY

To achieve the objectives of present study, the secondary data and primary data is necessary to collect. In this research desk, method, observation method and survey method is adopted.

COLLECTION OF DATA

To achieve the objectives the secondary data and primary data has been collected. Personal survey is directly related to Primary data and Secondary data deals with data published in Articles and Journal.

COLLECTION OF PRIMARY DATA

Primary data collected on the following basis:

1) Structured type of questionnaire.
2) Structured type/Unstructured type of Interview.
3) Formal type/Informal type discussions.

COLLECTION OF SECONDARY DATA

Secondary data which are in statistical form and information of archival nature needed to completion of work which was received from websites, newspapers, magazines and journals and also the data available from digital library which comes under published sources. The Tourism facts and archives and various figures are also available from Tourism departments.

SCOPE OF STUDY

Geographical sector- The geographical study and its scope is confined with the boundaries in Goa. The visitor of the study comprised for tourist in Goa for the period of Oct. 2010 and in between June 2011 in various place such as panjim, Paloleum, Betal Batim, Majorda, Colva, Benaulim, Margao, Bogmalo Vasco, Anjuna, Vagator, Arambol Old Goa, Morjim, Dona Paula, Miramar, Baga, Calangute and Punjim. The destination were selected by considering the total number of tourist visiting those places and attraction it has possesses as for comparision to some places of state.

Scope of Topical scope: The study and its scope covers the topic evaluation of tourists (foreign / Domestic) and Adventure tourism and also opinion of the Tourist officials in study area for some basical selection.

Scope of Analytical Study: Analytical study and its scope would limited to fulfillment of testing the hypothesis and set out of objectives.

Scope of Functional Area: Functional scope has confined for offering to set a meaningful and valuable suggestions to improving the level and status of the adventure tourism of Goa.

LIMITATIONS:

All study which based on the tourists survey study through any pre-designed questions suffers from few basic limitation of possible and some differences about what is truth and what is recorded, no matter about carefully the questions has designed along with field investigation

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

occurred. This happened because sometime tourists answer may not be reported their actual preferences and although if they wanted to do they were bounded to differ something owing for obvious few problems for filtering in communication process. The researcher is always tried for minimizing this kind of error through conducting the proper personal interviews and spend more time to establishing the correct respondents. So yet there has been not at all a correct method for avoiding this kind of possible error.

CONCLUSION, SUGGESTIONS AND FINDINGS

To achieve the conclusions, suggestions and findings the whole research has been evaluated. Through findings of this research the researcher allowed for suggestions towards future enhancement and improvement for adventure tourism of Goa and to make a sustainable growth in the area of tourism throughout the Goa.

REFERENCES AND BIBLIOGRAPHY :

1) B.B. Sonule in (1998), Thesis "Maharashtra me paryatan ka bhogolik adhyan".
2) Prince kumar Jena in (2000), Thesis "Nagaland me paryatan Udyog ke samashaye aur Sambhavanaye."
3) R. Pandy in (2001), Thesis "Tamilnadu me paryatan se protsahan".
4) Akshay Kumar Mohanti in (2002), Thesis "Odisha ke arthik Vikas me paryatan ka Prabhav"
5) Madhusudhan Karamkar in (2002), Thesis "Uttar Bengal me Paryatan se Vikas aur protsahan-punnarnirman yevam paryatan bhugol ek adhyan".
6) Bhantav. D. Arshi in (2015), Thesis "Gujrat paryatan ka aithihasik abhas."
7) Dinesh Kumar and Pawan Kumar in 2018, Research paper "Paryatan ke shetra me Vipanan ka Vikas aur prabhav."
8) Dr. Vijaya Sakhare Dr. Anil Kathare and Dr. Gautam Patil in (2011), Reference Book "Purattav Vidyavastusangrahalayshastra aur paryatan."

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

जागतिकीकरणामुळे ग्रामीण समाज संस्कृतिवर होणारा परिणाम

प्रा. सतीष एस. कर्णासे,
मराठी विभाग प्रमुख,
महात्मा ज्योतिबा फुले महाविद्यालय, बल्लारपूर,
जि. चंद्रपूर.
भ्रमणध्वनी – + ९१ ९९ २३ ९८ ८७६१
Email :- satish.karnase@rediffmail.com

जागतिकीकरण म्हणजे राष्ट्रराष्ट्रांच्या सीमा पार करुण विविध वस्तुंचा व सेवांचा गुंतवणूक, व्यवस्थापण व उत्पादनाची साधने यांचा मुक्त संचार व व्यापार होय. विकसित देशांनी विकसनशील किंवा अविकसित राष्ट्रांवर लादलेली ही आर्थिक गुलामगिरी आहे. जागतिकीकरणाची मुळे ही श्रीमंत राष्ट्रांच्या व्यापारी विस्तारात दडलेली आहेत. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेने पृथ्वीवरील मानवी जीवन प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्षपणे व्यापून टाकलेले आहे. आर्थिक सुधारणा, माहितीचे युग, तंत्रज्ञानाचे स्फोट, ज्ञानाच्या बॅंका, बाजारपेठा, संपत्ती विकेंद्रीकरण, वस्तुंचा जगभर प्रवास, मुबलक व्यक्तिस्वातंत्र्य, खाजगीकरण, औद्योगीकरण, उदारीकरण अशी एकाच वेळी सर्वकष प्रक्रिया सुरु आहे.

जागतिकीकरणाचा चेहरा निट टिपता येत नसल्यामुळे त्याची एकच एक व्याख्या करणे कठीण झाले आहे.

जागतिकीकरण म्हणजे काय ?

अ) ''विविध वस्तु, उत्पादणे, भांडवल, गुंतवणूक, मजुर सहज सुलभतेने जगभर नेण्यासारखी स्थिती म्हणजे जागतिकीकरण.''

ब) ''माणसांच्या जागा यंत्रांना देणे म्हणजे जागतिकीकरण''

क) ''मध्यम वर्गाला निश्क्रीय बनविणे म्हणजे जागतिकीकरण''

ड) ''जागतिकीकरण म्हणजे एक प्रकारचा आर्थिक साम्राज्यवादच होय.''

इ) ''भांडवलशाहीचा विकास करीत सरकारे दुबळी करणे, सरकारी उत्पादने खाजगी क्षेत्रांनी लांबविणे.''

प) ''व्यापारी स्पर्धेच्या नावाखाली गरीब देशांचे आर्थिक कंबरडे मोडणे.''

जागतिकीकरणाचे स्वरुप :—

एकोणीसाव्या शतकात जगामध्ये ओद्योगिक क्रांती घडून आली तर विसाव्या आणि एकविसाव्या शतकात याच क्रांतीने भांडवलशाहीचे लण वाढवले. जागतिक भांडवलशाहीवर वर्चस्व निर्माण करण्याची स्पर्धा युरोप आणि पाश्चिमात्य राष्ट्रांमध्ये निर्माण झाली. त्यातुनच पहिले व दुसरे महायुध्द घडून आले. दुसऱ्या महायुध्दानंतर जागतिक अर्थव्यवस्थेत तेजी आली. वासाहतिक देशांना त्यात सामावून घेण्याचे प्रयत्नही केले गेले. यात युरोप, अमेरिका व जपानसारखी भांडवलशाही राष्ट्रे अग्रगण्य राहिली. त्यांनी विज्ञान व तंत्रज्ञानाच्या बळावर उत्पादनात वाढ करुन आपला व्यापार उदीम वाढविला, पण त्यांच्या उत्पादित मालासाठी बाजारपेठा मुक्त पाहिजे होत्या. म्हणून त्यांनी कपटनीतीने स्वतंत्र राष्ट्रामध्ये आपल्या बाजारपेठा स्थापन केल्या. आपला माल परकीय अर्थात गरीब, अविकसित, विकसनशील देशात विकून चलन मिळविणे हे ध्येय त्यांनी ठेवले. त्यांच्या पूर्तीसाठी त्यांनी आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी, जागतिक बॅंक आणि जागतिक व्यापार संघटना या वित्तीय व्यापारविषयक संस्थांवर आपले प्रभुत्व सिध्द करुन आपल्या तालावर त्यांनी नाचविले. यात अमेरिका हे सामर्थ्यवान राष्ट्र ठरले.

तिसऱ्या जगातील राष्ट्रांनीही स्वातंत्र्यानंतर विकासासाठी परकीय भांडवलाची आवश्यकता मानून जागतिक बॅंक व नाणेनिधीकडून कर्ज घेतले, पण ते परत न करता आल्याने त्यांना श्रीमंत राष्ट्रांनी ठरविलेले नवे आर्थिक धोरण स्वीकारावे लागले. ‘‘ही कर्जे देतांना या गरीब देशांना त्यांच्या अर्थव्यवस्थेची पुनर्रचना करण्याऱ्या या संस्थांनी ज्या अटी घातल्या त्यामधून जागतिकीकरणाची वाट मोकळी झाली.’’ आणि जागतिकीकरणाची प्रक्रिया घडून आली.

लोककल्याणकारी राज्याची स्वप्ने पाहणाऱ्या भारत देशाला अंदाजपत्रकातील त्रुटीमुळे कर्ज काढणे भाग पडले. १९८० मध्ये भारताने नाणेनिधीकडून पाचशे कोटी डॉलर्सचे कर्ज घेतले, पण निर्यात कमी होऊन आयात वाढत गेली आणि विकास होण्यापेक्षा परकीय व्यापारात तूट आली. १९९० ला जागतिक बॅंकेच्या ॲडरसन नावाच्या अधिकाऱ्याने भारताला भारतीय उद्योग पुनर्रचनेचे धोरण सांगितले. मजुरीचे दर व आयातीवरील शासनाचे कर कमी करायला लावले. भांडवलशाही राष्ट्रांच्या उत्पादित मालाला भारतीय बाजारपेठ मुक्त करण्यास सांगितले. त्यासाठी भारतावर दडपण आणून परकीय कर्जाच्या वाटा बंद केल्या. अशावेळी आयातनिर्यातीतील तूट भरुन काढता न आल्याने भारताने जागतिक बॅंकेला शरण जाऊन त्या अटी मान्य केल्या. आणि परकीय आर्थिक गुलामगिरी लादून घेतली. १९९१ साली तत्कालीन पंतप्रधान नरसिंहराव यांनी नवे

आर्थिक धोरण स्वीकारले. त्यातूनच या देशात उदारीकरण, खाजगीकरण, मूक्त अर्थव्यवस्था, खुली बाजारपेठ, जागतिकीकरण हे नवे वारे घोंगावू लागले. पणे ते सर्वसामान्य माणसांचे बळी घेणारे ठरले आहे.

जागतिकीकरण आणि संस्कृती :—

प्रत्येक समाजाची एक विशिष्ट संस्कृती असते. समाज हा प्रगत किंवा अप्रगत असो. प्रत्येक समाजाची एक वैशिश्टपूर्ण संस्कृती असते. वेशभूषा, अलंकार, तेथील कला, सण उत्सव इत्यादी घटकांचा समावेश संस्कृतित होत असतो. संस्कृतीशिवाय कोणत्याही समाजाची कल्पना करता येत नाही. संस्कृती ही प्रत्येक मानव समुहाचे एक अभिन्न अंग आहे. परंतु सर्वच समाजाची संस्कृती सारखी नसते. संस्कृतीचा व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्वावर विशेष प्रभाव पडत असतो. संस्कृतिचे एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे हस्तांतरण होत असते. म्हणून शेकडो वर्षापासून संस्कृती टिकून आहे. परंतु संस्कृतीमध्ये काळानुसार परिवर्तन देखील होत असतात. म्हणून शेकडो वर्षाची संस्कृती पूर्वी जशी होती तशी आज नाही, त्यात बरेच बदल झाले आहेत.

सध्या तंत्रज्ञानातील आमुलाग्र बदलाने जगात मोठ्या झपाट्याने परिवर्तन घडविले जात आहे. दळणवळणाच्या क्षेत्रामध्ये गेल्या काही दशकात जी क्रांती घडून आली त्यामुळे जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेला मोठी गती मिळाली आहे. जगामध्ये राष्ट्रे खुप असली तरी प्रत्येक राष्ट्राच्या दृष्टीने जागतिकीकरणाचा अर्थ वेगळा आहे. विशेषत: भारतासारख्या देशामध्ये जिथे रोज पन्नास अथवा त्यापेक्षा कमी रुपये मिळविणारे चाळीस कोटी नागरिक राहतात. ज्यांचे आयुष्य दारिद्र्यरेषेवरच आहे. जे बेरोजगार किंवा अर्धबेरोजगार आहेत. त्या देशाच्या दृष्टीने जागतिकीकरणाचा अर्थ निश्चितच वेगळा आहे. जागतिककीकरणामुळे प्रत्येक देशात बहुराष्ट्रीय कंपन्यांना मुक्त व्यापाराची संधी मिळणार आहे. जगभरात ज्या बहुराष्ट्रीय कंपन्या आहेत. त्यांनी आजघडीला संपूर्ण जगात फक्त तीन कोटींच्या आसपास व्यक्तींना रोजगार दिला आहे. या कंपन्यांचा जगभरातील पसारा आणि त्यातून होणारी उलाढाल याचे प्रमाण लक्षात घेता रोजगार निर्मितीच्या त्यांचा हा वेग आणि प्रमाण अत्यंत तुटपुते आहे. भारतासारख्या बेरोजगारीने ग्रस्त असलेल्या देशात व्यवसाय सुरु करु पाहणाऱ्या प्रत्येक बहुराष्ट्रीय कंपनीला फक्त तिचा धंदा बघायचा आहे. तिला भारतातल्या बेरोजगारीशी ती दुर करण्याची काहीहीह देणेघेणे नाही. त्याचप्रमाणे या देशातील समाजाची क्रयशक्ती वाढावी, त्यांच्या श्रमाचे मुल्य वाढावे यात या कंपण्यांना कोणतेही सारस्य नाही. स्वत:चे प्रश्न सोडविण्यासाठी आणि स्वत:चे जीवनमान एक विशिष्ट अशा सुसह्र पातळीवर नेण्याकरीता लागणारा विकास साधण्यासाठी पुढाकार घेण्याची जणतेची जी ऊर्मी असते, ती दाबून

टाकण्याची तीपासून त्यांना वंचित ठेवण्याची प्रवृत्ती सध्या जगात वाढते आहे. त्याचा परिणाम आर्थिक, शैक्षणिक, कृषीक्षेत्रावर जसा पडताना दिसतो आहे, तसाच तो संस्कृतीवरही पडणे स्वाभाविक आहे.

जागतिकीकरणामुळे शहरी व ग्रामीण संस्कृतित दुरावा निर्माण होण्याची दाट शक्यता नाकारता येणार नाही. आज जसे शहराजवळच कारखाने व उद्योगधंदे उभारले जात आहेत. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत उलट त्याचा वेग वाढीस लागणार आहे. याचे कारण दळणवळणाच्या सोयी तसेच बाजारपेठेची समस्या, यामुळे ग्रामीण भागात कुठलाच अद्योजक जाण्याचे धाडस करणार नाही. शहरामधील संस्कृती केवळ हितसंबंधांना महत्व देणारी असल्यामुळे पुष्कळदा मानवी मुल्ये पायदळी तुडविली जातात. हे वास्तव तर आज पदोपदी आपल्या प्रत्ययाला येत आहे. उद्य ही हितसंबंधाची वीण ग्रामीण भागातूनही पक्की होत जाणार आहे, परिणामत: परस्परांविषयी जिव्हाळा वाटणे, एका सामुहिक संस्कृतीचे आपण घटक आहोत असे वाटणे, हे जे ग्रामीण मानसिकतेचे प्रमुख लक्षण आहे तच लोप पावत जाणार आहे. खेडे असेल पण ते हितसंबंधाच्या तणावाने भरलेले. यातून वेगवेगळ्या प्रकारचे तणाव आकाराला येतील. जातीय सलोखा कमी होऊन जातीजातीत तणाव वाढत जाईल. निवडणूकींच्या काळात तर हे जातीय समीकरण आणखीणच दृढ होईल. सगळेच पक्ष पुढे जातींची गणिते मांडायला लागतील. यामुळे तणाव खुपच वाढणार आहे. याचा अर्थ असा की, सामुहिक जीवनपध्दती, परस्परांना समजून घेणे ही जी ग्रामीण भागाची लक्षणे होती, ती जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत नष्ट होऊन जाणार आहेत. अश्या सगळ्य परिस्थितीत प्रत्येक खेडे हे एक धगधगते कुंड होणार आहे. एका प्रकारे ही सगळी परिस्थिती आपल्यासमोर संस्कृती संबंधीचे प्रश्न उभे करणार आहे.

जागतिकीकरणामुळे शेतीचे यांत्रिकीकरण फार मोठ्य प्रमाणात होणार. ट्रॅक्टर, कापणीयंत्रे, फवारणी यंत्रे, उफणनी यंत्रे यासारखी यंत्रे आता खेड्यतली आहेत. उद्या संगणक आणि इंटरनेट शेतात जाऊन पोहचणार आहे. संगणकावरुन आणि इंटरनेटवरुन काय पेरायचे कधी पेरायचे, कोणती पिके लावायची, कोणती खते वापरायची इ. माहिती शेतकऱ्याला दिली जाईल. अर्थात शेतकऱ्याचे श्रम वाचले, उत्पादनही वाढेल. असे सगळे असले तरी शेती आणि शेतकरी यांचे नाते कसे राहिल हा एक महत्वाचा प्रश्न आहे.

आज शहरांमध्ये बहुसंख्य दलित आहेत. आर्थिक दृष्टीने त्यांचे जगणे खेड्यपेक्षा बरे आहे. परंतु त्यांच्या जीवनाची जी कुतरओढ चालू आहे, त्याचे काय? हाही महत्वाचा प्रश्न आहे. झोपडपट्यंमधील जगणे केवळ क्लेशदायक आहे हे पुन्हा सांगायला नकोच. त्यातून टोळी–युध्द भडकण्याचा धोका आहे हेही वास्तव आहे.

शहरीकरणामुळे खेड्यत शेतीकामात मजुराचा तुटवडा निर्माण झाला आहे. शेती हा जर आपल्या अर्थव्यवस्थेतील महत्वाचा घटक असेल तर तिच्यात राबणारी माणसेच उरली नाहीत तर काय करायचे? म्हणूनच म. गांधी म्हणत असत की, ''खेड्यांमध्येच आपले खरेखुरे भारतीय जीवन आहे. लोकांचा विकास झाला पाहिजे. खेड्यत रोजगाराच्या संधी उपलब्ध झाल्या पाहिजे. त्यांच्या जीवनातील विषमता दारिद्र्य, अज्ञान, परंपराप्रियता नाहीशी झाली पाहिजे. खेड्यांमध्ये समाज सुधारणा व समाजोध्दार करायला भरपूर वाव आहे.'' या दृष्टीने आपल्यात भरभराट होईल आणि शहरांमध्ये जे कष्टदायक जीवन जगावे लागते यातूनही सुटका होईल.

जागतिकीकरणामुळे दूरचे समाज जवळ येतात, हे खरे आहे. मात्र जवळजवळ नांदणार समाज एकमेकांना दुरावतात. हे सुध्दा तेवढेच सत्य आहे. जागतिकीकरणामुळे जगातील सर्व देशांत पर्यावरणाचा ऱ्हास वेगाने होत आहे. त्याच्या अनिश्ट परिणामांमध्ये हवामानातील बदल, ओझोन वायुची गळती, हवा आणि पाणी यांचे प्रदुषण, अरण्यतोड, जीवजातीचा नाश आणि त्यांना अनिष्ट वळण यांची गणना करावी लागेल. जागतिकीकरण म्हणजे केवळ अर्थकारणाचा विचार नाही. यात वैश्वीक खेड्याचेही राजकारण आहे. समाजकारण आहे, संस्कृती आहे, धर्मकारण आहे आणि याचे उपेक्षित वर्गावर होणारे परिणाम सुध्दा आहेत.

संदर्भ ग्रंथसूची

१) आदिवासी समाजाचे समाजशास्त्र – डॉ. प्रदिप आगलावे

२) जागतिकीकरण ग्रामीण साहित्य – डॉ. प्रवीण बनसोड, संपादक प्रा. शांतरक्षित गावंडे

३) ग्रामीण साहित्य : स्वरुप आणि समस्या – डॉ. आनंद यादव

४) जागतिकीकरण आणि भारत – नलिनी पंडित

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

आधुनिक कृषीक्षेत्र विकासाचा नवप्रवाह कृषीपर्यटन

प्रा. विनय देविदास कवाडे,
महात्मा ज्योतिबा फुले महाविद्यालय,
बल्लारपूर. जि. चंद्रपूर.
भ्रमणध्वनी : ९०२१६७६९७०
Email- vinay.455@rediffmail.com

कृषीक्षेत्र आजही भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा आहे. भारताची 52 % लोकसंख्या उदरनिर्वाहासाठी आजही शेतीवर अवलंबून आहे. भारतात राष्ट्रीय उत्पन्नामधील शेतीक्षेत्राचा हिस्सा एकीकडे कमी होत चालला आहे, तर दुसरीकडे उद्योग व सेवाक्षेत्राचा विकास झपाटयाने होत आहे. आज भारताला सर्वाधिक उत्पन्न सेवाक्षेत्रापासून प्राप्त होत आहे. विशेषतः या मध्ये पर्यंटन हा एक मोठा उत्पन्नाचा स्त्रोत ठरला आहे.

नैसर्गिक विविधतेने नटलेल्या महाराष्ट्रात पश्चिम महाराष्ट्र, विदर्भ, मराठवाडा, कोकण या विभागांची त्यांच्या नैसर्गिक, धार्मिक, सांस्कृतिक विविधतेमुळे देष विदेशात वेगळी ओळख आहे. यांचा उपयोग शेतकऱ्यांना कृषी पर्यटनासाठी करता येवू शकेल. किल्ले रायगड, सिंधुदूर्ग, रत्नदुर्ग, विशालगड, पन्हाळगड तर अजिंठा, वेरुळ इ. ऐतिहासिक ठिकाणे, तसेच पाचमणी, महाबळेश्वर, चिखलदरा, माथेरान इ. थंड हवेची ठिकाणे, ज्योतिबा, अष्ठविनायक, नृसिंहवाडी, पंढरपुर, देहू, आळंदी, अक्कलकोट, शेगांव इ. धार्मिक स्थळांचा मोठया प्रमाणावर उपयोग करता येईल. शेतकऱ्यांना त्यांच्या पिढीजात मालकीच्या शेतीबरोबरच पर्यटकांना सोयीची व पर्यटनाच्या दृष्टीने प्रसिध्द असलेली अनेक स्थळे कृषीपर्यटन केंद्र म्हणून विकसित करता येतील.

''कृषीपर्यटन हा शब्द कृषी अधिक पर्यटन या दोन शब्दानी झाला आहे. कृषीपर्यटन म्हणजे पर्यटनाच्या उद्देषाने शेतीच्या वातावरणात जावून राहणे. शेतकऱ्यांच्या जीवन शैलीचा जवळून अनुभव घेणे व शेतीतील विविध कामांमध्ये स्वतःला सहभागी करुन स्वतःचे मनोरंजन करणे होय.''

शेतकऱ्यांच्या दृष्टीने कृषीपर्यटन म्हणजे ''स्वतःच्या शेतीवर उपलब्ध नैसर्गिक व भौतिक साधन संपत्ती चा वापर करुन पर्यटकांना पर्यटनाच्या संधी उपलब्ध करुन त्यायोगे शेतीस पूरक असा जोडधंदा निर्माण करणे होय.''

प्रत्येक शेतकरी स्वतःच्या शेतीमध्ये कृषीपर्यटन केंद्र सुरु करु शकतो. अशा प्रकारच्या जोडधंदयासाठी वेगळया कौशल्याची गरज नसते. स्वतःची बहरलेली शेती व त्या शेतीबद्दलची असलेली निष्ठा व ज्ञान हेच जोडधंदयाचे भांडवल आहे. कृषी पर्यटन ही एक नवीन संशोधीत संकल्पना आहे. यामध्ये पर्यटन व कृषक यांची एकत्रित सांगड घातली जाते. आपल्या शेती व्यवसायातून अधिक उत्पन्न मिळविण्यासाठी व पर्यटकांना ग्रामीण भागाकडे आकर्षित करण्याच्या हेतूने

शेतकरी आणि ग्रामिण जनता यांच्यातर्फे दिल्या जाणाऱ्या सोयी सुविधा व सेवा स्वरुपाच्या अनेक कृती म्हणजे कृषी पर्यटन होय.

कृषी पर्यटकांना शेतीकडे आकर्षित करणे ही एक शहरी वातावरणाला कंटाळलेल्या लोकांना प्रदुषण मुक्त वातावरणात सुटी साजरी करण्यसाठी व त्यातून शेतकऱ्यांना उत्पन्नाची प्राप्ती करुन देणारी संकल्पना आहे. ज्यामध्ये एखाद्या कृषी केंद्राचा, पर्यटनाच्या दृष्टीने विकसित करणे तसेच कृषी विद्यापीठाला, कृषीपुरक उद्योगाला किंवा फळबागेला ग्रामीण संस्कृती व शेती कार्याचा अनुभव घेण्यासाठी व त्या आधारे मनोरंजन व शिक्षण मिळविण्याच्या हेतूने भेट देणे होय.

कृषीपर्यटन हे प्रचलित पर्यटनाला पर्याय असल्याने प्रचलित पर्यटन केंद्रासारखी प्रसिध्दी कृषीपर्यटन केंद्राला मिळलेच अस सांगता येत नाही. मुळातच हा व्यवसाय शहरापासून दुर असलेल्या गावातील एखाद्या शेतकऱ्याच्या शेतीमध्ये चालत असल्याने या व्यवसाया संबंधिची माहिती आसपासच्या तसेच शहरातील लोकांना कळविण्यासाठी योग्य प्रकारे कृषीपर्यटन केंद्राचे मार्केटिंग रणे गरजेच आहे. मार्केटिंग म्हणलं की, टी. व्ही. वरच्या मोठ–मोठया जाहीराती डोळयासमोर येतात तसेच यासाठी लागणाऱ्या खर्चाचा विचार डोक्यात येतो. मार्केटिंग म्हणजे साध्या सोप्या भाषेत ग्राहकांच्या (पर्यटकाच्या) गरजा ओळखणं, त्यांच्या या गरजा पुर्ण करणाऱ्या आपल्या वस्तू अथवा सेवा त्यांना पुरवठा व त्यासाठी योग्य व सर्वात प्रभावी अशा मार्गांचा अवंलंब करण. त्यामुळे मार्केटिंग म्हणजे सर्वात कठीन काम आहे अशी स्वतःची भावना करुन घेण्याची गरज नाही. या उलट आपल्या सेवा जर उत्कृष्ठ असतील व पर्यटकांच्या पसंतीस उतरत असतील तर आपल्या व्यवसायाचे मार्केटिंग आपोआप होवू शकते. सर्वांत पहिला कृषीपर्यटक आपल्या शेतीवर येण्यासाठी सुरुवातीस मात्र आपल्या मार्केटिंगच्या तंत्राचा आधार घ्यावा लागतो.

कृषीपर्यटन केंद्राच्या मार्केटिंग करता आपल्याला कृषीपर्यटन व्यवसायात खालील गोष्टी माहित असणं गरजेच आहे.

1) कृषीपर्यटन केंद्र विविध सुविधा व उपक्रम (Product)
2) कृषीपर्यटन केंद्राची जागा (Place)
3) कृषीपर्यटन केंद्रवार आकारण्यात येणारे दर (Price)
4) कृषीपर्यटन संबंधित लोक (People)
5) कृषीपर्यटनाचे प्रमोषन (Promotion)

इत्यादी गोष्टींना मार्केटिंगचा भाषेत Marketing Mix म्हणजेच मार्केटिंगचे प्रभावी साधन म्हटले जाते.

1) कृषीपर्यटन केंद्र, विविध सुविधा व उपक्रम (**Product**) :–

कृषीपर्यटन केंद्राच्या याशस्वी मार्केटिंग करीता सर्वात महत्वाचं म्हणजे आपण इतरापेक्षा सरस कसे आहोत हे ओळखणं आल्या कृषीपर्यटन केंद्राच्या त्यावरील विविध सुविधा व उपक्रमांची माहिती व त्याचे वेगळेपणा ओळखून ते इतर लोकांसमोर आणावं खाली दिलेल्या मुद्दयांच्या आधारे त्या गोष्टींचा अभ्यास आपण करु शकतो.

1) आपले कृषीपर्यटन केंद्र इतर पर्यटन स्थळापेक्षा वेगळे का? व कसे आहे?
2) आपल्या पर्यटकांना आपण कोणत्या सोयी–सुविधा पुरवित आहोत?
3) आपल्या कृषीपर्यटन केंद्रावरील विविध उपक्रम कोणते? व ते इतरांपेक्षा वेगळे कां आहेत?
4) आपल्या कृषीपर्यटन केंद्रावर पर्यटकांना ज्ञानप्राप्ती होते का? त्यासाठी आपण काय करावे?
5) कोणत्या दुर्मिळ संधी आपण कृषीपर्यटकांना उपलब्ध करुन देतो.
6) आपल्या विविध सेवा व उपक्रमातून कृषीपर्यटन केंद्राची कोणती प्रतिमा आपल्याला करायची आहे.
7) आपण ज्या सेवा अथवा उपक्रम पुरवितोस त्यामध्ये निपुण आहोत का?
8) कृषीपर्यटकांना आपण वेगळा अनुभव देवू शकतो का?

2) कृषीपर्यटन केंद्राची जागा (**Place/Location**) :–

''जागा'' हे कृषीपर्यटन व्यवसायाच्या यशस्वीतेची किल्ली आहे. कृषीपर्यटन केंद्राची जागा पर्यटकांच्या दृष्टीने फार महत्वाची आहे. ही जागा कृषीपर्यटकांना ग्रामीण जीवनाचा वेगळा अनुभव देण्यासाठी सक्षम असावी. कृषीपर्यटन केंद्राच्या मार्केटिंगकरीता आपल्या जागेचे महत्व लक्षात घेवून ते योग्य प्रकारे इतर लोकांसमोर आणले पाहिजे. याकरीता खालील गोष्टींचा विचार करावा.

1) कृषीपर्यटन केंद्र कशा प्रकारे शहरी लोकांना ग्रामीण जीवनाचा अनुभव मिळवून देईल?
2) कृषीपर्यटन केंद्र इतर महत्वाच्या पर्यटन स्थळांजवळ आहे का?
3) कृषीपर्यटन केंद्रावरील नैसर्गिक वातावरण कसे आहे?
4) कृषीपर्यटन केंद्राचे ठिकाण पर्यटकांना प्रवासासाठी सोयीचे आहे का?
5) कृषीपर्यटन केंद्र व त्याच्या आजुबाजुचा परिसर पर्यटकांसाठी सुरक्षित आहे का?
6) कृषीपर्यटन केंद्रावर आल्यावर प्रथदर्शनीच पर्यटक खुश होतील का?
7) कृषीपर्यटन केंद्र व आजुबाजुचा परिसर स्वच्छ आहे का?

8) आपण स्वतः कृषीपर्यटन केंद्र व आजुबाजुच्या परिसराशी रुळलेले आहोत का?

3) कृषीपर्यटन केंद्रावर आकारण्यात येणारे दर (**Price**) :–

कृषीपर्यटन केंद्रावर विविध गोष्टीसाठी आकारण्यात येणारी किंमत म्हणजेच पर्यटकांना कृषीपर्यटनासाठी आलेला खर्च होय. यामध्ये प्रवास खर्चाचा देखील समावेश होतो. कृषीपर्यटन केंद्रावर विविध सुविधा व उपक्रमांचे दर ठरविताना आपला अपेक्षीत पर्यटक वर्ग व पर्यटनाचा कालावधी गृहीत धरला पाहिजे. पर्यटनाचा विचार करताना लोक पहिल्यांदा आपल्या बजेटचा विचार करतात. पर्यटन करुन आल्यावर आपली आर्थिक घडी विस्कटणार नाही याबाबत ते जागरुक असतात. त्यामुळे कृषीपर्यटनाचे मार्केटिंग करताना देखील आपण कृषीपर्यटकांच्या बजेटचा विचार केला पाहिजे. दर ठरविताना व त्यानुसार त्याचे मार्केटिंग करताना सर्वसामान्य–मध्यमवर्गीय लोकांना आपण लक्ष केले पाहिजे. कृषीपर्यटनासाठी अपेक्षित खर्च कृषीपर्यटन केंद्राच्या माहिती पुस्तीकेमध्ये किंवा त्यांच्या वेबसाईट वर दिले पाहिजे. तसेच त्यांना त्यांच्या दिनचरिया व चहा–नास्ता आणि जेवन इत्यादी सेवा–शुल्क अधिस माहिती द्यावी लागेल.

4) कृषीपर्यटन व्यवसायासंबधित माणंस (**People**) :–

कृषीपर्यटन केंद्र चालविताना विविध प्रकारच्या माणसांशी आपला सातत्याने संबंध येतो. सर्वात प्रथम आपल्याकडील सहकारी जे आपल्याला आपल्या व्यवसायात मदत करत असतात. त्यांना कर्मचारी किंवा कामगार म्हणणे टाळावे. कृषीपर्यटन केंद्रावर काम करत असताना पर्यटकांना पुरविलेल्या सेवावर व्यवसायाची प्रसिध्दी अवलंबुन असते. त्यामुळे आपल्या सहकाऱ्यांना खुश ठेवण्याचा प्रयत्न करावा. (या विषयी सविस्तर माहिती ''मनुष्यबळ व्यवस्थापन'' यामध्ये घेणार आहोत) त्यानंतर पर्यटक, कृषीपर्यटन केंद्रावर येणारे पर्यटक स्थानिक नसतात. त्यामुळे बाहेरुन येणाऱ्या पर्यटकांना आदरयुक्त वागणूक दिली पाहिजे. त्यांच्या भावनांचा व गरजांचा विचार करुन कृषीपर्यटनातून त्यांना जास्त चांगला अनुभव देण्याचा प्रयत्न करावा. प्रत्येक समाधानी पर्यटक आपल्या कृषीपर्यटन केंद्राच्या प्रसिध्दीचा स्त्रोत असतो आणि आपल्या व्यवसायात स्तीनिक लोकांना रोजगाराच्या दृष्टीने प्रथम प्राधान्य दिले पाहिजे. तसेच आपल्या कृषीपर्यटन केंद्राच्या ध्येय धोरणाविषयी त्यांच्याशी चर्चा केली पाहिजे. कृषीपर्यटन केंद्रामुळे स्थानिक विकासास हातभार लागू शकतो ही भावना स्तीनिक लोकांच्या मनात रुजवली पाहिजे तरच आपल्या कृषीपर्यटन केंद्रास त्यांचा हातभार लागू शकतो.

5) कृषीपर्यटन केंद्राचे प्रमोशन (**Promotion**) :–

कृषीपर्यटन केंद्राचे प्रमोशन करताना वर उल्लेखलेल्या सर्व गोष्टींचा आपल्याला अभ्यास करावा लागतो. कृषीपर्यटन केंद्राचे प्रमोशन म्हणजे शहरातील पर्यटकांना आपल्या कृषीपर्यटन केंद्राविषयी कसे जागरुक कराल, आपल्या

पर्यटन केंद्रावरील विविध सेवा व उपक्रमांविषयीची माहिती त्यांना कशी पुरवाल व त्यांच्या गरजा पुर्ण करण्यासाठी त्यांना कशी मदत कराल याचे तंत्रशुध्द नियोजन होय. सुरुवातीच्या काळात प्रमोशनसाठी आपण जास्त खर्च करु शकत नाही त्यामुळे उपलब्ध पैशामध्ये कृषीपर्यटनाच्या प्रमोशनचे नियोजन करणे हे जिकीरीचे काम असते. प्रमोशनचे साधारण: प्रसिध्दी,जाहिरात, विक्री प्रमोशन असे प्रकार आहेत. परंतु सुरुवातीच्या काळात जास्त खर्चिक बाबींचा आपण विचार करु शकत नाही त्यामुळे कृषीपर्यटन केंद्राच्या प्रमोशनचे खालीलप्रमाण नियोजन करावे लागेल.

1) स्थानिक वर्तमानपत्रांतून कृषीपर्यटन केंद्र व विविध उपक्रमांविषयी बातमी देणे.

2) लोकप्रिय मासिकांमध्ये कृषीपर्यटन केंद्राविषयी माहितीवर लेख प्रसिध्द करणे.

3) सध्या टी.व्ही. चॅनलचे पत्रकार गावोगावी पोहोचले आहेत. अशा पत्रकारांना आपल्या उपक्रमांविषयी माहिती देवून टि. व्ही. वर कृषीपर्यटन केंद्राची बातमी देणे.

4) स्थानिक समारंभामध्ये आपल्या कृषीपर्यटन केंद्राच्या विविध उपक्रमांविषयी माहिती सांगणे.

5) तालुका, जिल्हा व राज्यस्तरीय शेतकरी मेळाव्यात व प्रदर्षनात आपल्या कृषीपर्यटन केंद्राचा स्टॉल उभारुन प्रसिध्दी करणे.

6) स्थानिक तसेच शहरातील सहल आयोजकांशी संपर्क साधून त्यांचा पर्यटन स्थळांच्या यादीत आपल्या केंद्राचे नाव सुचविणे.

7) कृषीपर्यटन केंद्राच्या माहितीचा फलक गावातील चौकात तसेच शहरातील मुख्य चौकात किंवा रेल्वे स्टेशन वर लावणे.

8) जास्त वर्दळीच्या व शहरांना जोडणाऱ्या हमरस्त्यांवर कृषीपर्यटन केंद्राचा आकर्षक असा फलक लावणे. ज्यावर कृषीपर्यटन केंद्राच्या विविध उपक्रमांचा उल्लेख असेल.

9) कृषीपर्यटन केंद्राची माहिती पुस्तीका तयार करुन विविध मेळावे, प्रदर्षन व सभा या ठिकाणी वितरीत करणे.

कृषीपर्यटन केंद्राची माहिती पत्रिका हे या व्यवसायाच्या जाहीरातीचे सर्वात प्रभावी साधन आहे. सध्याच्या इंटरनेटच्या काळात वेबसाईट निर्मिती करुन आपण जगाच्या कानोकोपऱ्यात पोहचू शकतो, परंतु प्रत्येक वेळी वेबसाईटचा वापर शक्य होत नाही, मुळात वेबसाईट पाहणारा वर्ग विशिष्ठ असल्याने माहिती पत्रिकेच्या माध्यमातून आपण समाजातील सर्वच स्तरावरील लोकांपर्यंत पोहचू शकतो. मेळावे, प्रदर्षन, सभा या

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

ठिकाणी आपल्या पत्रिका वितरीत करुन एकाच वेळी बहुसंख्य लोकांना आपल्या कृषीपर्यटन केंद्राची ओळख करुन देवू शकतो.

10) स्थानिक विकास कार्यक्रमांत कृषीपर्यटन केंद्राच्या वतीने आर्थिक मदत करणे.

11) कृषीपर्यटन केंद्राच्या वतीने स्थानिक विकास कार्यक्रम राबविणे. उदा. वृक्षारोपन, ग्रामस्वच्छता, जलसंवर्धन इ.

12) महाविद्यालयाच्या विद्यार्थ्यांना राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या (N.S.S.) षिबीराकरीता जागा उपलब्ध करुन देणे.

13) कृषीपर्यटन केंद्राची वेबसाईट तयार करणे.

14) आपल्या कृषीपर्यटन केंद्राव्यतिरिक्त नजिकच्या इतर पर्यटन स्थळांचा देखील वेबसाईटवर उल्लेख करावा.

15) वेबसाईट आकर्षण असावी पर्यटकांचा गोंधळ करणारी नसावी. गरज नसलेल्या माहितीचा उल्लेख टाळावा. जेणेकरुन वेबसाईटवर माहितीची गर्दी होणार नाही.

16) ''वेबसाईटला भेट दिलेल्या पर्यटकांचे नांव, दुरध्वनी क्रमांक, ईमेल संपर्क करा'' च्या माध्यमातून जमा करा.

17) वेबसाईटवर पर्यटकांचे अनुभव (Visitors Experience) या पानाचा वापर करावा. ज्यामध्ये आपल्या कृषीपर्यटन केंद्रावर येवून गेलेले पर्यटक आपले अनुभव व्यक्त करु शकतील.

18) आपल्या कृषीपर्यटन केंद्राची वेबसाईट इंटरनेटवर जास्तीत जास्त कशा प्रकारे पाहिली जावू शकेल याविषयी संगणक तज्ञांशी चर्चा करा.

कृषीपर्यटनाविषयी आव्हाने व समस्या आहेत. कृषी पर्यटनाविषय शेतकऱ्यांमधील सखोल व पूर्ण ज्ञानाचा अभाव, लहान शेतकऱ्यांमधील संवाद कौशल्य व व्यावसायी दृष्टीकोनाचा अभाव, कृषी पर्यटनासाठी आवश्यक मूलभुत सोयीसुविधांच्या विकासासाठी आवश्यक शेतकऱ्यांची कृषी पर्यटनासारखा जोड व्यवसायाविषयी आधिक माहिती असने आवश्यक आहे. शेती फायदेशीर प्रगतशील व प्रयोगशील करायची असेल तर शेतीपुरक कृषीपर्यटन प्रकल्प सारखा पर्याय शेतकरी बंधुंना उपलब्ध झाला आहे. कृषी पर्यटन विकास संस्था, बारामती यांनी केलेल्या पाहणीनुसार कृषी पर्यटन प्रकल्पापासून महाराष्ट्रात अनेक शेतकरी कुटूंबाचे आर्थिक उत्पन्न 33 टक्के वाढले आहे. या व्यवसायातून अनेक रोजगाराच्या संधी उपलब्ध झाल्या आहेत. आज महाराष्ट्रात कृषी पर्यटनाद्वारे अनेक शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती सुधारेल अशी अपेक्षा आहे.

संदर्भ सूची

1) श्री परेश जोशी, कृषीपर्यटन कार्यशाळा दै. सकाळ

2) चंद्रशेखर भडसावळे, कृषी पर्यटन, 10 मे 2007

3) निलिमा मिरजकर, अर्थसंवाद जानेवारी–मार्च 2013

4) State of Indian Agriculture Reports

5) Taware Pandurang, Agri. Tourism Innovative Supplementary Income Generating Activity for Inter prising former. Confideration of Indian Indusrty (CII)

6) कृषी पर्यटन कार्यशाळा 25 मार्च 2014 सकाळ माध्यम समूहाच्या ॲग्रोवन दैनिक.

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

"भद्रावती शहरातील जलकुंड – एक ऐतिहासिक अवलोकन"

प्रा. जयवंत एन्. काकडे
विवेकानंद महाविद्यालय
भद्रावती
9881562645
E-mail - **atharvkakde@gmail.com**

प्रास्ताविक :-

विविधतेने नटलेल्या चंद्रपूर जिल्हयात भद्रावती नगर वसलेले आहे. ते नागपूर- चंद्रपूर महामार्गावर, नागपूरपासून दिक्षिणेला १२५ कि.मी. अंतरावर तर चंद्रपूर पासून उत्तरेला २८ कि.मी. अंतरावर आहे. गाव टेकाड वजा सपाट मैदानावर ७८^{0} अक्षांशावर व २३^{0} रेखाक्षांवर आहे. गावाच्या पूर्व दिशेला ५ कि.मी. अंतरावर ताडोबा अभयारण्य आहे तर पश्चिम दिशेला ५ कि.मी. अंतरावरून वर्धा नदी वाहते. एकूण नदी व जंगलाचे सानिध्यात हे गाव वसलेले आहे.

विदर्भातील प्राचिन नगरापैकी फारच थोडी नगरे आपली ऐतिहासिक ओळख बाळगून आहेत. त्यापैकी भद्रावती हे एक आहे. भद्रावती एक ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, पुरातात्विक नगरी असून प्रागैतिहासिक काळापासून मध्यकालापर्यंत व त्यानंतरच्या काळातील अवशेषांचे भांडार आपल्या उदरात घेवून आजही उभे आहेत.

आख्याविकेनुसार ३६० मंदिरे ३६० तलाव व ३६० विहिरी असलेल्या प्राचीन भद्रावतीचा (भांदक) विस्तार उत्तरेस भटाळा व दक्षिणेस चंद्रपूर असा ३५ मैल लांब व १६ मैल रूंद असल्याचे मानले जाते. यात अतिश्योक्ती दिसून येत असली तरी प्राचीन भांदक हे मोठे नगर होते यात शंका नाही. चिनी प्रवासी हयुएनत्संगच्या प्रवासवर्णनानुसार भद्रावती नगराचा विस्तार ४० ली (६.५ मैल) होता. आजच्या

भद्रावती, विजासन, गवराळा, सुमठाना, चिचोर्डी या परिसरातील खाणा- खुणा व मिळणा-या अवशेषांवर नजर टाकली तर हयुएनत्संगचे म्हणणे योग्य असल्याचे दिसून येते.

गणेशपुराणानुसार भद्रावतीची कस्तयुगात-पुष्पकपूर, त्रेतायुगात-मणिपूर, व्दापारयुगात-भानक, व कलियुगात- भद्रक अशी नावे आढळते. तर दक्षिण कोशलचा सोमवंशी राजा उदयनने येथे पाचव्या शतकात भद्रेश्वराची स्थापना करून मंदिर निर्माण केले. प्राचिन काळी याच देवतेच्या नावावरून भद्राचे शहर म्हणजेच भद्रावती असे नाव पडले असावे

भद्रावतीमधील भद्रनाग मंदिर, चंडिका मंदिर, भवानी शैल मंदिर, वरदविनायक मंदिर, किल्ला व त्यातील पाय-यांची विहिर डोलारा तलावातील दगडीपूल व तलावातील प्राचीन जलमंदिराचे अवशेष, दुधाळा, टाकाळा, इत्यादी तलाव, जलकुंड, जून्या रिटांचे उंचवटे, पायऱ्यांच्या विहिरी, येथे मिळालेल शिलालेख या सर्वाचे अवलोकन केले असता भद्रावतीला मोठी ऐतिहासिक व सांस्कृतिक पार्श्वभुमी लाभली होती असे प्रत्ययास येते. आज हे नगर भद्रावती व भांदक या दोन्ही नावाने ओळखले जात असून **येथील जलकुंडे** हे या शहराचे एक विशेष वैशिष्टये आहे.

जलकुंड म्हणजे काय :-

महाराष्टात असंख्य तीर्थक्षेत्रे आहेत. त्यातील प्रमुख तीर्थक्षेत्रामंध्ये भद्रावतीचा उल्लेख आहे. पंचक्रोशीत भद्रावतीची ओळख एक पवित्र धार्मिक स्थळ, तीर्थ यात्रेचे ठिकाण म्हणून आहे.

देवदेवतांच्या कल्पनांच्या उदयाबरोबर व्यक्तिगत आणि सामूहिक धर्माचरनाचे स्वरूप व्यापक होत गेले. मुर्तीकरिता मंदिरे निर्माण झाली. देवाची पुजा स्नान करूनच केली पाहिजे त्यानुसार मंदिराजवळ विहिरी, तलाव, कुंड, टाके खोदले जाऊ लागले किंवा अशाच भौगोलिक ठिकाणी मंदिरे उभारल्या जाऊ लागली.

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

जमिनीच्या खाली अंदाजे २०-२५ फुट खोल खोदून तळभाग फरसबंद करून फरसावर पाय-यांनी जमीनीपर्यंत बांधकाम केले असलेले चौकोनी टाके , परंतु या टाक्यात जलसाठा सांडपाण्याचा नसून शुध्द पाण्याचा असतो अशा टाक्याला जलकुंड म्हणता येते.

भद्रावतीतील जलकुंडे :-

भद्रावती या प्राचीन नगरात किती कुंडे असेल याची माहीती माझ्या वाचनात किंवा ऐकीवात नाही तरीपण आज मितीस चंद्रकुंड, सुर्यकुंड, टाकाळा, गोठनी व चंडीकुंड बघायला मिळतात. वरील पाचही कुंडे चारही भागानी पाषानाच्या तासीव घडयांनी बांधलेली दिसतात. तसेच ते पाय-यांनी युक्त आहेत. परंतु आज या कुंडाच्या पाय-या ढासळलेल्या आहेत. परिसरातील लोकांनी बांधकामाकरिता पाय-यांचे दगड वापरल्याचे दिसून येते –

कुंडातील जलसंचय :-

तलावांमध्ये पाणी संचय कसे होते हे आपणा सर्वांना माहीत आहे परंतु कुंडाना पाणी कसे मिळते याचा विचार होणे महत्वाचे आहे. प्रस्तुत संशोधकाच्या मते वरून पडणा-या पावसाच्या पाण्याने अशी कुंडे भरणे अशक्य आहे. तेव्हा भद्रावती मधील जलकुंडाच्या जलसंचयाबाबत

१) सुर्यकुंड व चंडीकुंड :-

या दोन्ही कुंडांना जलसाठा मिळण्याचे ठिकाण म्हणजे दुधाळा तलाव होय हा तलाव दोन्ही कुंडाच्या अगदी जवळ असल्यामुळे वरील तलाव पावसाळयात पूर्ण भरताच पाणी सदर कुंडात पाझरून कुंडातील जलसाठा वाढू शकतो.

२) गोठणी :-

या कुंडाजवळ मल्हार नावाचा मोठा तलाव आहे. ज्याचा फायदा गोठनीच्या पाण्याचा जलस्तर वाढण्यास मदत मिळू शकते याबाबत शंका नाही.

३) चंडीकुंड :-

या कुंडाजवळ डोलारा नावाचा विशाल ऐतिहासीक व पौरानिक तलाव आहे. तलावातील पाण्याचा जलस्तर वाढताच चंडीकुंडाला पाणी मिळू शकत असावे यात शंका नाही.

कुंडांबाबत श्रध्दा :-

स्नान करून पूजा करण्याची पध्दती म्हणून भद्रावती नगरात तलाव, विहीर,कुंड तिथे मंदिर किंवा मंदिराचे अवशेष आजही आढळतात.

प्रत्येक मनुष्यांची कुठेतरी श्रध्दा स्थिर झाली असते कुणी शंकराचा, गणेशाचा, रामाचा,कृष्णाचा,हनुमानाचा इत्यादी देवतांचा भक्त असतो म्हणूनच प्रत्येक मनुष्य आपल्या ऐपतीप्रमाणे आपल्या देवघराची व्यवस्था करतो पूर्वीच्या राजेरजवाडयांची श्रध्दास्थाने होतीच तेव्हा हातपाय धुवून किंवा स्नान करून (कुंडावर) कुंडाजवळील स्थित मंदीरात पुजा करीत असावेत भद्रावती मधील वरील पाचही कुंडाजवळ प्रशिध्द मंदीरे आहेत. चंद्रकुंडाजवळ बालीजीचे मंदिर, सुर्यकुंडाजवळ आजमितीस मंदिर अस्तित्वात नसले तरी त नामशेष झाले असावे गोठनीच्या कुंडाजवळ महादेव मंदिर व जागृत हनुमान मंदिर आहेत. तर चंडिकुंडाजवळ पवित्र चंडिका माता मंदिर आहे. टाकाळा हे सुध्दा कुंड होते. परंतु आज या कुंडाच्या पारीच नव्हे तर कुंडाच्या जागेवरही लोकांनी आक्रमण करून घरे बनविल्याने या परिसराला वस्तीचे स्वरूप आले आहेत.

जलकुंडाचे महत्व :-

कुंड म्हणजेच पावित्रतेचे स्थळ, शुध्दतेचे महत्व आणि शुध्द पाण्याचा संचय याकडे विशेष लक्ष असते. म्हणून कुंड अधिक महत्वाचे आहे. याउलट बारवातील पाणी अशुध्द होवू शकते कारण पाय-या उतरुन पाणी आनंताना मातीरेती विहीरीत जातात त्यामूळे अशा बारवा बुजविल्याचे दिसून येते उदा. सासासुनाची विहिर, घोडपेटची बारव.

जलकुंडाचे अवलोकन :-

कुंडाबाबत सदर संशोधकाचा तर्क असा आहे की, कुंडाचा तळभाग फरस केलेला असावा व कुंडाच्या मध्येभागी विहीर असावी पावसाळयात जलस्तर वाढल्यावर पाणी विहीर व टाक्यात जमा होत असावे.उन्हाळयात जलकुंडातील पाणी स्तर कमी होत असावा तेव्हा विहीरीतील पाण्याचा उपयोग करीत असावे कारण आजही काही तलावात विहिरी बघावयास मिळतात उदा. चंद्रपूरमध्ये कुंभार मोहल्याजवळील टाक्यात विहीर होती परंतु आज विहीर व टाकं दोन्ही बुजविले आहे. अशाच प्रकारे भद्रावती नगरातील कुंडाची दुरावस्था झाली असावी.

या कुंडाचा अभ्यास केला असल्यास आज तलावाच्या पाळी खोदल्या गेल्याने कुंडाना पाणी गावातील सांडपाण्यामुळे मिळाले आहे.त्यामुळे कुंडातील पाण्याचा वापर अयोग्य झाला आहे. एकूणच पवित्र, पुण्यद जलकुंडाचे अस्तित्व आज भद्रावती शहरात अत्यंत ढासळलेल्या स्थितीत आहेत. एकेकाळी या नगराला पवित्रता,शुध्दता,धार्मीकता व पाणी देणा-या कुंडाना अवकडा प्राप्त झाली आहे. यांचे उत्खनन करून जिर्णोध्दार केला तर या कुंडाच्या रचनेचे गुढ व मंदिरांचे अवशेषांवर प्रकाश पडेल. तसेच शहरामध्ये पाणी अडवा- पाणी जिरवा हा आधुनिक प्रयोग यशस्वी होवून नगर वासीयांना पाणी मिळेल,नगराच्या सौंदर्यात भर पडेल आणि ऐतिहासीक ठेवा जोपासला जाईल.

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

संदर्भ सुची :-

१) पं. जोशी , महादेवशास्त्री - भारतीय संस्कृती कोश-खंड,०७

२) पं. जोशी, लक्ष्मणशास्त्री - मराठी विश्व कोश -खंड , १५

३) राजुरकर, अ.ज. - चंद्रपूरचा इतिहास

४) मेश्राम, डॉ. प्रदिप, प्रियदर्शी खोब्रागडे, श्रीकांत गणविर - भद्रावती पुरातत्वीय वैभव

५) भद्रावती तहसील रेकार्ड -२००१

६) श्री. टि.टि. जुलमे,इतिहास संशोधक, यांनी दिलेली माहिती

७) श्री अप्पारावजी ताटे, इतिहास अभ्यासक व नाणी संग्राहक यांनी दिलेली माहिती

८) संशोधकाने स्वत: बघून केलेले निरिक्षन व वर्णन

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

ग्रामसभा प्रत्यक्ष लोकशाहीचे माध्यम– एक विश्लेषनात्मक अध्ययन

डॉ. एन. आर चिमूरकर
सरदार पटेल महाविद्यालय,चंद्रपूर
nrchimurkar1@gmail.com

गोषवारा –

ग्रामसभा ही लोकशाहीतील सर्वोच्च व्यवस्था असुन ती सार्वभौम स्वंयंभू आहे. ग्रामसभेच्या रुपाने प्रत्यक्ष लोकशाहीचा आविष्कार घडतो. भारताच्या प्रातिनिधीक लोकशाहीत लोकांच्या इच्छा–आंकांक्षांना मूर्त स्वरुप देण्याचे कार्य ग्रामसभा करीत असते. ग्रामसभेमुळेच सर्व ग्रामीण जनतेला प्रत्यक्ष राजकीय प्रकियेत सहभागी होण्याचा आणि स्वतःच्या गावातील ध्येय धोरण निर्माण करण्याचा प्रत्यक्ष अधिकार प्राप्त झालेला असल्यामुळे प्रत्यक्ष लोकशाहीचा एक माध्यम म्हणून भारतीय पंचायतराज व्यवस्थेस अनन्यसाधारन महत्व प्राप्त झाले आहे. विकास कार्यक्रमात लोकसहभाग वाढविण्याच्या दृष्टीने 'ग्रामसभा' अधिक प्रभावी व उपयूक्त आहे.

बिज शब्द–

ग्रामसभा, संवैधानिक, लोकसहभाग, आविष्कार पंचायतराज, मनोवैज्ञानिक, स्वराज्य, स्वंयंभू, लोकशाही

प्रस्तावना–

भारतात पंचायतराजची संकल्पना प्राचीन काळापासून अस्तीत्वात आहे. प्राचीन भारतात स्थानिक सरकार स्थापन करुन कार्य करीत राहीली आहेत, स्थानिक सरकारला मानवाच्या

मनोवैज्ञानिक आणि व्यवहारीक आवश्यकतेच्या रुपात रेखांकित केले आहे. मानवाची सतत ही ईच्छा असते की स्वतःचे शासित व चांगले सरकार असावे. मनाची ही इच्छा अनेक वर्षापासून स्थनिक शासनाच्या विकासाचे अंतर्निहीत व्यवस्था राहीली आहे. ग्रामसभा ही भारतीय पंचायतराज व्यवस्थेमधील सर्वोच्च संस्था असून सार्वभौम व स्वयंभू आहे. मंबई ग्रामपंचायत अधिनियम 1958 मधील कलम 6 मध्ये 73 व्या घटनादुरुस्तीनुसार कलम नं 243 नुसार ग्रामसभेला संवैधानिक दर्जा दिलेला आहे गावातिल सर्व प्रौढ नागरीकांची मिळून गामसभा तयार होते. गावातील 18 वर्ष पूर्ण करणारा प्रत्येक मतदार ग्रामसभेचा पद्सिध्द सभासद असतो. ग्रामसभेला सर्वोच्च मताधिकार असून विधानसभा व लोकसभेच्या सभासदांना निवडून देण्याचा प्रत्यक्ष अधिकार असल्यामुळे ही विधानमंडळाची प्रत्यक्ष जननी आहे. लोकशाहीच्या विकेंन्द्रीकरणात पंचायतराज व्यवस्थेत ग्रामसभेचे महत्व लक्षात घेवून भारत सरकारने सन 1999–2000 हे वर्ष ग्रामसभेचे वर्ष म्हणून जाहीर केले आहे. ग्रामीण जनतेचे भवितव्य हे ग्रामसभेच्या भवितव्याशी जोडले जावून 'आमच्या गावात आम्ही सरकार ही प्रत्यक्ष लोकशाहीची संकल्पना राबविली जात आहे. भारताचे माजी राष्ट्रपती मा. के. आर नारायण म्हटले आहे की 'आपल्या ग्रमिण जीवनावरच राष्ट्रीय दर्जा निश्चित करण्यात येतो. ग्रामिण भागातले गरीब, महीला व्यक्तींना त्यांच्या जीवनावर अचूक आणि जबाबदाररीत्या परिणाम करणा—या ग्रामभेच्या निर्णयामध्ये सहभागी होण्याची संधी मिळते त्यामूळे ग्रामसभा ही अशी एक सार्वजनिक जागा आहे की सर्व जनता आपल्या जीवनावर प्रभाव टाकणाऱ्या निर्णयाला प्रभावित करु शकतात.

गावाच्या विकासाची जबाबदारी ग्रामस्थांवर सोपविने, गावातील सर्व कारभार ग्रामसभेमार्फत बहूमताने घेणे, आपण निवडून दिलेले प्रतिनिधी नीट कारभार चालवित आहेत की

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

नाही याची पाहणी करणे व त्याच्यावर नियत्रंन ठेवणे, आपल्या अडचणी मांडून आपण योग्य ते निर्णय घेणे या उदेशाकरीता ग्रामसभा कार्य करीत असून प्रत्यक्ष लोकशाहीचे पाळेमूळे रूजवित आहे.

भारतात प्राचिन काळापासून ग्रामसभा अस्तीतवात असून ग्रामसभेकडूनच ग्रामपंचातला सत्ता मिळते. ग्रामपंचायत ही ग्रामसभेची कार्यकारीणी आहे. ग्रामसभा हीच ग्रामपंचायतच्या सत्तेचे उगमस्थान आहे. 73 व्या घटनादुरुस्तीने ग्रामसभेला संवैधानिक दर्जा प्राप्त झालेला असून ग्रामिण भारताच्या विकासात व लोकशाही प्रक्रियेत अनन्यसाधारन महत्व प्राप्त झाले आहे.

ग्रामसभा ही स्वंयभू शक्ती आहे तीला 'जनता 'असे म्हणतात तिचे ते साकार रुप म्हणजे सरकार होय. हे गडचिरोली जिल्हयातील लेखा–मेंढा या आदिवासी गावाच्या उदाहरनावरुन दिसून येते. या गावाने ग्रामस्थ हे गावाचे खरे सरकार आहे. आणि त्या माध्यमातून गावाचा कारभर सर्व संमतीने व उत्तम चालविता येतो हे दाखवून दिले. या गावात **''आमचे गांव आमचे सरकार''** ही प्रत्यक्ष लोकशाहीची संकल्पना राबविली जात असून गावातील सर्व नागरीक सहकारी शेतीचे अधिकार ग्रामसभेला प्रदान केले. हे भारतमाधील पहीले उदा. असून ही त्यांची ताकत मान्य करुन भारत सरकारने त्या गावच्या 1800 हेक्टरच्या जंगलाचे व्यवस्थापन व विक्रीचा अधिकार मान्य केला आहे.

आधूनिक तिर्थक्षेत्र म्हणून गौरविल्या जाणारे 'हिवरे बाजार' या गावाने जागरुक व सतर्क ग्रमस्थ असल्यास गावात आार्थिक व सामाजीक क्रांती घडू शकते असा संदेश दिला आहे ग्रामसभेच्या माध्यमातून जलसंधारण, वनीकरण, कुऱ्हाडबंदीचे महत्व, ग्रामसभेने ग्रामस्थांना बिंबवून या गावाने कात टाकली आहे. या घटनेमुळे ग्रामसभेचे महत्व अधोरेखांकित होते.

समाजसुधारक श्री. अन्ना हजारे यांच्या नेतृत्वाखाली राळेगणसिध्दी या गावचा विकास झाला तो संपूर्ण भारतासाठी आदर्श मानला जातो.

ग्रामसभा ही स्वयंशासित स्वयंभू शक्ती असून ग्रामपंचायतच्या सर्व ध्येयधोरनावर नियत्रंण ठेवण्याचे अधिकार प्राप्त झाले आहे. संचालक मंडळ ग्रामसभेची कार्यकारणी असल्यामूळे आर्थिक गैरव्यवहार आढळून आल्यास ग्राम संचालक सरपंच यांना बरखास्त करण्याचा अधिकार ग्रामसभेला प्राप्त झालेला आहे. ग्रामिण जनतेला राजकीय प्रक्रियेत सहभागी करुन घेणारी आणि त्यांना राजकीय हक्क प्रदान करणारी महत्वाची संरचना म्हणून ग्रामसभेकडे पाहीले जाते. त्यामूळे प्रत्यक्ष राजकीय सहभागामार्फत भारतीय लाकशाहीला बळकटी आणण्याचे कार्य करीत आहे. या ग्रामसभेच्या माध्यमातून ग्रामीण समाजातील लोकशाहीला व्यवस्थेत अधिक स्थिरता प्राप्त झालेली आहे असे सत्यात दिसून येते.

निष्कर्ष –

अशाप्रकारे ग्रामसभा ही स्वंयमशासीत स्वंयभू शक्ती असून या सभेमार्फत पंचायतराज वाढवून आम्हीच आमच्या गावाचे भाग्य विधाते आहोत त्यामुळे ग्रमसभा ही आधूनिक भारताच्या सत्तेच्या विकेन्द्रीकरणात प्रत्यक्ष लोकशाहीचे माध्यम म्हणून आविष्कार निर्माण झालेला आहे. परिपूर्ण एक स्वतंत्र स्वायत्तशासण, आत्मनिर्भर संस्थेच्या रुपात अधिष्ठीत होवून ग्रामीण जनतेमध्ये प्रतिष्ठा आत्मसन्मान निर्णयक्षमता नेतृत्व गूण व स्वावलंबी बनविण्याचे कार्ये या लोकशहीच्या माध्यमातून घडून आले आहे.

ग्रामसभा ही प्रत्यक्ष लाकशाहीचे माध्यम म्हणून आविष्कार घडून येत असला तरी ग्रामसभा ही ग्रामीण राजकानात प्रभाव निर्माण करु शकली नाही ही ग्रामसभा प्रभावी न होण्याची अनेक कारणे आहेत यात लोकांची उदासिनता हेच महत्वाचे कारण आहे. ग्रामसभेला संवैधानिक दर्जा प्राप्त झालेला असला तरी सरकार व प्रशासन अजूनही असेच मानते की ग्रामसभा ही सरकारची नोकर असलेली यंत्रना आहे. परंतू ग्रामसभा ही सगळयाची आई आहे, ती सांगेल ती कामे सरकारने प्रशासनाने पार पाडावी 'स्वराज्य' हा आमचा जन्मसिध्द राजकीय अधिकार आहे आणि तो आम्ही राबविनारच असे ग्रामसभेने जाहीर करावे, तेव्हाच ग्रामसभा खऱ्या अर्थाने प्रत्यक्ष लोकशाहीचे माध्यम होईल.

संदर्भ ग्रंथ–

1) डॉ. दर्शनकार अर्जूनराव 'पंचायतराज आणि नागरी प्रशासन' कैलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद

2) डॉ. पाटील. वा. भा. 'पचायतराज' प्रशांत पब्लिकेशन, जळगांव

3) डॉ. लोटे. रा. ज. 'स्थानिक स्वराज्य संस्था' पिंपळापुरे पब्लिकेशन, नागपूर.

4) संपादक 'महाराष्ट्रातील पंचायतराज' यशदा, पूणे.

5) डॉ देवरे, डौ. विसापूरे 'भारतीय लोकशाही गणराज्य' प्रशांत पब्लिकेशन, जळगाव.

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

The role of E-Banking in India

1st Author : Prof. Rajesh s. Dongare

Designation : Assistant Professor,
Institute : Gurukul Arts, Commerce & Science College, Nanda, Ta:- Korpana, Dist :- Chandrapur
Email. : gurukul.1383@rediffmail.com
Contact No. : +91 90 21 96 2848

2nd Author : Mr. Suresh s. kashide

Designation : Research Scholar,
Institute : S.R.T.M. University, Nanded.
Email. : suresh.kashide@gmail.com
Contact No. : +91 95 61 63 2723

The evaluation of bank in 'Bebilon' cultural in sixteen century, that time bank promoter only private persons but they are more useful persons called as debenture or holder of gold. After independent and before independent the flow of banking was expensive and more stronger, because of before independent establishment of reserve Bank of India 1935 and then nationalization of reserve bank of India in 1949 establishment of state bank of India in 1955 and nationalization of 14th bank in 1969 and finally 15 April 1980 in nationalization of only 6th bank .

After independent more and more competition creation all field such kinds of kinds of banking ,insurance, marketing and international trade including export s of goods and services . Maximum utilization in minimum cost or expenditure and time in maximum transaction that the essential requirement of E-Banking. E-Banking it's also called Electronic Banking.

Definition of E-Banking:-

1) "E-Banking it's nothing but just to handling in minimum time , minimum money and minimum people or employee."
2) "Any transaction to complete by any electronic media such kinds ATM (Automatic Teller Machine) Debit card, Smart card It's called E-Banking.

Finally E-Banking menace all transactions to completed from any electronic machine including computer machine etc"

Objectives:-

Internet Banking has become very much popular know day's throughout the globe. It has made the Banking Activities easier, faster and more accessible. now people are trying to learn more to E – Banking . Following are the objective of this research study

1) To know how the Internet Banking has revolutionized the Banking Sector.
2) To help the Learner's to know about the current concerns in the Internet Banking.
3) To Know how challenging internet Banking has become and how the Banking sector applies different strategies to cope up with the challenging environment.

- ## Transactions of E-banking:-

1) Business to Business

In business to business all type of transaction of business completed, not including any transaction any transaction completed of customer so all transaction to complete with the help of computer debit card ATM Smart Card etc.

2) Business to customer

It's called to B2 B, means all transaction are complete from customer and business holders with the help of internet, Fax ,Computer, whatspps. Facebook etc.

- ## Service provided from e-banking

Including such kinds of ATM (Automatic traller machine) tele Banking Internet Banking transfer to electronic fund the experiments' of debit card credit card and smart card and central point of selling.

E-Banking Devices

- Personal Computers (pc_s)

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

- Personal Digital Assistants(PDA)
- Automated Teller Machine(ATM), kiosks,
- Touch tone telephones
- Cellular & smart phones

Benefit of E-Banking

1) Anytime Banking , and any where banking
2) Online banking is much cheaper for the bank. A survey says that online Banking costs only 10% of branch services.
3) Reduction in cost of transaction
4) Pay bills online there by saving postal services
5) Easy to make utility payment
6) Online Purchases
7) The services are available seven days a week, 24 hours a day

- **Challenges of e-Banking for development**
  1) The lack of infrastructure internet in India
  2) The limitation of many because of utilizations of all facilities for need of maximum money.
  3) The uneducated person are maximum in India, they are no information about to handing of facilities
  4) The major problems of employee training are more importance challenge of banking sectors.
  5) Finally banking security are more useful important in today.

Conclusion:-

- The strategy of bank is to provide value added services & products to the customers , utilizing the internet extensively
- The main aim of E-Banking is to making transaction through online poses & make customer more beneficial

References:-

1) Popular Master Guide – Ramesh Gupta Ramesh Publication House New Delhi.
2) Upkar Publication, Agar -2 –MC Gupta Dr. O.P. Sharma , Dr. Laximinarayan Koli.
3) Arihant Publication India Ltd commerce Set/ Net paper
4) www.e-banking.com
5) Indian Banking method Dr. J. M. Kakade Sainath Publication Nagpur.
6) http://www.unicreditbank.C2/en/ individuals/direct- banking /online –banking. html.
7) www.colleges.jazanu.edu.sa

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

गीतकार – शांता शेळके : स्वरूप आणि समिक्षा

प्रा.डॉ.मीनाक्षी दरणे
एस. बी. कला वाणिज्य महाविद्यालय
अहेरी जिल्हा गडचिरोली

सारांश–

शांता शेळके मराठी रसिकांना कवयित्री गीतकार, ललित गद्य लेखिका, कथाकार, कादंबरीकार, अनुवादक म्हणून परिचित आहेत. १९९६ साली आळदी येथे झालेल्या ६९ व्या अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनाचे अध्यक्षपद भूषविलेल्या शांताबाईची शंभराहून अधिक पुस्तके प्रसिध्द झालेली आहेत. जीवनविषयक श्रधेतून सौंदर्यवादि वृत्तीतून त्यांनि विविध वाड्मय प्रकारात लेखन केले अभिजात त्यांनी विविध वाड्मयाची आवड, बहूश्रुतभाषा, आणि शंब्दा बदलचे आकर्षण आत्मविश्वासाची उर्मी जीवनाविषयीचे असीम कुतूहलही त्यांच्या वाड्मयीन व्यक्तीमत्वाची वैशिष्टे आहेत शांताबाईनी साहित्यांचे सगळेच प्रकार हाताळले. कथा, कादंबरी, कविता, ललितलेख, चरित्र, आत्मचरित्र, बालसाहित्य. पण या सर्वांमध्ये मराठी रसिक खिळून राहिला तो त्यांच्या गीतांवर ग.दि. माडगूळकरांप्रमाणे उत्कृष्ट व भावानुकूल चित्रपट गीते त्यांनी लिहीले आणि महाराष्ट्राच्या घराघरापर्यंत त्यांचे शब्द गुंजत राहले. त्यामुळेच त्यांना उत्कृष्ट गीत लेखनाबददलचा पुण्याचा 'गदिमा' पुरस्कार मिळाला. म्हणूनच शांताबाई म्हणजे 'बहुआयामी' व्यक्तिमत्व आहे असे म्हणावेसे वाटते.

प्रस्तावना–

शांताबाईप्रति भावना कवयित्री असल्यामुळेच काव्याला यत्किंचितही तडा न जाऊ देता त्यांनी गीते लिहीले. म्हणूनच त्यांची गीते काव्य गुण संपन्न आहेत. त्या जेवढया कवियित्री म्हणून प्रसिध्द आहेत तेवढयाच

गीतकार म्हणूनही प्रसिध्द आहेत. त्यांनी लिहिलेली गीते हृदयनाथ मंगेशकर, लता मंगेशकर, आशा भोसले, किशोरी आमोनकर, सुषमा श्रेष्ठ, अरूण दाते, बकुल पंडित वसंत देशपांडे, शाहिर साबळे, सुलोचना चव्हाण इत्यादी सुप्रसिध्द गायक गायिकांनी गायली आहेत. ही गीते कमालिचि लोकप्रिय आहेत. गीत आणि काव्य ही भिन्नभिन्न साहित्यरूपे आहेत.

तोचचंद्रमा–

हा शांताबाईंचा पहिला गीतसंग्रह १९७३ साली प्रकाशित झाला. यात १०८ गीते आलेली आहेत चित्रपटासाठी गीतलेखन करतांना त्यांना अनेक संगीत दिग्दर्शकाबरोबर गीतलेखन करण्याची संधी मिळाली आणि त्यातुनच शांताबाईकडून गीतलेखन होत गेले 'तोचचंद्रमा' मध्ये अनेक प्रसिध्द गीते संग्रहीत केलेली आहेत. त्यात 'गजानना श्री गणराया' 'गणराज रंगी नाचतो' 'तोच चंद्रमा नभात तीच चैत्र यामिनी 'जीवलगा राहिले रे दूर घर माझे' 'ही वाट दुर जाते' ' वादळ वारं सुटलं गं ' 'राजा सारंगा' 'जाईन विचारत' 'शालू हिरवा' 'रेशमाच्या रेघांनी....' 'चालतुरू तुरू उडती केस' 'मनाच्या धुंदीत' 'विहीनबाई विहिनबाई उठा आता उठा' 'किलबिल किलबिल पक्षी बोलती' 'पंपा सांगा कुणाचे' 'आई बघ ना कसा हा दादा' अशी अनेक गीते तोच चंद्रमामध्ये आलेली आहेत. शांताबाईच्या लावणीत अस्सल शृंगार आहे. मराठीत स्त्रीयांनी लावण्या रचल्या नाहीत. शांताबाईहया पहिल्या लावणीकार आहेत. शांताबाईंनी कोळीगीते लिहिली 'गेयता' हा कोळीगीतांचा आत्मा आहे. . 'वल्हवरे नखवा' 'मी डोलकर' काही वेळा कोळीगीतातून त्या जीवनाचे तत्वज्ञानही सांगतात त्यांनी काही नाटयगीतही रचली. प्रेम हाच त्यांच्या नाटयगीतांचा विषय आहे. तशीच त्यांनी भक्तीगीतेही लिहिली श्रीकृष्ण गणपतीवर गीते लिहिली. एकनाथी थाटाच्या गौळणी लिहिल्या, गीते लिहिली अंगाई गीते, बडबडगीते त्यांच्या बालगीतातून सुसंस्काराची जान होते.

कुळयांचे दिवस फुलांच्या राती

हा शांताबाईचा दुसरा गीतसंग्रह १९८६ साली प्रकाशित झाला यात ११४ गीते आहे. शांताबाईनी चित्रपट नाटक ध्वनिमुद्रिका आकाशवाणी दुरदर्शन यासाठी अनेकगीते लिहीली गझलचे विविध रचनाबंध त्यांनी हाताळले गूढता सुचकता अप्लाक्षरत्व आणि संपूर्ण व्यक्तीगत अनुभवामुळे येणारी पृथगात्मता हे कवितेसाठी आवश्यक असते उलट सोपेपणा, नाटयात्मकता, सहजता, चित्रदर्शित्व ऐकता क्षणी मनात अर्थ उलगडत जाईल अशी शब्द कळाही गीतांची गरज असते लोकगीतांचे अपार भांडार आधीच्या गीतकरांनी वापरलेले रचना प्रकार कल्पना प्रतिभा शब्दांची विविध वळणे यातून गीत लेखक स्वैरपणे मुक्तपणे लेखन करू शकतो. कळयांचे दिवस फुंलाच्या राती येती नी जाती येती नी जाती या सारखे प्रेमगीते लोकगीते, बालगीते गझल यात आलेली आहेत

चित्रगीते –

हा शांताबाईचा १९९५ साली प्रकाशित झालेला तिसरा गीतसंग्रह यात १५१ गीते आहेत रामराम पाव्हण या चित्रपटासाठी शांताबाईनी प्रथम गीत लेखन केले चित्रगीते मध्ये जवळजवळ सगंळीच गीते संग्रहीत झालेली आहेत त्यांच्या पहिल्याच गीताला लता मंगेशकर सारखी सर्वार्थाने जेष्ठ कला संपन्न गायिका लाभली यातूनच शांताबाईचा एका नव्या कलाक्षेत्रात प्रवेश झाला.

रेशीम रेघा –

रेशीम रेघा हा गीतसंग्रह २००२ साली प्रकाशित झाला या गीतसंग्रहात एकूण ७९ गीते आहेत. ६ जून २००२ ला शांताबाईंना देवाज्ञा झाली त्यानंतर हा गीतसंग्रह प्रकाशित झाला याची रचना शांताबाईनी आधीच

करून ठेवली होती रेशीम रेघा हा लावणी संग्रह आहे. शांताबाई अनेक वर्षे गीत रचना करीत होत्या. ही गीते चित्रपट नाटक, ध्वनीमुद्रीका रेडिओ, दुरदर्शन यासाठी त्यांनी प्रामुख्याने लिहीली काही गीते ही गीत या रचना प्रकाराबदलच्या आकर्षण कुतूहल किंवा हौसेपोटी आनंदासाठी लिहीलेली आहेत

श्रावण शिरवा

हा २००२ मध्ये प्रकाशित झालेला गितसंग्रह यात ८५ गिते आहेत शब्दाचा नाद पोत लय अर्थ निसर्ग आणि त्यांच्या स्मरण भांडारातून सूचलेल्या कथा नव्या कल्पना हया शांताबाई जवळ होत्या त्यांच्या गीतातील शब्दांची ओढातान होत नाही. गीतात साधे नित्याचे शब्द असतात त्यामुळेच ते ते चटकन मनाची पकड घेते.

असेन मी नसेन मी –

हा गीतसंग्रह २००३ मधे प्रकाशित झाला यात ऐकुन ७३ गाजलेले गीत संग्रहीत केलेले आहे. आधि पत्रकार मग प्राध्यापिका आणि नंतर पूर्णवेळ साहित्य सेवा असा त्यांची जीवन प्रवास होता. शांताबाईच्या रचना जेव्हा जेंव्हा आपन एकतो तेव्हा त्या आपण सहजतेने गुणगुणत राहतो. त्यातून मिळणारा आनंद हा अविट असा असतो. शांताबाईंची गीते चिर स्मरणीय आहेत म्हणूनच त्या म्हणतात तेच खरे

असेन मी नसेल मी तरी असेल गीत हे
फुलाफुलात येथल्या उदया हसेल गीत हे
हवेत उब भोवती, सुवास कुंद दाटले
तसेच काहिसे मनी, तुला बघुन वाटले.
असेन मी नसेन मी तरी असेल गीत हे.

निष्कर्ष –

ग.दि.मा. नंतरच्या सर्वाधिक यशस्वी गीतकार म्हणजे शांताबाई कारण गीतकार व कवयित्री ही त्यांची दोन रूपे एकमेकांत पुर्ण मिसळून गेलेली आहेत. ग.दि.मा. प्रमाणेच शांताबाईंने चित्रपट गीतांना वाड्मयीन दर्जा प्राप्त करून दिला म्हणूनच त्यांची गीते उत्कृष्ट भाव कविता म्हणून श्रोत्यांच्या मनात कायमची घर करून बसली आहेत.

- लावणी लिहिण्यात त्यांचा हातखंडा होता त्यांच्या लावण्या पुर्वी इतक्याच आजही लोक आवडीने ऐकतात. त्यांनी ऋतुनुसार लावण्या लिहिल्या
- गणपतीवरच्या त्यांच्या अनेक गीतांनी तर महाराष्ट्राला वेडलावले.
- शब्द हा शांताबाईंचा चिंतनाचा विषय होता. शब्दांशी त्यांच अनेक पदरी नांत होत. काही शब्द काळजावर घाव घालतात तर काही शब्द हृदयात ऋतून बसतात.
- उत्कृट संवेदनक्षमता असल्यामुळेच त्यांची कविता हृदयाला जावून भिडत. भावपरता हा त्यांचा मुळपिंड आहे.
- कवितेत जो सुचकपणा गुण ठरतो तो गीतामध्ये दोष असतो गीताचा अर्थ जितक्या सहजपणे श्रोत्यांना आकलन होईल. तितकेते गीत उत्तम गूढता व्यनिक्ष तो हा काव्याचा गुन आहे पण गीतात हा गुण दोषरूप ठरतो गीताची मूळी गरजच ही आहे की ऐकता ऐकता त्याचा अर्थ मनात उलगडत जायला हवा. शांताबाईने सांगितलेले हे सगळेगुण त्यांच्या काव्यात आणि गीतात आढळतात म्हणूनच त्या उकृष्ट कवयित्री आणि गीतकार आहेत.

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

संदर्भ–

१) शांता ज. शेळके चित्रगीते प्रस्तावना उत्कर्ष प्रकाशन पुणे १९९५ प्रथमावृत्ती क्र १५ सुरेश

२) शांता ज शेळके पाण्यावरच्या पाकळया सुरेश एजन्सी पुणे १९९२ पहिली आवृत्ती प्रस्तावना

३) प्रभा गणोरकर, किनारे मनाचे मेहता पाब्लीशींग पुणे १९९९ पहिली आवृत्ती

४) शांता ज शेळके गणपतीची गाणी उत्कर्ष प्रकाशन पुणे १९९९ प्रथमावृत्ती

५) प्रा. लक्ष्मीकांत तांबोळी काव्य वृत्ती आणि प्रवृत्ती साहित्य सेवा प्रकाशन औरंगाबाद १९९३ प्रथमावृत्ती

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International
Multidisciplinary
Research Journal (GIMRJ)

Suicide of Farmers in Maharashtra –Causes & Remedies

1st Author : Dr. Purnima V. Meshram
Qualification : M.Com, M.Phil, B.Ed, P.hd
Institute : Cintamani College of Commerce,
Pombhurna, Chandrapur
Email. : drpurnimavilas@gmail.com

Abstract

For last few years every other day we read the news of farmers committing suicides. The number of farmers who have committed suicides since 1997 has crossed 1lakh. In this context the actual problems being faced are to be understood and analyzed. Innovative remedies have to be thought of which are to be implemented with sincerity by the Government and the implementing agencies, along with putting in place ways to rehabilitate the affected farmers. An attempt has been made in this article to address the issue of farmers' plight leading to suicide and measures to address the issue have been suggested. Several studies have been conducted by the Government and social science organizations to analyze the agrarian crisis and farmers suicides.

Central and State Government have announced the relief packages to the suicide affected families in Maharashtra. NABARD is the implementing agency of the package provided by Central Government. In the budget of 2008-09 Honorable Finance Minister has also announced massive write off to the tune of Rs.60000 crore of the outstanding loan of small& marginal farmers and OTS for other farmers.

Keywords:

Indian Farmer, Suicide, Nature, Agricultural.

Introduction

India is an agrarian country with around 60% of its people directly or indirectly depend upon agriculture. Agriculture in India is often attributed as *gambling* with monsoons because of its almost exclusive dependency on precipitation from monsoons. The failure of these monsoons leading to a series of droughts, lack of better prices, exploitation by Middlemen, all of which have led to a series of suicides committed by farmers across India.

"To be, or not to be:" (Shakespeare, Hamlet, 3/1) has been an important question among thinkers. One, however, has to go beyond this philosophical inquiry to understand the risk factors associated with the act of suicide.

Suicide Scenario in Maharashtra:

Farmers in India became the centre of considerable concern in the 1990s when the journalist P Sainath highlighted the large number of suicides among them. Official reports

initially denied the farmer suicides but as more and more information came to light the government began to accept that farmers in India were under considerable stress. On figures there was much debate since the issue was so emotive. More than 17,500 farmers a year killed themselves between 2002 and 2006, according to experts who have analyzed government statistics. Others traced the increase in farmer suicides to the early 1990s.It was said, a comprehensive all-India study is still awaited, that most suicides occurred in states of Andhra Pradesh, Maharashtra, Karnataka, Kerala and Punjab. The situation was grim enough to force at least the Maharashtra government to set up a dedicated office to deal with farmers' distress.

In 2006, the state of Maharashtra, with 4,453 farmers' suicides accounted for over a quarter of the all-India total of 17,060, according to the National Crime Records Bureau (NCRB). NCRB also stated that there were at least 16,196 farmers' suicides in India in 2008, bringing the total since 1997 to 199,132. According to another study by the Bureau, while the number of farm suicides increased since 2001, the number of farmers has fallen, as thousands abandoning agriculture in distress. According to government data, over 5,000 farmers committed suicide in 2005-2009 in Maharashtra

At least 17,368 Indian farmers killed themselves in 2009, the worst figure for farm suicides in six years, according to data of the National Crime Records Bureau (NCRB).

In the 1990s India woke up to a spate of farmers suicides. One of the major reporters of these suicides was the Rural Affairs Editor of *The Hindu*, P. Sainath. The first state where suicides were reported was Maharashtra. Soon newspapers began to report similar occurrences from Andhra Pradesh. In the beginning it was believed that most of the suicides were happening among the cotton growers, especially those from Vidarbha. A look at the figures given out by the State Crime Records Bureau, however, was sufficient to indicate that it was not just the cotton farmer but farmers as a professional category were suffering, irrespective of their holding size. Moreover, it was not just the farmers from Vidarbha but all over Maharashtra who showed a significantly high suicide rate. The government appointed a number of inquiries to look into the causes of farmers' suicide and farm related distress in general. Subsequently Prime Minister Manmohan Singh visited Vidarbha and promised a package of Rs.110 billion (about $2.4 billion) to be spent by the government in Vidarbha.

Objectives of the Study

- To analyze the agrarian scenario in Maharashtra with emphasis on the selected districts.
- To look into the trends and patterns of the recent suicide scenario in Maharashtra.
- To study the nature and extent of indebtedness among deceased farmers.
- To identify and examine other socio-economic factors leading to suicidal death by the deceased farmers.
- To suggest policy measures.

Major Factors contributing to suicides in Maharashtra

There is an old saying in Marathi ''इथे शेतकरी कर्जातच जन्मतो आणि कर्जातच मरण पावतो'' which means "Farmer takes the birth in debt and die in the same condition". This was the position of farmers before independence and it still continue after 60 years of independence. If we analyze the suicides by farmers in Maharashtra it is revealed that it is higher in Vidarbha region of the State where farmers preferred cultivation of "white gold" i.e. cotton - a risky venture that suffered due to non-availability of quality seeds coupled with the farmers or incapacity to buy costly Bt. cotton seeds. They could also not get remunerative price for their produce.

According to Dr. M.S. Swaminathan, although 60% people in India depend on agriculture and Agriculture Sector contributes 25% of National Income over the period investment and production in agriculture has declined.

Farmers suicide in Maharashtra:-

Year	NCRB data	Farmers Suicide Documented by Mah.-Govt.	Farmers Suicide Eligible for support
2001	1,071	49	*29(59%)*
2002	1,067	105	*72(69%)*
2003	1,000	140	*89(62%)*
2004	1,160	441	*250(57%)*
2005	1,027	431	*274(64%)*
2006	1,520	1447	*577(40%)*
2007	N.A	1247	*233(19%)*
-	-	*3847*	*1524(40%)*

On this background, in the present paper I have focus on the causes of farmer's suicide.

Causes:

There are various economic, social, political, individual and environmental causes of farmer's suicide in Maharashtra. The causes of this crisis are complex and manifold; they are dominantly related to public policy and economic strategy.

- Absence of adequate social support infrastructure at the level of village.
- Uncertainty of agricultural enterprise in India.
- Indebtedness of farmers. Rising cost of cultivation.
- Lack of credit availability for small farmers. There has been minimal financial support from the government for small farmers.
- Lack of irrigation facilities.
- Lack of Government Vision and clarity of intention to benefit the poor and small farmers.
- Reduction of agriculture subsidies.
- Environmental pollution.
- Exploitation of natural resources (water, forest)
- Unfavorable international policies.
- Lack of increasing in the prices of agricultural products compare to agricultural inputs. Indian farmers are facing is the dramatic fall in prices of farm produce as a result of the WTO's free trade policies.
- Monocultures and uniformity increase the risk of crop failure, as diverse seeds adapted to diverse to eco-system are replaced by the rushed introduction of uniformity and often untested seeds into the market. When. Monsanto first introduced Bt Cotton in 2002, the farmers lost 1 billion due to crop failure.
- The drinking habit which atrophies the productivity of the farmer.
- Extravagant expenditure on marriages.
- Bad health and illness and inability to meet the necessary expenditure on medicine and health services.
- Government has destroyed important public institutions.

- Rehabilitation packages e.g. Package of Central Government, Package of State Government, Lone Waiver Proposal, etc are not implementing in proper way to relief needy farmers.
- Public expenditure on rural development fell during this period from 14.5 percent to G.D.P. in 1991 to 5.9 percent I 2004 (P. Sainath, The Hindu –2/2/2010)

Remedies:

Farmers need protection through protective legislation as nothing is typically done to help them settle their debts or tackle the unprecedented price rise that leads them to commit suicides. Mere lip sympathy by political parties and government officials is not enough to bridge the widening demand-supply gap in the agricultural sector.

Timely and adequate support by way of credit to farmers with focusing small and marginal farmers to have them modern equipment for improved agricultural productivity.

- To issue Kisan Credit Cards to all the eligible farmers to have them access to get ST, MT and LT loan from all the banks.
- To form the SHGs of Tenant farmers/ share croppers & agricultural workers and give them micro-credit through banks.
- Encourage the farmers to adopt allied activities like dairy, fishery, poultry etc. with farming activities.
- Diversification/crop rotation in agricultural production in changed scenario.
- Adoption of upgraded technology inputs along with provision of infrastructure inputs like power at subsidized cost, supply of inputs like seeds, fertilizers, tractors and credit provision through all nationalized banks.
- Increase import duty on cotton: Tariff barriers should used to discourage import
- Promote and provide incentives for sustainable agriculture
- Crop failures are a disaster for farmers and their families. Therefore government should make legal provision about crop insurance because they needy farmers take money from private lenders or banks or other finical institutions but when the crops fail, they are left with no option other than death.
- Government should increase public expenditure on rural development.

References:

1) Narendra Jadhav Report on Farmers Suicide in Maharashtra, 2007
2) Wakude S.M.-Suicide of farmers in Maharashtra-Causes & Remedies, www.nabard - 18/11/2010
3) P.Sainath - www.indiatogther.org- 3/11/2010
4) Raj Patel, Stuffed and Starved, Portobello Books, London, 2007
5) Meeta and Rajivlochan (2006) Farmers suicide: facts and possible policy interventions, Yashada, Pune.
6) "Farm suicides worse after 2001 — study". The Hindu. Nov 13, 2007. http://www.hindu.com/2007/11/13/stories/2007111352250900.htm.
7) Planning Commission report

"संकल्प नेत्रदानाचा"

प्रा. सौ. श्वेता शिरीष गुंडावार
गृह अर्थशास्त्र विभाग
सरदार पटेल महाविद्यालय चंद्रपूर
gundawarshweta@gmail.com

सारांश :–

नेत्रदान हे सर्वश्रेष्ठ दान आहे. डोळयांच्या सहाय्याने निसर्गातील सौदर्याचा प्रत्यक्ष अनुभव घेता येतो. स्वतःच्या मनातील भाव डोळयाच्या माध्यमातून प्रगट होत असतात. अशा आनंद देणाऱ्या डोळयांचे आरोग्य जीवनभर चांगले ठेवून मरणोत्तर ते नेत्रदान करण्याचा संकल्प करण्यापूर्वी या डोळयांचे आरोग्य चांगले ठेवण्याच्या दृष्टीने योग्य अशा पोषक घटकांचा आहारात समावेश करून काही नियमांचे पालन केल्यास नेत्रदानाच्या संकल्पामुळे मानसिक समाधानाची प्राप्ती होते.

Key Words

नेत्रदान, कॉर्निया, दृष्टीदोष, संकल्प, आम्लपित्त

प्रस्तावना :–

'डोळे हे जुल्मी गडे' या गीतात बरेच तथ्य आणि अर्थ आहे कारण डोळयामुळेच बऱ्याचशा घटना प्रत्यक्षात दिसतात, या डोळयातच पाप व डोळयातच पुण्य असते, तरी सुध्दा न्यायदेवतेच्या डोळयावर पट्टी बांधलेली असते पण पोलीस व कायद्याला मात्र सतत डोळे उघडे ठेवावे लागतात. समाजात घडणाऱ्या विघातक कृतींना आळा घालण्याकरीता, मोठया शहरामध्ये ठिकठिकाणी, गर्दीच्या जागी, चौकाचौकात, स्टेशनवर कॅमेरारूपी पोलीसांचे डोळे लक्ष ठेवून असतात. पण या कॅमेरारूपी डोळयात टिपलेल्या दृश्यांत निर्णय घेण्याची क्षमता नसते तर, ती क्षमता आपल्या डोळयात असते आणि हाच कॅमेरा व डोळयात प्रामुख्याने फरक जाणवतो.

दृष्टि म्हणजे काय? तर डोळयाचा कॅमेराच असतो ना! किंवा डोळयाचा केलेला उपयोगच असतो ना! अशा या डोळयात काही दोष निर्माण झाल्यास, त्यावर आपल्याला उपचार करून डोळे पूर्ववत करण्याचा प्रयत्न करावा लागतो. जेवढी व्यक्ती जागरूक तेवढी ती व्यक्ती एखाद्यावर चांगली नजर ठेवू शकते. मनुष्याचे आरोग्य बिघडल्यास त्याचा परिणाम डोळयावर होवू शकतो. डोळयांची दृष्टी कमी होते, डोळयात दोष निर्माण होतो. हेच डोळे समाजात आपली ओळख निर्माण करतात. आपण म्हणतो ना,हया व्यक्तींचे डोळे किती बोलके आहेत. मनातले सर्वभाव डोळयात दिसतात, मोठया डोळयांमुळे सौंदर्यात भर पडत असते. फक्त डोळयांच्या फोटोवरून आपण व्यक्ती ओळखु शकतो. डोळयांच्या सहाय्याने निसर्गातील सौंदर्याचा आपण आनंद घेवू शकतो. प्रत्येक कार्य करीत असतांना सहजता निर्माण होत असते मग ज्यांना डोळे नसतील, त्यांची कार्य करतांना किती गैससोय होत असेल किंवा एखाद्या आजाराने दृष्टी अधु झाल्यास किती त्रास त्या व्यक्तीला होत असेल, आपण डोळयांवर पट्टी बांधून आंधळी कोशिंबिर हा खेळ खेळतो तेव्हा आपल्याला प्रत्येक पाऊल पुढे टाकतांना डोळे किती महत्वाचे आहे हे लक्षात येते. रक्तदान जसे महत्वाचे आहे, तसेच नेत्रदान ही तितकेच महत्वाचे आहे. जसजसे मानवाचे वय वाढत जाते तसतशी त्याच्या शरीरातील अवयवांची झीज व्हायला लागते व शरीराला म्हातारपण येत जाते. त्या मानाने डोळे तरूण राहतात, असे हे डोळे आपण जिवंतपणी इतरांना दान करू शकत नाही, नेत्रदान करून अंध व्यक्तीला दृष्टी प्रदान करण्याची इच्छा असेल, पण त्या डोळयांची काळजी घेतली गेलेली नसेल, तर डोळयांचे आरोग्य खराब होईल व तुमची नेत्रदानाची इच्छा पूर्ण होणार नाही.म्हणून हया डोळयांचे आरोग्य अबाधित ठेवण्याकरीता डोळयांचे व्यायाम करणे गरजेचे असते. डोळे चारही बाजुला गोलाकार फिरविणे, तसेच प्रखर प्रकाशापासून डोळयांचे रक्षण करणे,डोळे कोरडे होवू न देणे या सारखी काळजी घेतली गेल्यास तुम्ही तुमच्या डोळयांचे आरोग्य चांगले ठेवू शकतात व मरणोत्तर नेत्रदान करून एखाद्या व्यक्तीच्या जीवनात आनंद निर्माण करू शकता.

दहा जून हा नेत्रदान दिवस म्हणून पाळल्या जातो. डोळयापूढील पारदर्शक आवरणाचे (Cornea) चे मरणोत्तर दान करता येते व यालाच नेत्रदान म्हणतात. ''अंधत्व'' मनुष्याच्या कार्यक्षमतेवर मर्यादा आणणारी स्थिती आहे. नेत्ररोगामुळे आज अंधत्वाचे प्रमाण वाढले आहे. ज्या व्यक्तीच्या डोळयातील कॉर्नियाची कार्यक्षमता कमी होते किंवा ते अकार्यक्षम होतात अशांना तुमच्या नेत्रदानाचा उपयोग होतो. नेत्रदानाविषयी जागरूकता निर्माण केल्यास, अथवा ही जागरूकता जसजशी वाढेल तसतसे कॉर्नियाच्या अकार्यक्षमतेमुळे आलेले अंधत्व कमी करता येईल.

कधी कधी गर्भावस्थेत योग्य काळजी न घेतल्याने अंध शिशु जन्माला येवू शकते. वारंवार पित्त वाढल्यास त्याचा डोळयावर वाईट परिणाम होतो. दृष्टीक्षेप निर्माण होवून अंधत्व येण्याची शक्यता असते.

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

सामान्य दृष्टी असली की, विविध रंगानी नटलेल्या जगाचा आणि नैसर्गिक सौंदर्याचा आपल्याला आनंद घेता येतो. नेत्रसुख हे कोणत्याही इंद्रियाने घेतलेल्या सुखापेक्षा जास्त दिर्घकाळ टिकणारे रोमांचकारी सुख असते. इतके डोळयांचे आपल्या जीवनात महत्वाचे स्थान आहे. मग ज्यांना अंधत्व जन्मातःच प्राप्त झाले आहे किंवा जन्मानंतर काही कारणांनी अंधत्व निर्माण झाल्यास. अशांना सुध्दा निसर्गातील आंनद घेता यावा या दृष्टीने मरणोत्तर नेत्रदानाचा संकल्प आपण करायला हवा. अपघाताने किंवा इतर कारणाने मृत्यु आल्यास लगेचच डोळे दान केल्यास त्याचा अंध व्यक्तीला फायदा होतो. पण त्या करीता डोळयांचे आरोग्य चांगले ठेवणे गरजेचे असते. डोळयांचे आरोग्य चांगले नसेल, तर मरणोत्तर नेत्रदानाचा संकल्प केलेला असेल तरी त्या डोळयांचा काहीच उपयोग होत नसतो. म्हणूनच नेत्रदान करण्याची इच्छा निर्माण करून अंध व्यक्तींना त्याचा फायदा व्हावा या करीता डोळयांची योग्य काळजी घ्यावी.

चक्षु स्तेजोमयंतस्य विशेषात् श्लेष्मणोभयम्। असे म्हंटले जाते. डोळयांवर तेजाचा, पित्ताचा प्रभाव असतो. तसेच कफदोषाचा प्रभाव पडतो डोळयाचे रक्षण करणे सर्वां करीताच आवश्यक असते. दररोजच्या जीवनात नेत्ररक्षणाच्या दृष्टीने थोडी काळजी घेतल्यास आपले डोळे तर चांगले राहतीलच शिवाय भविष्यात अंधाना त्याचा उपयोग होऊ शकेल त्याकरीता पुढील काळजी घ्यावी.

- प्रखर प्रकाशाकडे फार वेळ न पाहणे.
- पित्तवर्धक आहार टाळणे.
- तिखट, अति तेलकट पदार्थ खाण्याचे टाळणे.
- रात्रीची जागरणे टाळून पुरेशी झोप घेणे.
- दिवसा न झोपणे.
- प्रखर सुर्यप्रकाशापासून डोळयांचे व डोक्याचे संरक्षण करणे.
- वाचन, कॉम्प्युटरवर काम करतांना डोळयांवर ताण येतो आहे असे वाटल्यास डोळयांना लगेचच विश्रांती देणे.
- अपुऱ्या प्रकाशात लिहिणे, वाचणे, T. V. बघणे असे टाळावे.
- प्रवास करतांना चालत्या बसमध्ये, ट्रेनमध्ये लिहिणे वाचणे टाळावे.
- कडक उन्हातून आल्यावर डोळयावर व डोक्यावर थंडपाण्याचे हबके न मारणे.
- आहारात 'अ' जीवनसत्वयुक्त भाज्यांचा समावेश करणे.

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

सध्याच्या संगणकीय युगात डोळयांवर कळत नकळत ताण येत असतो आजची धावपळीची जीवनशैली डोळयांचे नुकसानच करीत असते. अशा वेळी वरील काळजी घेतल्यास नक्कीच डोळयांची कार्यक्षमता आपण अबाधित राखू शकतो व अशा कार्यक्षम डोळयांना मरणोत्तर दान करण्याचा संकल्प करून ज्यांना निसर्ग सौंदर्याचा आनंद अंधत्वामुळे घेता येत नाही अशांना आपण देवून मानसिक समाधान मिळवून देवू शकतो.

निष्कर्ष :–

धावपळीच्या जीवनशैलीचा मानवाच्या मनावर व डोळयांवर ताण येत असतो तरी सुध्दा व्यक्ती त्याकडे दुर्लक्ष करीत राहतो व कालांतराने दृष्टी कमी–कमी होत जावून दृष्टी अधू होण्याची शक्यता जास्त असते डोळयांचे आरोग्य अबाधित ठेवून मरणोत्तर नेत्रदान करून दोन अंध व्यक्तींना दृष्टी प्रदान करण्याचा संकल्प आजच करा.

संदर्भ सूचि :–

- महाराष्ट्र सरकारच्या नेत्रदान वर्ष घोषीत अहवाल.
- आहार व पोषण–स्नेहा महाजनी
- स्वास्थ व पोषण– त्रिवेणी फरकाडे
- फॅमिली डॉक्टर 2009

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

Bamboo For Sustainable Livelihood Entrepreneurship Opportunities For Rural Employment

Author : **Nagsen J. Shambharkar**
Qualification : M.Com., M.Phil., SET
Designation : Ph.D scholar
Institute : Rashtrasant Tukadoji Maharaj University, Nagpur.
Contact No. : +91 98 50 14 5238

Introduction

Bamboo, the poor man's timber is one of the most important forestry species with wide distribution throughout India. Bamboo has made a major contribution in sustaining the rural economy in most of the states of the country. Bombay has been an important source. Bamboo is utilized as raw material for paper and pulp industries, handicrafts, housing, rural and agricultural application and also in packing industry etc. India has the largest area and the second largest reserve of bamboo in the world today. A very large standing resource is found mostly in moist and deciduous forests in all the states except Jammu& Kashmir. Of India's total forest area of 67.7 million ha, bamboo (both natural and planted) occupies around 11.4 million ha- This represents 16.7 per cent of the total forest area of the country and 3.4 percent of the total geographical area (329 million ha) of India FSI, 2003). Despite having large resources, India contributed to the low productivity of around0.4 tones per hectare, which is much lower compared to other countries such as China Japan and Malaysia, which contribute about 80 per cent to the world's bamboo market.

Bamboo is a versatile group of plants, which are closely linked with the culture of tropical Asia. This gift of nature has enabled man to draw a variety of benefits besides being a convenient source of cellulose for paper manufacture and rayon; it supports a number of traditional cottage industries a number of traditional cottage industries in India. The origin of bamboo craft is traced from the beginning of the civilization when man started cultivation of food crops thousands of years ago. Bamboo is emerging as a major source of raw material for several industries, viz. bamboo mat boards, bamboo mat veneer composites, bamboo mat corrugated sheets etc. These developments have created new interests in bamboo across the world.

Since the beginning of civilization bamboo has played an important part in daily lives of people in India. Bamboo craft is one of the oldest cottage industries primarily due to versatility, strength, lightness, easy workability, of bamboo with simple hand tools. Bamboo has been put to use for various applications ranging from construction to household utilities and have more than 1,000 documented uses including an important use in paper and pulp manufacturing (Anon., 2008). Due to plethora of essential uses it has been aptly described as "Poor man's timber", "friend of people", the cradle to coffin timber" and "green gasoline". Bamboo grows fast and natures early. The output of bamboo plantation is great and the use of bamboo stem is wide. Once successfully planted, bamboo plants keep on rhizome, shooting and maturing every year. The annual selective cutting and sustainable utilization can be implemented without damaging ecological environment.

Bamboo for Development

One of the core strengths which is still virgin and if exploited could bring wonders, especially for the upliftment of socio-economic conditions of the rural poor is bamboo. Bamboo, the plant of fascination, with its many remarkable properties, including strength, highness and flexibility as well as nutritional and environmental value, has more than 1,500 documented applications, ranging from medicine to poison, and from toys to aircraft. It is without doubt one of the most important agricultural plants worldwide. It is a fast growing natural resource with unsurpassed rate of biomass generation. Over 1,200 different species of bamboo with annual crop production of approximately 10 million tones, or about 8 million km of bamboo, enough to belt the earth 200 times are indentified worldwide (Anon., 2008). The main bamboo stands are found in China and India. Unlike timber, bamboo is self-regenerating natural resources with new shoots that natural resources with new shoots that sprout annually that ensure production after individual culms. In Asia, Africa and South America, it is a basic raw material with numerous traditional uses and is used as an ornamental material. It is used for ecological purposes such as soil stabilization, erosion prevention on hill slopes and verges; and, very importantly as forestry plant.

There has been a growing awareness in recent year about bamboo being an important component of development and effective means to improve the livelihoods of rural poor people. It is a natural vehicle for development because rural people generally have adequate access to it and it can be easily grown and harvested. In many parts of the tropical world the rural poor are completely dependent on bamboo for their shelter and for day-to-day utilities .over 600 million

people generate income from bamboo: over a billion people in the world live in bamboo houses. Women and children in Asia Africa, who live below subsistence levels harvest a great part of the bamboo that is used. The annual trade in bamboo and related products is estimated at USS 15 billion. In the last decade, increased knowledge about bamboo has given rise to many new industries and products increased research on bamboo has hada tremendous economic impact. Many export markets have been opened and the development of innovative products is a continuous process. The utility of bamboo has expanded to include its transformation into various structural composite panels. Bamboo promotes ecological security and contributes to rural development, environmental benefits and disaster avoidance, and improves socio-economic condition. In Europe, it is being used as an ornamental plant for over a period of 150 years. Currently, over 300 different species of temperate bamboo are grown through out the Europe. Recently, it has also been recognized as a potential agro-forestry plant in Europe. There are significant developments within Europe in propagation techniques, biotechnology, and wood technology that are relevant for enhancing the value and utility of bamboo globally (Anon., 2008).

On the ecological front, bamboo absorbs more water than many plants, thereby helping maintain soil stability. It absorbs from the air 12 metric tonnes of harmful carbon dioxide per hectare, which is twice that of a similar size forest, and produces 35-46.2 per cent more beneficial oxygen than most plants. Hence, it is the best plant to counter urban and industrial pollution.

Scope for Rural Entrepreneurship

Used for millennia for a wide range of day-to-day purposes, both as woody material and as food, bamboo has been the backbone of much of the rural life and will remain so with population increase. Bamboo continues to play an important part in the development of enterprises and transformation of rural environments. Its attributes and potential are increasingly recognized all over the world. Rural communities with their skills evolved over centuries of usage, putting the material to aesthetic yet functional use. People are also repositories of knowledge, which can be extremely useful for the development of the sector having vast potential for generating income and employment, especially in remote areas and amongst communities, which have tended to be economically and socially disadvantage.

Expanding green markets offer new opportunities for the promotion of bamboo products. For tribal and forest dwellers, 'bamboo for living' and 'living with bamboo' is still the norm, this offers an excellent entry point in increasing employment, income generation and improving the nutritional status of the rural poor. Since bamboo can provide the basis for an expanding small and medium-scale enterprises sector, it offers an effective mechanism for rural poverty alleviation and livelihood security.

Primary Processing of Bamboo

In order to empower the people at grass-root level and also to create employment opportunities in bamboo growing regions of India, setting up of clusters of mechanized primary processing units for bamboo merits attention. These units would be engaged in primary processing of bamboo. The primary processing of bamboo for production of slivers which could be used in the board unit comprises of the following steps:

(a) **Cross Outting**:In the first step, the bamboo culm of 10 m or more is cut into shorter lengths (about 1.10 - 1.20 m). The cross cut sections are then split along the length. This can be done either by using a radial or parallel splitter. The knot removal and two-side planning functions can be done by separate or a single machine, which are further processed for the manufacture of bamboo composites at the plant level.

(b) **Splitting of Bamboo Culm**: Bamboo splitters can split a bamboo Into four, six,,or eight parts leaving straight strips having a thickness equal to the wall thickness of bamboo. The Culm is fed manually between the splitting tool and tail stock. The tail stock pushes the bamboo against the tool and the bamboo is split. Tempering of the

(c) **Knot Removing**: After splitting, the nodes and other protrusions are seen on the splits. The knot is simply the internal projection of the node. Improper removal of the projections on bamboo splits weakens its strength and increases the number of rejections. The knots can be removed using a circular saw fixed on a table or by a knot-removing machine. Once fed into the machine, the splits are sucked inside and its knots are removed with the help of rotating fine toothed circular saw fixed.

(d) **Two-sides planning**: After knot removal, the splits are passed through the two-side planer. There is an array of rollers, which act as drivers and guide ways. Once fed into the machine, two sides of bamboo splits are planed with the help of blades positioned at

various places along the rollers. The bamboo slivers so obtained are further processed for the manufacturing of bamboo composite sections at the plant level. Processing units established at the rural cluster level working with seven machines each for various operations can generate direct employment for about 10 y persons. The clustering of units carries several inherent advantages. Clusters could develop as hubs and encourage a range of downstream activities like supporting plantation, better harvesting, post-harvest treatment and grading. At the other end of the scale, they could become nodes feeding intermediates into higher value-added industry. Taking into account the present assessments of market potential, a number of clusters could be located in different parts of the North-East and other states of India, keeping inmind the availability of raw material, transportation and communication and proximity to markets.

Bamboo Rounds

Use of bamboo rounds as props inhorticultural crops, splints in making" agarbattis and woven fine mats has been traditional and would continue to grow. Bamboo rounds may be sized or used as it is. They are used for scaffolding or for props in horticultural crops like tomato, grapes, banana and oranges. The rounds! For props are also used as it is; however,polishing can enhance their durability. There is scope for developing and commercializing the cutting and polishing tools. Moreover, rounds can also be used to make peeled bamboo veneer. In yet another application they can be converted into extruded activated charcoal or briquettes. This can be done using a simple apparatus like a drum and carried out by the community itself.

Splints

Bamboo splits are converted into splints using either splint-making machines or manually. Splints locally known as "chola" are used for making incense-sticks, chopsticks and tooth-picks and also woven into fine mats and used as decorative bedcovers or blinds.

Splits can also be converted into a flat form, which is used for making hand fans, ice-cream sticks, rulers and bedcovers. Rounded sticks are used for making pencils.

Splint Weaving Looms

Bamboo splints are woven on weaving looms using nylon thread. Being's a mechanized process this increases productivity manifold. There is potential to introduce these machines in the Indian market to weave mats, bedspreads and Venetian blinds. Women can be trained to handle the machines, infact, the industry can be set up to encourage women entrepreneurship in the country. In China, operations like edging and taping to provide the final finish to the product are all done by skilled women workers. This can be done in India too. The nylon mats which have replaced the traditional natural 'Chattai' in Indian homes can be replaced by bamboo mats used as floor spreads and wall covering.

Venetian Blinds

The Venetian blinds being made nowadays are of synthetic materials, but there are experiments to introduce bamboo blinds on a large scale in the organized market. The current size of the Venetian blinds market is in the region of Rs. 3000 crores annually, with the proliferation of offices and showrooms in the urban areas. A meeting with the leading player in the Venetian blinds segment, Alps Industries, indicated that a market of at least Rs. 600 crore can be expected annually for bamboo-based Venetian blinds if a mechanized process is available for the same. They were impressed by the bamboo weaving- looms that are be: used in China and felt that they could alsiuse the same to make Venetian blinds in India.

Bedspreads

Bamboo bedspreads can also be introduced, particularly because they are very cool in summers. They also provide a good support for the back as well. Feedback from the trade on these bedspreads has been positive and encouraging. Bamboo bedspreads are extensively used in China.

Agarbatti

The current value of the agarbatti industry is placed at Rs. 1,800 crore. The rate of growth has been more than 20 per cent on a year-to-year basis, with production of one million tonnes in quantity terms. Of the total cost of a kg of agarbatti the bamboo stick accounts for at least 7-8% of the cost. Thus the current value of bamboo in the agarbatti market is approximately Rs. 135 crores. There is potential to increase the market further to another Rs. 30 crores by mechanizing the splint making process and increasing production (Anon., 2003).

The agarbatti industry is presently concentrated in the state of Karnataka with more than 60% of the total number of agarbatti units (Anon., 2003). The industry is shifting base to the places closer to the North-East region which would reduce transportation costs and provide a fillip to the demand. The growers can command a higher margin for the agarbatti sticks from the industries that are closer and also increase their volume of production with the use of machines.

Pencils

The current trend is to replace wood pencils by either plastic pencils with a lead refill or complete plastic body pencils. Industries are interested in a wood substitute material like bamboo, due to unavailability of wood. There are about 40-50 small pencil industries in the unorganized sector. The current market size in this sector is approximately Rs. 500 core (Anon.,2008)unorganized sector. The current market size in this sector is approximately Rs. 500 crore (Anon., 2003).

Match Box

Till 1950, majority of the country's requirement of matches was manufactured by one foreign monopoly company, but with the encouragement offered by the government and due to the efforts of KVTC and others associated with the cottage match sector, the situation changed considerably and by 1974-75 small cottage match units contributed 70 per cent of the country's total production of Rs. 80 crores(Anon., 2003). The woods used in the match industry are divided into three categories:i. Boxes and splints ii. Boxes alone Hi. Splints alone suitable wood for making matchbox veneers grow in India. Semul, the most common match wood, is very good for this purpose but its supply is limited. The ISI has specified 29 species suitable for making splints but these are available only with difficulty. Attempts have also been made to use bamboo and waxed paper for splints. The plywood industry as well as the packing industry competes with the match industry for more or less the same species. The industry is looking for suitable substitutes for wood. Bamboo matchsticks are found to pass all relevant standards for wood match-sticks.

There are numerous other bamboo-based industrial products such as moulded decorative items, baseballs, bicycles, beehives, containers, surfboards, incense-sticks, market acceptance for which is yet in a nascent stage.

Miscellaneous Products

Close to a million tonnes of bamboo is utilized as chopsticks, toothpicks, barbecue sticks, weaving sticks, ice-cream sticks, kites and firecracker industries and also other miscellaneous items such as 'lathis' (sticks) and fishing rods, which are valued at Rs. 186 crores at present; The market for the miscellaneous items can be increased by another Rs. 40 crores using mechanized processes and promoting the use of bamboo in place of softwood (Anon., 2003).

Ne Generation Products

Bamboo requires to be promoted in different product segments to realize its potential both as environmentally preferred material/product and means for employment generation and revenue earning..

Housing and Building Material

Bamboo is still however a widely used material for rural, low cost and traditional housing. Bamboo has been a time tested and valued material for housing and continues to be so for communities in rural and urban areas (Laha, 2000). It is easy to work with and most importantly, it is affordable and abundantly available. India abounds in excellent examples of traditional, structurally sound, functional and aesthetic bamboo based uses.

As one of the strongest building materials, bamboo based products are a viable replacement for wood as structural material. Bamboo has been used by people since ages in many ways in construction of doors & windows, interiors, furniture, bridges, ladders, fence poles, supports, aqueducts, rafts etc.

Artificial Boards

Bamboo artificial boards are prepared out of primarily processed bamboo materials through a series of mechanical and chemical processes. Woven plywood, particle board, floorboards, laminated board, pressed boards, compound boards of bamboo and tree timber are some of the products developed showing excellent rigidity and negligible contraction and their structure and size can be easily adjusted according to the constructional and engineering needs.

ERP Doors and Door Frames

With the scarcity of wood for building products, the alternative that merits attention is to manufacture low cost FRP building materials to meet the demands of the housing and building sectors. The doors made of FRP skins, sandwiched with core

materials such as rigid polyurethane foam, • expanded polystyrene, paper honey-comb, jute/coir felt etc. can have potential usage in residential buildings, offices, schools, \ hospitals, laboratories etc. As structural \ sandwich construction has attained broad \acceptance and usage for primary load /bearing structures, the FRP doors can be | manufactured in various sizes and designs using this technology. The FRP Doors could be fabricated by various composite fabrication techniques viz. compression moulding or hand lay-up process. The front and back sheets of the doors are fabricated separately. Wooden inserts are placed between two sheets for various fittings. The PU foam is sandwiched between the sheets by *in-situ* foaming process followed by painting and polishing to meet aesthetic requirement. Proper usage of additives imparts fire retardant properties to the doors. In addition, usage of composite material for the doors makes them totally water and termite resistant.

Fabrics

Bamboo fibres are the newest thing to hit the textile arena. Bamboo is now being made into a fiber that has wonderful characteristics. It has been said to feel like a cross between cashmere and silk. It has fluidity like silk or rayon and a softness of hand like cashmere. This fabric is naturally antibacterial, eco-friendly and is cooler than cotton in warm weather. Hand woven bamboo is the perfect compliment. The folk fashion craze spurred demand for natural, handmade-looking textiles that exude warmth, while synthetic fabrics with a sleek look have also recently been popular.

Bamboo fabrics are made by pure bamboo fiber yarns, which have excellent Wet Permeability, moisture vapourtransmission properties, soft feel, better drapery, and easy drying to achieve splendid colours. It is a newly founded, \green fabric. Bamboo fabric products include sweaters, bath-suits, mats, blankets, towels, nappies (diapers), underwear and other lingerie, all types of clothing, and linen.

Employment Generation

In the handicrafts sector which is next only to agriculture in providing employment in rural areas, there is enormous scope for expanding bamboo based handicrafts products. To achieve this, Bamboo needs to be promoted in different product segments to realize its potential both as environmentally preferred material/product and means for

employment generation and revenue earning. Industrial processing of bamboo into panel and structural products, housing components, any other utility items, bamboo laminates for furniture, etc., involve three steps; primary processing, processing into basic components and final processing into utility items. The basic skill of converting bamboo into utilizable items is well known to the tribal/rural populace residing in bamboo growing areas of the country. By providing modern tools and simple processing machines can enhance', their skill and quality of products. For primary processing of Bamboo, works like splitting, slivering, etc. can be partly mechanized, resulting in increased production and promotion of entrepreneurial culture in rural areas and enhanced market potential for resultant bamboo products. Industries being bulk consumer of raw or semi processed bamboo for final products like BMB, BMC, strip board, particle board, etc., should belocated in nearby by urban areas.

For manufacture of Bamboo Mat Corrugated Sheets (BMCS), Bamboo mats are the main raw material. As bamboo mats are woven mainly by rural women in bamboo producing regions, the activity provides gainful employment to them throughout the year. Virtually they can weave money at home as part of the process for production of mat. Considering the demand being generated by the market potential of the BMCS, there is need to establish Bamboo Mat Production Centers as Feeder Units for bamboo mat based component manufacturing[1] units to enhance the productivity with improvement in quality of mats in different sizes. The Feeder Unit will provide right quality mats to the BMCS units.

In the bamboo food processing sector, the focus should be on improving the availability, supply chain and shelf life of shoots, processing and packaging under hygienic conditions, marketing etc. With appropriate technology and market support, it should be possible to value add bamboo shoots into preferred products which provides employment and income to cultivators, processors and intermediates engaged at different stages. With minor additions/modifications to the existing equipment, mushroom and other vegetable processing units can add bamboo shoots to their portfolio. With the demand for bamboo shoot showing an upward trend and the process being labour, intensive requiring women-oriented labour, the country in general and North-East region in particular this industry hold

tremendous potential to be developed as small scale industrial units to cater to the estimated Rs. 300 crores domestic and export market.

Conclusion

While India has second largest bamboo resources in the world and many people are dependent on it for their livelihood, there is a substantial need to promote the utilization of bamboo to the extent possible.The diversified applications of bamboo had brought attention to prefer bamboo as an industrial raw material for numerous useful products. Value added bamboo products have vast potential for generating income and employment, especially in the rural areas; there is a need to shift focus from the traditional handicraft to value added industrial applications like bamboo mat, boards, flooring, shoot processing which are technology intensive and great potential for employment and income generation. In this context, aspects like low capital investments, requirement of semi-skilled workers, abundant availability of raw materials locally etc. would merit attention in adopting the processing methodologies at rural level. Low cost technology and cost effective composite products could be taken up for commercial production particularly in rural areas.

Recognizing the potential of bamboo md the fact that it has been subjected to neglect, and thus remain disorganized with poor market linkage and sub-optimal level technology application for manufacture of value added products in the industrial and artisanal sector, the National Mission on Bamboo Technology & Trade Development has taken initiative to upgrade the bamboo economy by according bamboo development a strategic role in rural development, poverty alleviation and bamboo based handicrafts and industrial development.

The potential of Bamboo as an economic resource capable of generating employment for the rural peoples in commercial plantation and other value addition activities has remained largely untapped due to lack of appropriate policy, institutional framework, covering plantations, technology up gradation, product and market development. Therefore, Bamboo-based cottage and small industries should be promoted under rural poverty alleviation and self-employment programmes. Bamboo plantation may be taken up through participation of various communities, Non-Government Organizations (NGOs) and Self Help Groups (SHGs) under various rural development

programmes to meet the raw material requirement of such industrial sectors that would also generate considerable employment mainly in the rural areas,

References

1. Anon. (2003) Bamboo Based Industries. National Mission on Bamboo Technology and Trade Development Planning Commission Govt. of India, New Delhi. Pp. 61-63.
2. EI Bassam N.,D. Meir, Ch. Gerdes and A. M. Korte (1998). Energy from Bamboo – Paper presented at the V[th]Intenational Bamboo Congress and the VIth International Bomboo J., 6:73-83.
3. The Indian Forester Vol. 134 Sept. 2008 No. 9

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

Hamlet: A Hero or an Anti-Hero

1st Author : Prof. Sulok B. Raghuwanshi
Designation : Assistant Professor
Institute : Orange City College of Social Work, Nagpur
Email. : sulokraghuwanshi@rediffmail.com

Introduction:

William Shakespeare's 'Hamlet' has always been a landmark in the world of literature. One of the longest tragedies of the four Shakespearean tragedies, 'Hamlet' has always been loved and acclaimed critically all around the globe. And of course, 'Hamlet' is still a visual treat for the readers at different parts of the world. The tragedy exhibiting the sheer genius of the dramatist derives its name from the son of Shakespeare, who took for his final journey at a very young age.

Hamlet, the Drama:

Hamlet is a story about the central character Hamlet, the prince of Denmark, whose father Hamlet sr. the king of Denmark, has died under some mysterious circumstances. This is later followed by Gertrude, mother of Hamlet and the queen of Denmark, marrying Claudius. Claudius is brother to Hamlet sr. The change in circumstances leads to Claudius succeeding to the throne of Denmark. Claudius becomes the king of Denmark. Hamlet is witness to these events and is restless to see himself being usurped off his rightful and natural entitlement of being the king of Denmark like any other young prince.

As a matter of fact, Hamlet in the play, and even Shakespeare behind the curtain, probably knew that he was the natural and rightful heir and the legal successor to the throne of Denmark. But still, Hamlet wasn't audacious enough to claim his right. He couldn't bring himself to stand up and claim his right. What could be the reason for this? Later when the fact that his father and the king of Denmark, Hamlet sr. was murdered and his apparition wants Hamlet to seek revenge from Claudius and Gertrude, who are responsible for his death, Hamlet keeps procrastinating the decision of killing Claudius.

Hamlet as a Weak Hero:

Hamlet, in the initial acts is completely baffled to encounter the situation that unfolds before him: sudden death of his father, Gertrude marrying Claudius, Claudius ascending the

throne of Denmark, and Hamlet knowing that Gertrude and Claudius are responsible for his father's death. The dramatic scenario probably demanded the stature of a hero, who is larger than life. One who could slay the assassins of his father at the same moment and thus seek the revenge of his father's death. But Shakespeare has sketched an altogether different character of his tragic hero, diverse from his other tragic heroes like Macbeth, Othello, or even any Spencerian hero, for that matter.

Is Hamlet an Anti-Hero?

Indeed, Shakespeare draws a contrast within the play itself. He introduced Leartes, son of Polonius, who is quick enough to seek the revenge of his father's death. For sure Hamlet doesn't appears to be a hero. But can it be said that he is an anti-hero? The point is why couldn't Hamlet fetch the revenge over Claudius? Hamlet is a weak tragic hero, as some of the critics characterized him to be. But was he really a puppet in the hands of destiny. He pretends to be a madman. Clearly he does so. But his knowledge of arts and dramatics may pursue the spectators and readers to think twice over this aspect. So the question stands again what could be the reason?

Reasons of procrastinations by Hamlet:

Hamlet does gets a chance to fetch revenge over Claudius, while he is unarmed, unguarded and is praying to God. Hamlet could kill him. However, on second thought, he refrains from doing so. It is because, Hamlet thinks that his father was denied of the final rites as he was murdered and could perform the final rites at the time of death. Consequently, he's gone to hell as per the religious belief of Christianity. He should therefore kill Claudius so, that he doesn't get to have final rite too. He would thus probably kill him, when he might be in a licentious situation, viz. enjoying the sexual pleasure along with Gertrude. Thus, he again sacrifices a chance to fetch revenge upon Claudius.

Oedipus Complex Instrumental for Procrastination:

Some of the critics opine that Hamlet, somewhere in his hearts of hearts, secretly loved Gertrude. He was suffering from Oedipus complex. However, he could never be audacious enough to admit this. Probably, the social censure forbided him to do so. On the other hand Claudius too was in a similar situation. He loved Gertrude and even married her, even though she was his deceased brother's wife. However, he did have the courage to step forward and marry Gertrude. He, if it could be said safely, stepped into the shoes of Hamlet sr. So is the

characteristic of the Oedipus complex as specified by the psycho-analytic critic Carl Jung. The person suffering from Oedipus complex or Electra complex is specifically attracted to his counter sex. Moreover, he envy or despise his or her male or female counter part. Some instance from the drama, could be cited where Hamlet's behavior towards Gertrude is less of a son and more of a lover.

Feelings of Reverence towards Claudius:

Sometimes it seems as if Hamlet is more furious of the fact that Gertrude has married immediately after his father's death to his uncle, than that she has married ever. But at the same time he has this feeling of awe towards Claudius, because both at the personal and professional level, he know that Claudius is not only an able king and the subject love him, but also an able lover who had the courage to follow his heart, probably express his love to Gertrude and marry Gertrude against all odds and without any sort of hesitation. This again testifies Hamlet on the touchstone of Oedipus Complex. Even though Ophelia loved her, Hamlet couldn't do this for her own lady love Ophelia. Somewhere it is this frustration that is responsible for his objectionable behavior towards Ophelia.

Hamlet a King by Descent and Not by Virtue:

It is a fact that Hamlet in his heart of hearts believed that Claudius was a better king then he could have been if he would get a chance to be the king ever. Claudius would have usurped the throne from Hamlet, as he believed him to be. But this decision definitely proved beneficial for Denmark. As to how can an indecisive man like Hamlet, who couldn't even decide whether he should fetch revenge upon his father's assassins, take the rein of Denmark in his own hands? A close study of the drama thus prove that even if the 'Fate' would put Hamlet in a sorry state, it was his flaw responsible for his plight. Even the subject of Denmark loved Claudius and didn't care if he was a rightful heir to the throne or not. Hamlet is undoubtedly a noble man, a good human being, but not an able administrator. Someone, who is unfit to ascend the throne of Denmark. It could thus be surmised that Hamlet was a king by descent, but Claudius was a king by virtue.

A Misfit Character to be a Chosen 'ONE':

However, Hamlet couldn't surmise to this fact that his rightful entitlement was denied to him. And he thinks that it is just that he fetches the revenge upon Claudius .Later it dawns upon him that he should kill Claudius, only after exposing him before the people of Denmark.

However, Hamlet fail to realize that during this process he sacrifices many innocent lives like Gertrude, Polonius, Leartes, Ophelia, and many others .His indecisiveness leads to havoc. It is true that the fate of Claudius is sealed, as it is the rule of Nature, and for that matter Shakespearean tragedy as well, that the virtue is rewarded and the vice is punished. However in this case, it is Hamlet, who is the chosen one. The chosen one, if at all he was, is misfit for this purpose. Because if at all he is the chosen one, then expected to be quick enough to implement his actions, to do what was right. He ought to be quick to avenge upon Claudius. However, Hamlet seems to be completely misfit for this purpose. Had Leartres would be in Hamlet's shoes, he might settle his scores with Claudius at the drop of the hat. In fact, if compared to Hamlet, Leartes does avenge the death of his father as soon it enlightens upon him that his father was murdered. Polonius is murdered after Hamlet Sr. and Leeartes avenges his father's death before the death of Claudius who has killed Hamlet sr. Moreover, Learte's revenge hasn't claimed any innocent life like in the case of Hamlet.

Conclusion:

It could be easily summarized that Hamlet was a wrong man in right place. Probably, he was the odd one out.

Reference:

1. Bradley, A.C.. Shakespearean Tragedy: Lectures on Hamlet, Othello, King Lear and Macbeth. New York: Penguin Books, 1991.
2. Danson, Lawrence. "Tragic Alphabet." Modern Critical Interpretations: Hamlet. Ed. Harold Bloom. New York: Chelsea House, 1986. Rpt. from Tragic Alphabet: Shakespeare's Drama of Language. N. p.: Yale University Press, 1974.
3. Shakespeare, William. Hamlet. Ed. T. J. B. Spencer. New York: Penguin, 1996.

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

अन्न भेसळ आणि ग्राहक जागरूकता

प्रा. कु. उषा एम. खंडाळे,
गृह अर्थशास्त्र विभागप्रमुख
सरदार पटेल महाविद्यालय, चंद्रपूर

प्रस्तावना :–

अन्नाची अनेक कार्ये आहेत त्यातच शरीराचे पोषण करणे हे अत्यंत महत्वाचे कार्य ठरते. सकस आहार हा आरोग्याचा पाया आहे. ताज्या सकस स्वच्छ आहारामूळे शरीराचे योग्य पोषण व वाढ होते. रोग प्रतिबंधक शक्ती निर्माण होते. व म्हणूनच शुध्द सकस आहारास आपल्या जीवनात महत्वाचे स्थान आहे.

कुठल्याही देशाच्या विकासात मानवी साधनसंपत्ती महत्वाची आहे. ती मानवी साधनसंपत्ती पूर्णपणे राष्ट्रोपयोगी पडण्यासाठी मानव स्वाथ्यपूर्ण असणे आवश्यक आहे परंतू आज असे लक्षात येते की ज्या आहारामूळे मानव स्वाथ्यपूर्ण बनणार आहे तो आहार आज भेसळमुक्त स्वरूपात प्राप्त न होत असल्यामूळे स्वाभाविक त्याचा परिणाम आपल्याला विपरितपणे होतांना दिसतो.

गृहिणी ही कुटुंबाचा केंद्रबिंदू आहे. आजच्या गुंतागुंतीच्या जीवनात गृहिणीला अनेक कार्ये आपल्या मार्यादित साधनसंपत्तीचा विनीयोग करून करावी लागतात. या विविध कार्यापैकी आहार व्यवस्थापन इ. महत्वाचे कार्य होय. आहार व्यवस्थापन करीत असतांना सोडवाव्या लागणाऱ्या विविध समस्यांपैकी 'अन्नभेसळ' ही उग्रस्वरूप धारण करू पाहणारी एक समस्या होय. दैनंदिन उपभोगातील सर्वच वस्तू तिला दुकान, बाजार हयातून विकत आणाव्या लागतात. ज्या वेळी तीने खर्च केलेल्या पैशांनी तिला योग्य गुणवत्तेचा पदार्थ प्राप्त होत नाही. त्यावेळी तिची फसवणूक होते आहे. या विषयी तीची जागरूकता महत्वपूर्ण ठरते.

अन्न म्हणजे काय ?

''अन्न म्हणजे औषध व पाणी सोडून कोणताही पदार्थ ज्याचा उपयोग मनुष्याच्या खाण्यासाठी होतो व पेय म्हणून पिण्यासाठी केला जातो.''

''ज्याच्या सेवनाने शरीरात उष्णता आणि शक्ती निर्माण होऊन नविन पेशीं निर्माण होते. तसेच जुन्या पेशींची झीज भरून निघून शरीराचे संरक्षण केले जाते. त्याला अन्न असे म्हणतात.''

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426
Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

अन्नाची उपयुक्तता :–

अन्न ही मानवाच्या तिन मुलभूत गरजांपैकी एक महत्वाची गरज आहे. शरीराकडून अनेक महत्वाची कार्ये केली जातात.

1) शारीरीक कार्ये

2) मानसीक कार्ये

3) सामाजिक कार्ये

शरीर स्वास्थ सृदृढ राहण्याकरीता अन्नाची आवश्यकता आहे.

अन्न भेसळ म्हणजे काय?

"एखाद्या पदार्थात कमी प्रतीचा किंवा हिन दर्जाचा पदार्थ मिसळणे किंवा मूळ पदार्थातील सत्व काढून घेणे" उदा. दुधात पाणी मिसळणे, तसेच लवंगा मधील तेल काढून घेणे.

अन्न भेसळीचे प्रकार :–

अन्न भेसळ दोन प्रकारे झालेली असते.

1) जाणिवपूर्वक केलेली अन्न भेसळ :–

ही अन्न भेसळ लवकरात लवकर सोप्यामार्गाने जास्त पैसा मिळण्याच्या दृष्टीने केली जाते.

2) नकळत झालेली अन्न भेसळ :– अन्न भेसळ ही निष्काळजीपणामूळे अज्ञानामूळे झालेली असते.

अन्न भेसळ प्रतीबंधक कायद्याप्रमाणे एखादा अन्न पदार्थ खालीलपैकी कोणत्याही कारणाने भेसळयुक्त ठरू शकतो.

1) ग्राहकाने एक अन्नपदार्थ मागीतला. विक्रेत्याने दुसरा अन्नपदार्थ विकल्यास.

उदा. भुईमूंगाचे तेल मागितले आणि करडईचे तेल दिले.

2) कोणत्याही अन्नपदार्थात मूळ अन्नपदार्थाच्या गुणधर्मामध्ये बाधा आणणारा दुसरा पदार्थ मिसळणे

उदा. दुधात पाणी मिसळणे, हळदीमध्ये पिवळी माती मिसळणे.

3) अधिक लाभासाठी मानवास अयोग्य असणारे सडके, नासके, खराब खाद्य पदार्थ चांगल्या पदार्थात मिसळणे.

4) एखादा अन्नपदार्थ रोगी जनावरापासून तयार केला.

उदा. रोगी गाई किंवा म्हशीचे दुध, रोगट जनावराचे मांस

5) आरोग्यास अपायकारक दुषीत किंवा विषारी पदार्थ विकणे.

अन्न भेसळीचे शरीरावर होणारे दुष्परिणाम

अन्नपदार्थ भेसळ केल्यामूळे केवळ पोषण मूल्यच कमी होते असे नाही तर त्यामुळे अंधत्व, लकवा, विषमज्वर, हृदयरोग व अपचनाचे विकार जडतात. अप्रमाणित रंग खनिज तेल व सॅकरीनमूळे कॅन्सर होण्याची शक्यता असल्याचे राजमल यांनी आपल्या "Effects of Adulteration on Health" या लेखात नमूद केले आहे.

ग्राहक म्हणजे काय?

वेगवेगळया पदार्थांचा उपयोग जो करतो त्याला उपभोक्ता किंवा ग्राहक (Consumer) म्हणतात.

ग्राहक हा सर्वच स्वतःला लागणारे पदार्थ उत्पन्न करू शकत नाही यासाठी त्याला बाजारावर अवलंबून राहावे लागते. वस्तु उत्पादकापासून ग्राहकापर्यंत येतांना अनेक प्रक्रीयामधून जातात व त्यावेळी त्यात भेसळ होते. भेसळयुक्त अन्न हे आरोग्याला घातक असते. त्यामूळे ग्राहकामध्ये अन्न भेसळीबाबत जागरूकता निर्माण करणे फार महत्वाचे आहे. कारण कोणत्याही गोष्टीचे प्रमाण कमी करणे निर्मुलन करणे यासाठी जागरूकता हे प्रभावी अस्त्र आहे.

WHO आणि FAO हया संस्था वस्तूचा आंतरराष्ट्रीय दर्जा ठरवितात तर भारतात आणि एगमार्क ही संस्था वस्तूची गुणवत्ता निश्चीत करतात.

अन्न भेसळ प्रतीबंधक कायदा 1954 मध्ये संमत झाला आज संपूर्ण भारतात (जम्मू काश्मीर सोडून) 1955 मध्ये लागू करण्यात आला

संशोधनाची उद्दिष्टये :–

1) अन्न भेसळबाबत ग्राहकांची जागरूकता तपासणे.

2) अन्न भेसळीचे आरोग्यावर होणारे विपरीत परिणामांविषयी माहीती देणे.

3) अन्न भेसळपासून सावध राहण्यासाठी मार्गदर्शन करणे.

4) अन्न भेसळ ओळखण्यासाठी मार्गदर्शन करणे.

5) अन्न भेसळ मधून फसगत होऊ नये म्हणून तक्रार निवारण केंद्र / शासकीय कायदे या विषयी माहीती देणे.

गृहितंके :–

1) अन्न भेसळीबाबत ग्राहक जागरूक नसतात

2) अन्न भेसळीमूळे आरोग्यावर होणाऱ्या विपरीत परिणामांविषयी अनभिज्ञ असतात

3) अन्न भेसळ ओळखण्याचे तंत्र माहित नसते.

4) फसगत झाल्यानंतर तक्रार करण्याबाबत ग्राहक फारसे इच्छुक नसतात.

5) अन्न भेसळ ग्राहक जागरूकतेबाबत सरकारची उदासीन भूमीका.

अध्ययन क्षेत्राची निवडः–

चंद्रपूर शहरातील जटपूरा वार्डची निवड करण्यात आली.

संशोधन पध्दती :–

चंद्रपूर शहरातील जटपूरा वार्डातील 50 मध्यम वर्गीय आणि सुशिक्षित/अशिक्षित गृहीणींचा अभ्यास करण्यात आला संशोधनासाठी सर्वे पध्दती वापरण्यात आली.

तथ्य संकलन :–

प्रश्नावली व मुलाखती पध्दतीव्दारे तथ्य संकलन करण्यात आले.

तथ्य विष्लेषन :–

- अन्न भेसळ म्हणजे काय याबद्दल 75 % गृहीणींना माहिती आहे. 25 % गृहीणींना नाही.
- अन्न भेसळीचे शरीरावर होणारे विपरीत परिणाम 75 % गृहीणींना माहिती आहे. 25 % गृहीणींना नाही.
- भेसळ लक्षात आल्यानंतर देखील पदार्थ खरेदी करणाऱ्या महिला 10 % आढळल्यातर 90 % गृहिणींना पदार्थ खरेदी केला नाही.
- 90 % गृहिंणी गुणवत्ता असलेल्या ब्रान्डेड वस्तूच वापरतात तर 10 % स्त्रिया वापरत नाही.
- अन्न पदार्थातील भेसळ ओळखण्याचे तंत्राविषयी 50 % गृहिणीना माहीत आहे. 50 % गृहिणींना माहित नाही.
- 20 % गृहिणींनाच फक्त अन्न भेसळ प्रतीबंधक कायद्याची माहिती आहेत. 80 % गृहिणींना कायदे आहेत याची कल्पना नाही.
- अन्न भेसळीमूळे आरोग्यावर परीणाम झाले असे 20 % गृहिंणीना सांगितले तर 80 % गृहिणीनी नाही असे सांगितले त्यामध्ये किडणी स्टोन? हदयविकार, उलटी, मळमळ इ. रोग आडळले.
- 80 % गृहिणी पदार्थ खरेदी करतांना चोखंदळपणे करतात. 20 % गृहिणी करीत नाही.
- 99 % गृहिणींना अन्न भेसळीबद्दल माहिती हि दूरदर्शन जाहिरातीव्दारे मिळते.

निष्कर्ष :–

वरील विश्लेषणावरून असे लक्षात येते की मध्यम आणि उच्च आर्थिकस्तरावरील गृहिणींपेक्षा निम्न आर्थिकस्तरातील अशिक्षित गृहिणी अन्न भेसळीबाबत अनभिज्ञ आहेत.

- अन्न भेसळीचे आरोग्यावर होणारे दुष्यपरिणाम, त्यावरील उपाय, अन्न भेसळ प्रतीबंधक कायदे, तकार निवारण केंद्र या विषयी त्यांना फारशी माहिती नाही.
- ग्राहकांना अन्न भेसळीबाबत जागरूक ठेवण्यासाठी आजच्या काळात प्रसार माध्यम विशेषत: दूरदर्शन अतिशय प्रभावी माध्यम ठरत आहे. त्यामूळे गृहिणींच्या मानसिकते मध्ये परीवर्तन होत आहे.
- सरकारी कायद्याची माहिती सामान्य जनतेपर्यंत निट पोहचत नाही.

शिफारशि :–

1) अन्न भेसळीबाबत ग्राहकांना जागरूक करणे आवश्यक आहे.

2) अन्न भेसळीचे आरोग्यावरील दुष्रिणामांची जाणिव करून देणे आवश्यक आहे.

3) शासकिय स्तरावरून सर्व सामान्य जनतेला जागरूक करण्यासाठी कार्यक्रम राबविले जावेत.

4) कारखाने, हॉटेलवाले, ठोक विक्रेते, किरकोळ विक्रेते, व्यापारी यांना अन्न भेसळ होऊ नये म्हणून योग्य त्या सूचना करायला पाहिजे.

5) गृहिणींनी वस्तु खरेदी करतांना चोखंदळपणे करावी आणि मी अन्न भेसळीबाबत जागरूक आहे असे प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष विक्रेत्यास निदर्शनास आणून द्यावे.

संदर्भ सूची :–

1) पोषण आणि स्वास्थ – डॉ मिनाक्षी तारणेकर

2) मानवी पोषण व आहार शास्त्राची मूलतत्वे–डॉ. आशा देऊसकर

3) आहार शास्त्राची मूलतत्वे–डॉ. स्नेहा महाजन

4) लोकमत सखी पुरवणी

शेजारी देशांशी भारताचे सीमातंटे आणि घूसखोरी : विशेष संदर्भ काश्मिर मधिल घूसखोरी

प्रा.सुनिता हनुमंतराव गित्ते
सहाय्यक प्राध्यापक,
रामकृष्ण परमहंस महाविद्यालय,
उस्मानाबाद
e-mail :sunitagitte@gmail.com

प्राचीन काळापासून नैसर्गिक सिमांचे वरदान लाभलेला भारत देश १५ ऑगस्ट १९४७ रोजी स्वतंत्र झाला. स्वांत्‌त्र्याबरोबरच त्याला फाळणीचीही झालर प्राप्त झाली होती. अत्यंत गुतांगुतीचे आणि जलद घटनाक्रमाद्‌वारे भारताची फाळणी झाली होती. वसाहतीच्या कोशामधून बाहेर येत असतानाही भारतास बऱ्याच प्रमाणामध्ये वसाहतीक शासनाच्या धोरणांचा पाठपूरावा लागत होता. त्यापैकीच एक म्हणजे भारताच्या संस्थानाचे विलीनीकरण होय. या विलीनीकरणाच्या प्रक्रियेतील वसाहतीक नीती आणि नव्याने उदयास येऊन शेजारी राष्ट्र बनलेल्या पाकिस्तानने भारताच्या काश्मिर मधील सीमाभागात घूसखोरी केली आणि सीमातंटा सुरू झाला. प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये काश्मिरसीमेवरील घूसखोरीचा प्रश्न हा २७ जुलै १९४९ पर्यतच अभ्यासलेला असून त्यासाठी दुय्यम प्रतीच्या लिखित तथ्याचा आधार घेण्यात आलेला आहे. ही या शोधनिबंधची मर्यादा आहे.

१५ ऑगस्ट १९४७ रोजी भारताने स्वातंत्र्य मिळविले.[१] परंतु त्याचबरोबर भारताची फाळणीही झाली होती. राष्ट्राच्या विभाजनाबरोबर भारतापुढे उभ्या टाकलेल्या बहूविध समस्यापैकी एक बिकट समस्या होती ती संस्थानाच्या विलीनीकरणाची. त्या संदर्भात काश्मीरच्या विलीनीकरणाचा प्रश्न अत्यंत जिकिरीचा व गुंतागुंतीचा ठरला. फाळणीपूर्वी महाराज हरीसिंग या हिंदू संस्थानिकाच्या स्वामित्वाखाली असलेल्या काश्मीरचे क्षेत्रफळ ८४,४७१ चौरस मैलांचे व संस्थानची लोकसंख्या जेमतेम ४,२५०,००० होती. त्यात हिंदू

व शीख अल्पसंख्य होते.[२] तसेच काश्मीरच्या ईशान्येस तिबेटशी, उत्तरेला चायनीज तुर्कस्थान व अफगाणिस्तानशी, पश्चिमेला पाकिस्तानशी तर दक्षिणेला पाकिस्तान व भारत यांच्याशी सीमा संलग्न असल्याने व सोविएत संघाच्या दक्षिण सीमेला हा प्रदेश अगदीच नजीक असल्याने, जागतिक राजकारणामध्ये देखील अनेक बडया राष्ट्रांचे लक्ष काश्मिरकडे होते. तर काश्मीरची जवळजवळ तीन चतुर्थांश लोकसंख्या मुसलमान असल्याने व त्यांची सीमा एका बाजूने पाकिस्तानशी संलग्न असल्याने काश्मीर पाकिस्तानातच सामील व्हाययला पाहिजे असे पाकिस्तानला वाटत होते.[३] १९४७ च्या भारतीय स्वातंत्र्याच्या कायद्याने भारतीय संस्थानांना त्यांनी भारतात विलीन व्हावयाचे,पाकिस्तानला जाऊन मिळायचे की स्वतंत्र रहावयाचे हे ठरविण्याचा अधिकार होता.[४]

या पार्श्वभूमीवर २२ ऑक्टोबर १९४७ रोजी पाकिस्तानी टोळयांचे काश्मिरवर आक्रमक झाले. आणि २७ ऑक्टोबर १९४७ रोजी भारतात काश्मीरच्या विलीनीकरणाला भारत सरकारची मान्यता मिळाली काश्मीरच्या संरक्षणासाठी भारतीय फौजा रवाना करण्यात आल्या.[५]

पाकिस्तान या देशाचे अरबी समुद्रपासूनचे हिंदूकुश पर्वत रांगांपर्यंतचे क्षेत्रफळ ८,०५,९४३ किमी आहे. यामध्ये आझाद—काश्मीर, गिलगिट, बलुचिस्तान, जुनागढ, मानवादार (Manavadar) यांचा समावेश नाही. पाकिस्तानच्या दक्षिण—पूर्वेस (South-East) भारत देश आहे. भारतासोबत २०२८ किमी सीमा लागलेली आहे. भारताच्या पूर्वोत्तर भागातील जम्मू—कश्मिरच्या ८३,८०७ किमी क्षेत्राचे नियंत्रण पाकिस्तान करतो. भारत पाकिस्तान युध्द विरामाची सीमा ही काराकोरम ते पूर्वोत्तर लाहोर पर्यंत म्हणजे १२८ किमी इतकी आहे. या देशांमधील सीमारेषेची निश्चिती ही संयुक्त राष्ट्रसंघाने केली आहे.[६]

काश्मीर वरील आक्रमण यशस्वी होईल अशी पाकिस्तानला खात्रीच होती. तसे झाले की, पाकिस्तानी अधिकारी व लष्कर यांनी तेथे शांतता व सुव्यवस्था प्रस्थापित करण्याच्या व तेथील मुसलमानांचे संरक्षण करण्याच्या निमित्ताने काश्मीरचा ताबा घ्यावा अशी योजना होती. लवकरच विजयी वीराच्या थाटात काश्मीरमध्ये जाता येईल असा

पक्का विश्वास त्यावेळी जिनांना होता.[७] वस्तुत: काश्मीरचे भारतातील विलीनीकरण सर्वथा कायदेशीर असल्याने व त्याला काश्मीरी जनतेचा प्रतिनिधिक पक्ष मानल्या गेलेल्या नॅशनल कॉन्फरन्सचा पाठिंबा असल्याने त्या मद्यावर सर्वमत घेण्याचा प्रश्नच उपस्थित होण्याचे काही कारण नव्हते.[८] तरीही भारत व पाकिस्तानातील प्रश्न चिघळत ठेवण्यासाठी माउटबॅटनचा नेहरुंना आग्रह असतानाच इंग्लडहून सुद्धा पंतप्रधान अटली यांचीही ''राष्ट्रसंघाकडे जा'' अशी तार आली. म्हणून ३१ डिसेंबर, १९४७ रोजी नेहरुंनी राष्ट्रसंघाच्या घटनेच्या कलम ३५ खाली तक्रार दाखल केली. कलम ३५ नुसार संयुक्त राष्ट्रसंघाचा कोणताही सदस्य राष्ट्रसंघाकडे चौकशीसाठी गंभीर 'वाद' किंवा 'परिस्थिती' घेवून जाऊ शकतो. त्यापैकी भारताने फक्त 'परिस्थितीची' चौकशी करण्याची विनंती केली होती. कोणत्याही वादाची चौकशी वा निर्णय देण्याची विनंती केली नव्हती.[९]

भारताने तक्रार दाखल केल्यानंतर १५ दिवसांनी म्हणजे १५ जानेवारी १९४८ रोजी, पाकिस्तानने राष्ट्रसंघाच्या सुरक्षा—समितीकडे तीन दस्तऐवज दाखल केले पहिल्या दस्तऐवजात भारताच्या तक्रारीस उत्तर होते. दुसऱ्यात भारताविरुध्द प्रतिकार होतो. तिसऱ्यात या सर्व प्रकरणांचा त्यांच्या सोयीने लिहिलेला इतिहास होता.[१०] २७ जुलै १९४९ रोजी भारताच्या व पाकिस्तानच्या लष्करी प्रतिनिधीकडून काश्मीरात युध्दबंदी रेषेची निश्चिती केली गेली.[११]

अशाप्रकारे पाकिस्तान या शेजारी देशाने भारताच्या काश्मिर प्रदेशामध्ये २७ जुलै १९४९ पर्यंत केलेल्या घुसखोरीचा अभ्यास करता पुढील निकर्ष काढता येतात.

१) काश्मीर हे भारत व पाकिस्तान बरोबरच आंतरराष्ट्रीय दृष्टीनेही महत्वपूर्ण ठिकाण असल्याने दोन्ही राष्ट्रांनी त्यास स्वत: मध्ये विलिनीकरण करण्यास उत्सुकता दाखविली होती.

२) पाकिस्तानच्या टोळयांनी काश्मिरमध्ये घूसखोरी केल्यांनतर काश्मिर भारतात सामील झाले.

३) काश्मिर प्रश्न हा राष्ट्रसंघामध्ये गेल्यानंतर ही २७ जुलै १९४९ रोजीची युध्दबंदी ही भारत व पाकिस्तानच्या लष्करप्रमुखांकडून करण्यात आली होती.

संदर्भ टिपा:

१) बिपिनचंद्र, मृदुला मुखर्जी, अदित्य मुखर्जी,*आजादी के बाद भारत १९४७—२०००,* हिंदी माध्यम कार्यान्वय निदेशालय, दिल्ली विश्वविद्यालय, दिल्ली,२००२,पृ.८९.

२) डॉ.सुमन वैद्य, डॉ. शांता कोठेकर, *स्वतंत्र भारताचा इतिहास (१९४७—१९८६),* श्री. साईनाथ प्रकाशन, १९९८,पृ.२३.

३) *कित्ता,* पृ.२३२—२३३.

४) *कित्ता,* पृ.२३३.

५) *कित्ता,* पृ.५५९.

६) गणेश दत्तात्रय गिरी *“ पाकिस्तानातील लाकशाही पुर्नस्थापनेचा लढा”* फेब्रुवारी २००१, डॉ. बा.आं.म.वि. औरंगाबाद, अप्रकाशित प्रंबध, पृ २९०—२९१.

७) डॉ. सूमन वैद्य, डॉ. शांता कोठेकर, *उपरोक्त,* पृ.२३५.

८) *कित्ता,* पृ.२३५—२३६.

९) शेषेराव मोरे, *काश्मीर: एक शापित नंदनवन,* राजहंस प्रकाशन, २००१, पृ. ११४—११६.

१०) *कित्ता,* पृ.११७.

११) डॉ. सुमन वैद्य, डॉ. शांता कोठेकर,*उपरोक्त,* पृ.५५९.

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

नाबार्ड आणि ग्रामीण विकास

NABARD AND RURAL DEVLOPMENT

प्रा. स्वप्नील एस. बोबडे
अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
महात्मा ज्योतिबा फुले महाविद्यालय,
बल्लारपूर, जि. चंद्रपूर

प्रस्तावना : Introduction

ग्रामीण भागातील शेती आणि शेतकऱ्यांच्या विकासाच्या दृष्टीने महत्वाच्या असणाऱ्या नाबार्डची (Agricultural Refinance Corporation) म्हणजे कृषी पुनर्वित निगमाची स्थापना 1982 मध्ये रिजर्व बँकेने स्वतंत्र्य विभागाद्वारे केली. कारण भारतीय शेतकरी हा सावकाराच्या कर्जाच्या ओझ्याखाली दबला गेला होता. आणि तो अन्याय दूर करून सहजरित्या कर्ज मिळण्यासाठी नाबार्डची (National Bank for Agriculture and Rural Development) कृषी आणि ग्रामीण विकासाकरीता राष्ट्रीय बँकेची महत्वाची भूमिका आहे. नाबार्ड आणि रिजर्व बँकेचा सरळ संबंध आहे. आर.बी.आय. चा 50 टक्के शेअर्स आणि भारत सरकारचे 50 टक्के शअर्स त्यामध्ये आहे. रिजर्व बँकेला निर्देशक मंडळामध्ये (Board of Directors) तीन केंद्रीय बोर्डाच्या निर्देशकांना आणि उपगव्हर्नर (Deputy Governor) ला नाबार्डचा अध्यक्ष म्हणून निवडण्याचा अधिकार आहे.

नाबार्डची संसाधने (Nabard's Resources) :

नाबार्डची अधिकृत राशी 500 करोड रूपये आणि परतफेड राशी paid up capital 100 करोड रूपये आहे. कर्जे देण्यासाठी नाबार्ड भारत सरकार, जागतीक बँक, आंतरराष्ट्रीय मुद्रा निधी आणि अन्य बँकाकडून निधी प्राप्त करतो. नाबार्डने paid up capital मध्ये वाढ करून ते 100 करोड रूपये वरून 2000 करोड रूपये करण्यात आले आहे. अल्पकालीन कर्जासाठी आर.बी.आय. नाबार्डला मदत करते.

नाबार्डच्या संसाधनातील अतिशय महत्वपूर्ण स्त्रोत म्हणजे ग्रामीण आधार संरचना विकास निधी (Rural Infrastructure Development Fund RIDF) आहे.

ग्रामीण विकासाकरीता नाबार्डचे योगदान :

1) नाबार्ड कृषीच्या विकासासाठी भूविकास, राज्यसहकारी बँका (Co-operative Banks) क्षेत्रीय ग्रामीण बँका यांना अल्पकालीन, मध्यमकालीन, दीर्घकालीन कर्जे उपलब्ध करून देतात.

2) ग्रामीण विकासाला प्रोत्साहन देण्यासाठी कुटीर, लघू आणि ग्रामीण उद्योग, हस्तशिल्प, सर्व प्रकारच्या ग्रामीण उत्पादकांना कर्जेरूपी मदत करते.

3) राज्य सरकारला दीर्घमुदतीवर आधारित (साधारणता 20 वर्षे) कर्जे उपलब्ध करून देणे.

4) केंद्र सरकारद्वारा मान्यता प्राप्त कोणत्याही संस्थांना दीर्घकालीन कर्ज उपलब्ध करून देते. कृषी आणि ग्रामीण विकासासाठी संबंधित असणाऱ्या कोणत्याही संस्थेमध्ये गुंतवणूक करीत असते.

5) ग्रामीण बँका आणि क्षेत्रीय बँकांच्या कार्याचे निरीक्षण करणे.

6) ग्रामीण आणि कृषी विकासासाठी विकासनिधीची तरतूद करणे.

7) भारत सरकारतर्फे लघू व कुटीर उद्योगांच्या विकासासाठी निधी उपलब्ध करून देणे.

नाबार्डची प्रगती :

नाबार्ड लघू, कुटीर, ग्रामीण उद्योगांना सहाय्यता करणारी अग्रगनी संस्था आहे. नाबार्डमुळे भारतातील ग्रामीण विकासाला चालना मिळाली. अतिशय कमी साधारणता 2 टक्के ते 3 टक्के दराने कृषी क्षेत्राला कर्जे, कापूस खरेदीत सहभाग,

अन्य पिकांच्या खरेदीत प्रत्यक्ष सहभाग, तीनही प्रकारच्या कर्जाची उपलब्धता करून देणे. सिमांत शेतकरी, कारागीर, मजूरदार व आर्थिकदृष्ट्या मागास वर्गीयानसाठी कर्जाची उपलब्धता अतिशय महत्वाचे कार्ये ग्रामीण विकासाकरीता नाबार्डने केले आहे.

संदर्भ सूची :

1) भारतीय अर्थव्यवस्था : रूद्र दत्त, के.पी.एम. सुन्दरम

2) भारतीय अर्थव्यवस्था व पर्यावरणाशास्त्र : डॉ. झामरे

❋ ❋ ❋

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

Role Of Higher Education For The Development Of Human Resources

1st Author : Vishranti M. Dhadade,
Designation : Assistant Professor & HOD, Dept. of Commerce,
Institute : Dr. Babasaheb Ambedkar College of Arts, Commerce & Science, Chandrapur.

Introduction:

Human Resource Development (HRD) deals with creating conditions that enable people to get the best out of themselves and their lives. Development is a never-ending process. As people develop themselves in new directions, new problems and issues arise, requiring them to develop new competencies to meet the changing requirements, aspirations and problems. The most important and common objective of HRD at all levels is competence (capacity) building for a healthy and happy living. Education plays a strategic role in helping achieve more than one goal of HRD.

Higher education constitutes a formal institution that has the authority to conduct and develop higher education, teaching, research activities, and public services. These tasks have to be substantially accomplished to produce the desired results, which are highly-qualified human resources and competitive research. The outcomes have to benefit both the development and welfare of the nation. Based on recent progress in the field of technology, higher education is not location-specific any more. It now has the possibilities for distance learning activities via the Internet as well as further opportunities for cooperation and progress in sharing scientific and technological information. Each higher education institution has its own experts and research staff, research and educational infrastructures, and facilities. All of these assets should be well organized and targeted towards the achievement of common objectives, and of national development. The objectives of higher education and learning are to produce qualified experts and professionals who are capable of participating in regional development, and to train and prepare other potential people to become new experts and professionals. Through these tasks, higher education has been and is still playing a substantial role in national development by

securing human welfare, national stability, and world peace. This paper deals mainly with the concept of HRD and role of teaching at higher education.

Role of Government in Higher Education:

Higher Education is the shared responsibility of both the Centre and the States. The coordination and determination of standards in Universities & Colleges is entrusted to the UGC and other statutory regulatory bodies. The Central Government provides grants to UGC and establishes Central Universities/Institutions of National Importance in the country. The Central Government is also responsible for declaring educational institutions as "Deemed-to-be University" on the recommendations of the UGC.

At present, the main categories of University/University-level Institutions are :-

Central Universities, State Universities, Deemed-to-be Universities and University-level institutions. These are described as follows:

Central University:

A university established or incorporated by a Central Act.

State University:

A university established or incorporated by a Provincial Act or by a State Act.

Private University:

A university established through a State/Central Act by a sponsoring body viz. A Society registered under the Societies Registration Act 1860, or any other corresponding law for the time being in force in a State or a Public Trust or a Company registered under Section 25 of the Companies Act, 1956.

Deemed-To-Be University:

An Institution Deemed to be University, commonly known as Deemed University, refers to a high-performing institution, which has been so declared by Central Government under Section 3 of the University Grants Commission (UGC) Act, 1956.

Institution Of National Importance:

An Institution established by Act of Parliament and declared as Institution of National Importance.

Institution Under State Legislature Act:

An Institution established or incorporated by a State Legislature Act.

Role of Organization and Management for Quality of Higher Education:

Role in customer awareness: The management should be aware of the customer satisfaction, respect for people, customer need satisfaction and create a customer friendly processing environment.

Role in decision making process: The management should participate in collective decision making process of the institution. They should understand how to use institutional decision making process in a collegial environment.

Role in formation of internal quality circle: Participation, discussion, cross boundary reactions in the quality circles by the teachers will enhance the quality sustenance.

No doubt the role of management in the maintenance of the quality of higher education is very important. However some of the following aspects needed future reflections on the role of the staff in the equality of the higher education.

How should the staff be motivated to perform its role properly for maintenance of the quality of the Higher Education? How much the nation and institutes should spare for HRD?

The satisfactory answers to these questions will probably make the role of management very effective in enhancing the quality of Higher Education.

Role of a Teacher in Higher Education :

Teachers in higher education commonly aim to develop their students' ways of thinking, acting and approaching a field of study and practice. Hence, this should also be the focus of teaching practice. This view of teaching involves providing students with experiences that enable them to enter the field as practitioners. Those experiences must be directed to developing students' understanding of the perspective that is relevant to the field and what the content of a course means within that perspective.

In exploring how teaching can enable students to enter a field of study and practice, some alternative ways in which teachers see the content of their courses are described. These ways of seeing course content were drawn from a study of experiences of teaching in higher education in a range of fields. Some limitations of focusing on skills, knowledge, procedures, concepts, and principles are outlined, particularly in relation to teaching aims. It is argued that a focus on enriching students' experience of the field of study and practice is more closely and directly related to the aims of teaching in higher education. Teacher should be:

1. Friend: In today's situation, education process is a student-centered process. Hence, teacher is a good friend of students.
2. Guide: Teacher is a person who shows the way to student, help in need and gives moral support to the student. He is not only philosopher but also guide of student.
3. Mentor: Today's teacher plays a prominent role in health education, sustainable development education, technology education hence his knowledge updated time to time and plays a role of mentor.

Role of parents in higher education:

Parents play a crucial role in every stage of childhood. They play positive role in getting the best in education. The role of parents in their children's education has always been emphasized by different groups like educators and administrators. Parents have the right to ask questions to the teachers and principals and get involved in the child's education process right from the elementary level to the college level. While at the school level, parents can help their child with reading, writing and homework, at the college level, parents can help in selecting the right college, and career and encourage their children to save for college education. The questions which always remain about parents' involvement are- does it have a positive impact on the student's achievement, do they push their children too hard, or the effects on the behavior and attitudes on the children.

Parents can play several roles in their interaction with children.

Parents as Teachers: For a preschooler parents can play the role of a teacher. They can teach and guide them through their school days and provide meaningful learning activities. Once your child completes high school or joins college you might not be teaching them directly, but your knowledge and experience can guide them through college and university.

Parents involved in Governance, Decision making and Advocacy: Parents play an important role in the decision making process of their child. You can help your child in deciding upon not only the right college but the right career and program for him or her.

Parents as friends: The most important role that a parent can play is that of a friend. Your child can let you know his or her interests, frustrations and fear. As a friend you can help him or her adjust to the new college environment.

Role of students in higher education:

Students have become increasingly involved in the enhancement of their own learning experiences, and in the planning and governance processes of higher education institutions. Today their voices are heard loud and clear and their views are being taken seriously.

Here are just some of the ways in which students have become actively involved in the assurance of quality:

1. Providing feedback on their courses.
2. Contributing to the development of learning and teaching in their subject area
3. Participating in university or college decision-making processes
4. Representing student views through a students' union or other representative body.

Conclusion:

In short, for development of human resources there should be the promotion of higher education, and for higher education all aspects should be maintained starting form government till student. Teacher should be more aware and ready to face the emerging challenges of the society. He should be a lifelong learner and update the professional skills from time to time. Teacher should lead from individual change to social change if this is done than teacher will be able to maintain their status along with their self development.

References:

1. Mukhopadhyaya Marmar, (2009) Total Quality Management in Education.
2. Reddy Ranga A., (2004) Higher Education needs speedy reforms, University News,42{17}
3. Taneja, V.R.,(1983), Educational Thought and Practice, New Delhi: Sterling Publishers Pvt. Ltd.
4. Badley, Graham, Polytechnic Anglia, The Changing Role Of Teacher in Higher Education.
5. Quality of Research in Higher Education by V.K. Rao.

Development Participation through Women Empowerment

Prof. Madhuri M. Bhude
Raje Dharmarao Mahavidhyalaya,
Allapalli, Tah. Aheri,
Dist. Gadchiroli.

Abstract

Women have a distinct role to play in the development of the nation in the role of mother ,women shapes the personality and charector of her children and hence the character of nation as a house wife, she maintains the productivity of human capital within the house hold through proper management of home. Apart from this,a women herself represents a unity of human capital and is therefore capable of making contribution to the economy of the nation for a country like INDIA people both male and female are the only abundant asset women constitute nearly half of the population. There cannot be true development or growth of a nation with half of its population living in ignorance, withdrawn from the main stream unrecognized, and unaccounted for. In this background, women rank is very important resource in the nation's development.

Keywords:

Women empowerment, Women's component, plans, Upliftment, nation development, political right.

Introduction:

Power in the social contest implies a process of governance, regulation, direction and influence for the sake of protection and upliftment of people both individually and collectively in symbiotic manner .Empowerment is consider a little more than delegation: some see it simply as an element of some other change in existing program .

Empowering of women presupposes a drastic, dynamic and democratic change in the perception of and expectation from women in our society. To help women to attain economy independence is the first priority for such a change. When a women attain economic independence she naturally becomes the mistress of her own body and author of her own decision. Even she can make free choices in her sex life and no one can force her to use her for their pleasure and benefit.

Five years plans and women's development

Women s development began mainly as a welfare oriented program in first five year plan 1951-1956.The central social welfare board set up in 1953,undertook a number of welfare measures through voluntary sector .The second five years plan 1956-1961 organized women into mahila mandals to act as focal points at the grass root level for the development of women. The third fourth and other entering plans 1961-1974 accorded high priority to education of women and introduce the measures to improve internal and child health services including supplement feeding for children and nursing mothers etc. The fifth plan 1974-1978 saw a shift in the approach for women's development from 'welfare' to 'development' to cope with several problem of the family and the role of the women. the new apporch aimed at an integration of welfare with development services. A landmark in the history of women's development to place, during the sixth five year plan 1980-1985,by including a separate chapter and adopting a multi deciplenary approach with poonged trust on health ,education and employment in the seventh plan measure objective of raising their economic and social status to bring them into the main stream of national development. The eight five year plan which was launched in 1992,mark a shift from development to empowerment in approached to women development skin it promised to "ensure that the benefits of the development from different sector do not bypass women" and women must be enabled to function as equal partner and participant in development process in the ninth five year plan 1997-2002 two measure steps towards gender justice have been taken for the first time in the history of planning the fist is the listing of empowerment of women as a measure plan objective. the other is to prose inclusion of women's component plan in the plan of all central ministers and state government.

Women empowerment

The key instrument of strategy for women's development both as beneficiarious and a participant is, therefore grass root level organization of women for learning and productive activity which would help:-

* To draw them into the main stream of development:
*Promotes self-reliance and collective action:
*Strengthen their participation and voice in the development process:
*Assist them to achieve economic viability as well as knowledge for their personal growth:

*Provide forums to enable women especially from the poorer sections to participates freely and fully in decisions that affect their lives and that of community;

*Enable them to acquire full access to development resources and services: and

*Enable them to function as instrument of social change:

The process of empowerment is multi dimensional and it enables women to realize their full destiny and powers in all spheres of life as women empowerment begins with consciousness-perception about herself and her rights, her capabilities and her potential, awareness of how gender and socio cultural and political forces affect her. political empowerment, economic development and social upliftment of women is necessary and desirable to fight myriad forms of patriarchal domination, and discrimination at every stage. In fact, women's empowerment is central to the achievement of the triple goals of equality, development and social justice, and for that political participation is needed. in a democratic system women participation may be viewed at two levels:

*Awareness and assertion of women's political rides and

*Acquisition and exercise of power

The participation of women in the pris is considered essential not only for insuring political participation in democratic process but also for realizing the developmental golds for womens, participation of women in pris involves:

*Women as candidates:

*Women as elected members of pris taking part in decision-making, planning, implementation and evaluation: and

*Women as a members of mahila mandal and their association with voluntary organizations

Although participation in economic production is the base to improve the lot of women, it is not enough by itself. Women must be involved as in main in the struggle against poverty and in justice. Without such involvement, poverty may be overcome, but exploitation and operations of women would remain unchanged. In addition it is important for women to participant in political decision making as it as politics which determines the direction and pace of most development plans.

Changing Scenario

Almost three decades passed since then and women seem to have crossed over the “mother child syndrome” of policy makers. It seems more and more obvious to policy planners now that grass-root agricultural economics, which employ 70% of working population of which 84% of women can not continue with those growth oriented policies which marginalize women.

Today, the Indian state has accepted women’s empowerment as its measure policies goal,it has also accepted women as active agents, participating in and guiding their own development happily in ninth plan draft, as mentioned above there is a varia ble sea change in plan perspectives. untill then women’s development to quote the document, was primarily “welfare oriented”. the focus was always on health, nutrition, education, in the early 90’s on training for employment. The approach of The ninth plan directs both the center and the states to adopt the “women’s component plan” through which no less than 30% of funds and benefits are year marked to the women-related sector there is no doubt that women’s development is directly related to nation development. the effective management and development of women’s resources that is their abilities, interest, skills, and other potentialities are of paramount importance for the mobilization and development of human resources.

The 73rd constitution act empowers them to take part in decision making in decentralize governance in decision making in decentralize governance and development women have been trying there best to make themselves assertive in local governance but the ground realities such as literacy, poverty unemployment and ignorance inhibit them from assertion.

Emerging Realities:

The experiences gathered about women’s participation in panchayat show that they have been projected as somebody’s mother or wife or sister or widow and not as people’s representative on the other hand there are cases where women played a leading role in local development, their lives have been affected positively. The reason why those who where earlier shy even in attending meetings, had later on become assertive was that they where given opportunity of participation the basic disabilities before rural women are literacy, assetlessness and ignorance. if this disabilities are removed they could perform their role no less effectively than their counter parts.

Conclusion:

If women are in a state of economic, social, political and knowledge disempowerment, the imperative is to reverse this process instead of merely adding a gender agenda to a development plan drawn up by the gender incentives, The goal should be to redraw it by main streaming women's perspectives .it is the empowerment strategies which has emerged as INDIA'S response to the challenges of equalities, development and peace. For women to be truly empowered it is necessary to provide an expanding network of services so that they are freed from some of their gender related shackles of a practical nature and are also enabled to aspire to the actualization of their strategic gender needs.

Effective participation of all women in development as intellectual policy makers and decision-makers, planners, contributors and beneficially should strengthen according to specific problem of women in different regions and the need of different categories of women in them, that commitment on the part of policy-makers should guide the formulation and implementation of policies, plans, programs and project: with awareness that development prospects will be improved and society advanced through the full and effective participation of women.

References:

1 Boserup, ester, 1970: women's role in economic development, allen and uninn London

2 Government of INDIA 2000: national perspective plan for women 1988 to 2000 A.D.,report of the core group set up by the department of women and child development and ministry of human resource development, New delhi

3 Kolhar, suman, 1993: decentralization of power and role of women in panchayti raj system, niepa, New delhi

4 Mahi pal,1994: empowering women through panchayat raj institution kurukshetra June 1994

5 A report on rhetoric or reality: women's participation and leadership in grampanchayat august 1997

6 Report of the community on the status of women in INDIA (2011), government of INDIA minister of education and social welfare, department, New delhi

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

आदिवासी धर्म आणि वृक्ष

डॉ. आनंद के. भोयर
इतिहास विभाग प्रमुख
भगवंतराव कला महाविद्यालय,
सिरोंचा

प्रस्तावना :— (धर्म)

' धर्म ' या शब्दाची व्युत्पत्ती 'धृ' या धातूपासून झाली आहे. तेव्हा 'धृ' म्हणजे धारण करणे असा धर्माचा अर्थ निघतो धर्माचा संदर्भ देवाचे अस्तित्व अगर ईश्वरी तत्वाशी निगडीत नाही. व्यक्ती आणि समाज यांचे जीवन नियंत्रित ठेवणे व स्वैराचारापासून ते दूर ठेवणे असे धर्माचे प्रयोजन आहे. समाज जीवनाला योग्य ते शिस्तबध्द वळण लावणे हे धर्माचे कार्य असते मानवी शरिराच्या मूलभूत गरजांची तृप्तता करणे आणि एकंदरीत जीवन संयमित ठेवणे हे धर्माचे प्रयोजन असते. म्हणून 'ज्यामुळे समाजाची धारणा होते तो धर्म ' असा व्यापक अर्थ धर्माशी निगडीत आहे. आचारधर्म, व्यवहार धर्म, राजधर्म , पितृधर्म इत्यादींचा जो उल्लेख केला जातो तो याच अर्थाने की, प्रत्येकाने कसे वर्तन ठेवावे. ['१']

अरण्यात मुक्त, स्वतंत्र व स्वच्छंद जीवन जगणा—या आदिवासीला काही गोष्टीचे गुढ होते व काहींचे फार भय होते. मुख्यत्वे करून जन्म, मृत्यू तसेच झोप व स्वप्न या गोष्टी त्याला अनाकलनीय होत्या. तसेच निसर्गात घडणा—या वारा, वादळ, पाऊस, गारा पडणे, वीज चमकणे, व वीज पडणे, भूकंप, ज्वालामुखी, नदयांना येणारे पूर, समुद्राच्या भीमकाय लाटा व त्यातून घडणारी मनुष्य हाणी इत्यादी गोष्टी केवळ अनाकलनीयच नव्हे तर भयानक भीती निर्माण करणा—या होत्या. निसर्गात वावरणा—या पशुपक्षांवर आपले वर्चस्व गाजविण्यत मान व मागे राहात नाही. दगडाची, लाकडाची व नंतर लोखंडी शस्त्रे करून वाघ, हत्ती इत्यादी प्राणीही मानवाने आटोक्यात आणले व त्यांची शिकार केली. परंतु वर उल्लेखिलेल्या अद्भूत व अगम्य शक्ती समोर मात्र केवळ हतबल होण्याशिवाय त्याला मार्ग नव्हता त्यामुळे त्याने आपल्या मनाचा व बुध्दीचा उपयोग करून अशा अलौकीक शक्तींना वश करण्याचा किंवा त्यांची आराधना करून त्यांचेवर नियंत्रन निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला. यातील पहिल्या प्रयत्नातून म्हणजे नैसर्गिक व अलौकीक शक्तींना आपल्या नियंत्रनात आणण्याच्या प्रयत्नातून जादू निर्माण झाली व त्यांना शरण जाण्याच्या प्रयत्नांतून धर्म निर्माण झाला.

आदिवासी समाज संस्थेने फारच लहान व दूर अरण्यात द—याखो—यात राहणारा होता. दुस—या तत्सम समुहांकडुन हल्ला होण्याची भीती सततच होती. त्यामुळे समाज संघटन राखणे ही अस्तित्वाचे दृष्टीने आदिम समाजाची गरज होती. म्हणूनच समाजाची धारणा करणारा (धृ— धारपती — धारणा करतो तो) अशी ही त्याची व्याख्या केल्यास आदिवासी समाजातील धर्मव्यवस्थेला लागू पडते. ['२']

स्वरूप :—

पारंपारिक जीवन जगणारा माणूस हा अत्यंत धार्मिक आणि धर्मभोळा असतो. निसर्गात आढळून येणा—या प्रत्येक वस्तू पशु, पक्षी आणि नैसर्गीक घटनांशी तो एकरूप झालेला असतो निसर्ग हा त्यांचा आत्मा असतो. निसर्गाशी बेईमानी करणे त्याला पाप वाटते. प्रत्येक सजिवात आत्मा आहे. आपली निर्मिती देखील

ईश्वरानेच केली आहे अशी त्यांची श्रध्दा असते. त्यामुळे प्रत्येक प्राणी मात्राशी तो संबंध ठेवून असतो त्याला तो ईश्वरी कृपेचा साक्षात्कार समजतो. त्याचे आणि आपले संबंध निर्माण होऊन ते कायम टिकावे ही त्याची भावना असते. ती भावनाच त्याची श्रध्दा बनते, श्रध्देत तडजोड नसते. जे आहे ते आहे त्याला नाही म्हणायचे नाही. मनाने अत्यंत स्पष्ट आणि इतरांना उपयोगी पडणारा माणूस कमालीचा दैववादी आणि धर्मभोळा असतो. इतरांवर त्यांची नितांत श्रध्दा असते. धर्म मानवाने नाही तर ईश्वराने निर्माण केला आहे. धर्म सांगतो तसे वर्तन असावे तशी त्याची प्रमाणिक ईच्छा असते.

सरांश, आदिवासी समाज जीवनात धर्माचे स्थान आत्यंतिक पातळीवरचे असते. निसर्गातील विविध बाबी या समाजासाठी पूजनिय असतात. माणूस वरकरणी नास्तीक वर्तन करित असला तरी मनाने तो धार्मिक असून ईश्वरांशी अजूनही पूर्वी प्रमाणेच संबंध ठेवून आहे. '३'

आदिवासी धर्माची वैशिष्टये :—

एक प्रमुख शक्ती आदिवासी स्विकारतात उदा. पेरसापेन, बडादेव, बोंगा इत्यादी मात्र त्या सोबतच समाज व व्यक्तीच्य जीवनाशी संलग्न इतर स्थानिक देव देवतांचीही ते पूजा करतात.

निसर्गाशी तादात्म्य हे त्यांच्या धर्माचे आणखी एक महत्व पूर्ण वैशिष्टये होय. दोहोतील संबंध तोडणे अशक्यच ठरेल.

त्यांच्या धर्माचा संबंध जीवनाच्या विविध अंगाशी व क्रियांशी आहे. त्यात कौटुंबीक, सामाजिक व आर्थिक प्रक्रियाही अंतर्भूत होतात. रोगराई निवारण, ग्रामाचे संरक्षण, वंश वृध्दी, शेतीतील उपज, शत्रुला नामोहरण करणे, युध्दात विजय या सगळयांशी धार्मिक विधी संलग्न आहेत.

समाजातील, जमातीतील नैतिक सुसूत्रता, ऐक्य व शिस्त यांचे पालणाच्या दृष्टीने म्हणजेच समाज धारणेच्या दृष्ठीनेही धर्म महत्वाचा असून, प्रत्येकाला नैमिक वर्तनाची सवय लागते व समाज सुरक्षित राहतो.

धर्म हा त्यांच्या समाज नियंत्रनाचा व समाज संघटनाचा मुख्य आधार आहे. जमातीच्या पंचायती मधिल न्याय निवाडा धर्म भावनेमुळेच न्यायपूर्ण राहतो. धर्म प्रत्येकाला भावनात्मक मानसिक आधार व सुरक्षितता देतो व्यक्ती महत्वाच्या विकासात धर्मामुळे प्रोत्साहन मिळते. व सद्‌गुणांचा विकास होतो. धर्म कल्पना मौखीक परंपरेनेच येणा—या पिढयांना मिळतात. धर्म विधिंशी संलग्न नृत्य, संगीत इत्यादींमुळे करमणूक होते व उत्साह वाढतो प्रत्येकाचे सर्व सामाजिक कृतीमध्ये सहभागीत्व वाढते. आर्थिक व्यवहार सहजतेते व सुयोग्य प्रकारे पार पाडतात. स्थिती पालना सोबतच परिवर्तनाचे साधन म्हणूनही धर्म त्यांना उपयुक्त ठरतो. '४'

आदिवासींच्या देवदेवता आणि वृक्षांचे महत्व :—

आदिवासी जमातींमध्ये सालईचे झाड हे पवित्र मानले जाते. गोंडांच्या श्रध्दांनुसार त्यावर पेरसापेनचा वास असतो फांदी तोडण्यापूर्वी ते त्याची विधी पूर्वक पूजा करतात. विवाहाचे बोहल्यावर सालईचा खांब (मूंड) आवश्यक असतो. आमच्या मंडळींना याचे फार आश्चर्य वाटते. मग आम्ही म्हणतो आपन नाही का वट वृक्षाची, उंबराच्या झाडाची पूजा करिता? तुळशीची केवळ पूजाच करित नाही तर तिचे लग्नही लावतो. काय फरक आहे आपल्यात ?

आदिवासींमध्ये लाकडी मुर्तीच्या स्वरूपात वाघ्यादेव शिव—या, हिव—या, डुलादेव, बडादेव, माता, गावा बाहेरील देवी आणि आदिवासींचे सात देव इत्यादी देवी — देवतांचा उल्लेख करावा लागेल. लाकडावरील

वाघ्याचे चित्र हाच त्यांचा वाघदेव, लाकडी कोरीव काम केलेल्या पट्टयांच्या आधाराने बांधलेला झोपाळा म्हणजे डुलादेव, देवळाच्या कळसाप्रमाणे वरच्या टोकास निमुळत्या होत गेलेल्या आकाराच्या लाकडावर मानवी चेहरा कोरलेला असतो ती आहे, त्यांची माता साहा सात इंच लांबीच्या, एक इंच जाडीच्या त्रिकोणी लाकडी पट्टया म्हणजे मातीच्या घोडयाच्या आकाराचा लाकडी कोरीव आकार ही दुसरी माता सुबक आकाराच्या पालखीत उग्र चेह–याची मुर्ती हा आहे. बडादेव कामारभुंजे (आई) बाचाममुईतो (बाप), ओगळे (मुलगी), ओथापाळ (सुसर), येमिळी (कासव), वेळा (मुलगी), मुसा (मुलगा) हे आदिवासींचे सात देव वरिल सर्व देवता हया लाकडा वरती तयार करण्यात आल्या आहेत. '५'

१) निसर्ग पूजा :–

मानव हा स्वत: च निसर्गाचा अविभाज्य घटक आहे. आणि पृथ्वी, आप, तेज, वायु आणि आकाश या तत्वांपासून बनलेला आहे व त्याचे पूर्ण जीवनच निसर्गा धिष्टीत आहे. अन्न, वस्त्र, निवारा याचे मुख्य साधनही निसर्गच आहे. त्यापूढे जाऊन औषधीज्ञान, विकास या सर्वांचा आधार निसर्ग आहे या सर्व गोष्टी विज्ञानामुळे आपल्याला जास्त चांगल्या माहित आहेत. परंतु निसर्गा बद्दलची आस्था मात्र फारच कमी होत चालली आहे. निसर्गाचा व्यक्तीच्या व समाजाच्या जिवनासाठी वापर करण्यापेक्षा त्याला ओरबाडण्याची व पर्यायाने नष्ट करण्याची प्रवृत्ती आपणात वाढली आहे. म्हणूनच वृक्ष तोडी विरूध्द प्रचार, वृक्ष दिंडी, वृक्षारोपन इत्यादी कार्यक्रम करावे लागतात. पर्यावरण बचाव सारख्या मोहिमा आवश्यक ठरतात. याचे एक प्रमुख कारण म्हणजे निसर्गातील विविध घटकांच्या उपयोगीता मूल्यांपेक्षा आपण त्याच विनिमय मुल्यांवरच डोळा ठेवतो. त्यांच्या व्यापारी करणावर भर देतो. '६'

२) सुर्य –चंद्राची पूजा :–

चंद्र सुर्याला देवच मानण्यात येते. आदिवासी स्त्रिया गोमेज (सुर्य) व रातो गोमेज (चंद्र) यांची पूजा करतात. आकाशातील सप्तर्षी व आकाशगगा यांचेही संबंधात त्यांच्या कल्पना रूढ आहेत. सुर्य पूजेला पांढ–या रंगाचा बळी देण्याला महत्व आहे. एकूनच सुर्याला देवता माणून तिची पूजा करणे हे आदिवासींमध्ये प्रामुख्याने दिसते.

पृथ्वीच्या निर्मितीच्या संदर्भात कोरकूंची लोककथा एका कथा गीतात वर्णीलेली आहे. –

आगासो देखे धुवॉ चांदो,
धरेतु देखे धुवॉ चले,
आगासो दोगे धुवॉ धारदो,
धरती दोगे कडा पण !!

अर्थ :– आकाशात काळा चंद्र होता आणि धरतीवर धूर व धुके पसरलेले होते. आकाशात केवळ धूर व धूके दाटलेले होते व धरती थरकापत होती. '७'

३) धरती पूजा :–

धरती मातेची पूजा बहुतांश आदिवासी मध्ये आढळते. तिला माता समजण्यात येते फिरती शेती किंवा पेंदा झुम या प्रकारास नांगरणे हा प्रकार नाही. आदिम शेतीच्या प्रकारांमध्ये हा प्रकार प्रमुख असून यात वृक्ष तोडून वाळू देण्यात येतात नंतर ते जाळतात. व त्या राखेवर पाऊस पडल्यावर बिया हवेतून उडवून पसरविण्यात

येतात. जमिन न नांगरण्याचे कारण, धरती मातेच्या छातीवर नांगरने, चीर पाडणे अयोग्य आहे असे सांगण्यात येते. कुठेही जमिनीचा उपयोग करण्यापूर्वी पूजा करण्यात येते. आपणही केवळ घर बांधण्याची सुरूवात करण्याच्या वेळीच नव्हे तर अन्य पूजांचे सुरूवातीला सुध्दा भूमीपूजन करतो.

४) पर्जन्यदेवाची पूजा :–

जंगल वेचणे व शिकार यानंतर शेती हे बहुतांश आदिवासींच्या उपजिविकेचे प्रमुख साधन होय. आदिवासी जमाती त्यांच्या परंपरागत पध्दतीने शेती करतात. फिरती शेती करणारे अतिमागास आदिवासी सुध्दा जंगलातील झाडे कापून वाळल्यावर पेटवून देतात व त्यांची राख झाल्यावर पावसाची वाट पाहतात. पाऊस पडलयावर बिया फेकतात. थोडक्यात सर्व स्तरा वरील आदिवासींना पर्जण्याचे फार महत्व आहे. व त्याची पूजा करणेही त्यांच्यात रूढ आहे. पाऊस यावा म्हणून बेडूक प्रतिकात्मक समजण्यात येते. आदिवासी मध्ये बेडूक काठीला टांगून घरोघरी गाणी म्हणत जातात. तर काही ठिकाणी पाऊस यावा म्हणून करण्यात येणा–या सणात मडक्यात पाणी व त्यात बेडूक व कडूलिंबाच्या फांदया टाकून मुले 'देदरामाता पाणी दे' म्हणत नाचत घरोघरी जातात.

५) वृक्षपूजा :–

आदिवासींच्या वृक्षपूजेत अनेक वृक्षांचा समावेश होतो. सामान्यत: तीन कारणांनी वृक्षांची पूजा करण्यात येते. देव देवतांशी संबंधीत असे काही वृक्ष मानण्यात येतात. काही वृक्षांचा कुळ आणि गोत्रागटांशी संबंध लावण्यात आलेला असतो किंवा त्यांना कुळचिन्ह मानण्यात आलेले असते. तिसरे कारण म्हणजे त्यांच्या पुराण कथांमध्ये त्या वृक्षाचा उल्लेख असतो. तसेच प्रगट नसलेले परंतु आज अभ्यासानंतर लक्षात येणारे कारण म्हणजे औषधी गुणधर्मामुळे किंवा अन्य जीवसृष्टीला उपकारक असे वृक्ष असतात. सामान्यता सालई, जांभूळ, उंबर, पिंपळ, वड, बेल, मोह, बोरी, सजा हे वृक्ष पहिल्या श्रेणीत मोडतात. दुस–या प्रकारात सागवान, भिलावा, जामून, चिलटी (वेली), शमी, आपटा हे वृक्ष प्रकार इत्यादींचा समावेश होतो.

विविध आदिवासींच्या पुराण कथामध्येही वरिल पैकी अनेक व त्या शिवाय कुमूर तोंडा (एकवेळी) बांबू, गंगाबोरी रेंगा (बोरीचा महावृक्ष) वड, पिंपळ, कडुलिंब इत्यादींचा उल्लेख आढळतो. सामाजिक गरजांची पूर्ती करण्यासाठी यातील वृक्षांच्या फांदया, लाकूड इत्यादी वापरण्याची गरज आदिवासींना असले तरी कोणता वृक्ष किती मोठा झाल्यावर व किती प्रमाणात आणि कसा तोडावा याचे आदिवासींना परंपरेने प्राप्त झालेले ज्ञान असते. त्यामुळे तो वृक्ष पुन्हा वाढेल व ज्या फांद्यांची वाढ पूर्ण झाली. त्याच तोडण्यात येथील अशाच प्रकारे वृक्षतोड होते त्यामुळेच वनविभाग निर्माण होण्यापुर्वी अरण्याची जोपासणा होत होता. वृक्षाची पाने, रस, डिंक, फुले, फळे, कोम व रंग या सर्वांचे विविध उपयोग त्यांना माहित असतात.

सारांश :–

आदिवासींच्या विवाह विधी मध्येही वृक्षांचे फार महत्व आहे. माडिया– गोंड इतर गोंड व अन्य जमाती मध्ये ही सालईच्या वृक्षांचा खांब मूंड असणे आवश्यक आहे त्यात या विवेचनावरून हे लक्षात येईल की पृथ्वी (धरती), आपर (पर्जण्य), तेज (सुर्य) आणि निसर्गातील इतर शक्तींची पूजा सर्व आदिवासी जमातीं मध्ये रूढ आहे. आपल्या भारतीय संस्कृती व परंपरांशी हे सुसंगतच आहे. वृक्षपूजा, पशु व पक्षी यांची पूजा किंवा त्यातील काहींना पवित्र मानने व न मानने हे सुध्दा आपल्या सर्वमाण्य धार्मिक श्रध्दांशी सुसंगत आहे. '८'

संदर्भ ग्रंथ :—

१) काचोळे डॉ. दा.धो.—आदिवासी समाजशास्त्र — कैलाश पब्लीकेशन्स औरंगाबाद — २००९ — प्र.क्र. १४५

२) देवगांवकर डॉ. सौ शैलजा — देवगांवकर डॉ. श.गो.—आदिमांच्या धर्म संकल्पना आणि देवदेवता — आनंद प्रकाशन, नागपूर—२००१ प्र.कृ. १, २

३) काचोळे डॉ. दा.धो. कित्ता — प्र.कृ. १४८,१४९.

४) देवगांवकर डॉ. सौ. शैलजा — कित्ता — प्र.कृ. ५, ६.

५) गारे डॉ. गोविंद आणि सोनवाणे उत्तमराव — आदिवासी कला श्री. विद्या प्रकाशन, पुणे २००२ प्र.कृ. ८३, ८४.

६) लोटे रा.ज. आदिवासी समाजाचे समाजशास्त्र — पिंपळापुरे ॲण्ड के. पब्लीसर्स, नागपूर — २००४, प्र.कृ. १०९.

७) देवगांवकर डॉ. सौ शैलजा — देवगांवकर डॉ. श.गो.—आदिवासी विश्व — आनंद प्रकाशन, नागपूर — २००१ प्र.कृ.१७६, १७७.

८) देवगांवकर डॉ. शैलजा — कित्ता प्र. कृ. १०, ११, १२.

CHILD LABOUR:- BAN OR NO BAN, THEY ARE LABOURING ON

DR. MAKRAND JAISWAL
Asst. Prof. Dept. of Sociology
K.B.P.G. College Mirzapur

Children's are the asset of the society. The future of the country depends on one well being of the childrens, in the whole world nowhere children's are in a safe conditions. In European and American countries children are also facing many problems, when we see one countries of Asia- the biggest problem arises the child labour, In my observations, I see sociologists have not done enough work in this field in compression to other social sciences, in economics no of studies has been done in this regard.

INTRODUCTION:

I would like to discuss the various difference concerning the age limit of the child labour. In this context I find that ILO (International Labour organization) Says "a child of 6-15 years of age considered as a child labour where as few countries like Europe and America have the age of 6-15 and in other developed countries it defined as 6-16 years of age. But when I see our country's constitutional provisions Article 24 says "a child of 6-14 year of age is considered as a child labour. So when I see the all India ratio 5% of the population of child labour, which is the biggest in the world. Majority of the working children are related to the rural areas. About 60% of than are below the age of 10, the number of children in urban areas who work in canteens, restaurants or those engaged in picking rags and hawking goods is vast but unrecorded. Among the more unfortunate ones are those who are employed in hazardous industries eg. the fire works and match box units in sivakasi in Ramanathpuram District in Tamil Nadu employ 45,000 children. The glass taetories of Firozabad in U.P have more than 45,000 children on the rolls. the large number of children work in the stone polishing units in Jaipur, the brassware industry in Moradabad, the lock making units in Aligarh, the State industry in Markapur (A.P) and Mandsaur (M.P) and the carpet making in Jammu and Kashmir. In Varanasi 50,000 Children work in the silk wearing industry. Even in Delhi 60,000 children work in Dhabas, tea stalls and restaurant's on a daily wage of Rs 50 or 100. In the mining sectors 56% of workers area children below 50. In most cases children are favored as they are docile and hence can be exploited.

AIM OF STUDY

The aim of study is to find out the various problem's of child labour in India and to find out the proper solution's how to overcome from these problem's.

METHODOLOGY:

The area of study is Mirzapur town, because it is the belt of carpet in which no of children's are working in which I have taken 100 sample to observe the nature of the problem.

Child labour is inextricable linked to bounded labour. In A.P. 21% of the bounded labours are under 16. In Karnataka 10.3% and Tamil Nadu 8.7% belongs to this age group. Everywhere in the world 13th June is observed as world day against child labour. Officially India has about 12 million workers lender 14, more than any other nation, voluntary groups put the number at a

whopping 60 million including both the formal and informal sector (Source- The Times of India 13 June 2007). Compare this with efforts made by authorities to implement the 2006 ban an extension of India's child labour (Prohibition and regulation) Act of 1986 which banned children under 14 from working in hazardous industries like fireworks and match stick etc. According to figures submitted in Rajya Sabha the various state governments which are responsible for implementing the ban launched some 39,000 inspections of possible child labour sites. Though over 2,200 violations were observed the number prosecutions stands at just 211. Convictions are some things that activists, Like Kailash Satyarthi, Whose Bachpan Bachao Andolan rescued 22 children from Delhi plastic factory, but ban is being flagrantly flouted in our's neighbor's home and mine, in hotels, Dhabas, factories etc. Real problem is that if the government shows no political will, the ban will lose its meaning. The government also admits implementation has been difficult. Specially when it comes to the domestic Sector. It is very difficult to penetrate in Side homes unless peer pressure has been created. The law alone cannot tackle a problem that has economic and social implications.

Research question of particular relevance include the following-

- Extreme poverty is the root cause for the child at work.
- Inadequate Schooling is keeping children out of class room.
- School quality and school access can play a key role in household decisious concerning whether children study or work.

WORK'S NATURE

A majority of the working children are concentrated in the rural areas, about 60% of them are below of age 10, business and trade absorb 2.3% while work in households covers 36%. The number of children in urban areas who work in canteens and restaurants, or those engaged in picking rags and hawking goods is vast, but unrecorded. Among the more unfortunate ones are those who are employed in hazardous industries. In a study on the impact of development on the rural woman in western U.P. as many as 83 out of 245 girls in 6-11 age groups about 33.5% were found to be engaged in some economic activity. over 52% of the girls in the age group 11-18 wee similarly engaged. It was estimated that around Bhadohi in U.P. 25% of the 50,000 Workers engaged in carpet weaving were children, while in Mirzapur 8,000 of the 20,000 workers were children, in Kashmir the carpet weaving industry employs small girls in brick breaking work. In another flourishing craft of this region- the fine hand embroidery children are required to maintain the same posture for long hours and strain their eyes on intricate designs. This often leads to permanent physical deformities and eye damage. In and around Surat Gujarat boys in their early teens are engaged in large numbers in diamond cutting operations which can have very harmful effects on the eye.

The Surveys of the metropolitan cities makes shocking revelations, Bombay has the largest number of child labours. In Saharampur 10,000 Child workers are engaged in the wood carving industry, working industry. Even in Delhi 60,000 Children Work in Dhabas, Tea Stalls and restaurants. Child labour is inextricably linked to bonded labour. In Andhra Pradesh 21 % of

the bonded labour's are under 16. In Karnataka 10.3% and Tamil Nadu 8.7% belong to this age group. A study shows that at the time of entering bondage, many labourers ar as young as five years old. In Orissa, One common way of clearing debt is to sell daughters, of eight to ten years old, as maid Servants to the creditor. In several parts of the country, Bonded fathers, over 40 years old, free themselves by deputing their sons into bondage. In the tea gardens of Assam where employment of children below 12 years is prohibited, girls who bring food to their working mothers are encouraged to stay back and help with the work. Children, Mostly boys, have an important role to play in mining operations. While men do the digging inside the pits, boys carry coal to the surface Children below 12 are preferred because their height allows them to walk without bending in the tunnels. Preference for child workers is most common in the unorganized Sector because here it is relatively easy for employers to overlook laws. Children are concealed from factory inspectors during inspection their ages are raised arbitrarily to make them eligible for employment or those eligible for adult wages are denied their legitimate share because the employers adroitly lower their age in the forms.

CAUSE OF CHILD LABOUR:

In a country like India where over 28% of population is living under below poverty time (BPL), Child labour is a complex issue. Children work out of necessity and without their earnings, the standard of living of their families would decline further. A large number of them do not even have families or cannot count on them for support. In these circumstance, the alternative to work may be idleness, destitution or worse, crime. Employers give interesting justification for employing children to suppress their guilt feelings. They say that the work keeps children away from starvation. They are prevented from committing crimes which they would have indulged in it they had no jobs. The bureaucratese hold that total eradication of child labour is impractical because the government cannot provided substantial alternative employment to them. The Social Scientist Say that the main cause of child is poverty. The children either supplement their parents income or are the only wage earners in the family. Another reason is that child labour is deliberately created by rested interests to get cheap labour. The other reason for warded for the existence of child labour is that they benefit industries. For Example the carpet industry in Uttar Pradesh which employs 75000 children earns about 150 core a years in toreign exchange. children work in dangerously polluted factories whose brick walls are scarred with soot and there is an oppressive small in the air. They work near Furness which bum at a temperature of 1400° centigrade. They handle dangerous chemicals like arsenic and potassium. They work in glass blowing units where the work exerts their lungs and creates diseases like tuberculosis etc. Among the working children, many are the main or major wages earners in the family who always remain worried about feeding their dependents. The migrant child workers whose parents live in some far off city or village are generally in despair the government believes that is not easy to completely wipe out child labour. It is therefore, has only tried to improve their working conditions reduce working hours, ensure minimum wages and provide facilities for health and education. It could be said that the national policy has three main ingredients legal action to casing on general welfare, development programs for the child workers and their

families, and project based action plan. Initially ten projects were proposed to cover the areas where child labour is prevalent. They included factories in Surat, Jaipur, Firozabad and Moradabad. It was also contemplates in the policy to utilise the ongoing projects for the child workers and their families in order to cover their education health, job prospeets and study of one socio, economic conditions which compelled these children to work at Such an early age. The Unfortunate part is that the children in the unorganized sector are unprotected, and it is in the unorganized sector where the children are most shamelessly exploited.

Despite the hope aroused of some improvement in one lot the child markers and enactment of the child labour prohibition and regulation act 1986 has not goaded either the state government or centre to any sort of purposive action even on a limited front, to this exact, the enactment of the legislation may have proved in affective in affording a measure of protection to children forced to earn a living because of the rising rural impoverishment and struggle for existence in urban areas. The legislation was drafted on Sound premise that since the root cause of poverty cannot be eliminated overnight the pragmatic approach was to regulate the practice of child labour. Accordingly the employment of children below 12 years has been allowed in selected areas of one organized Sector, with suitable safeguards against their exploitation and provision for educational and recreational facilities, but a serious omission in due legislation related to the enforcement machinery, the laxity of which has enabled employers to circumvent and provisions of the law with impunity. Even if punishment for one violation of one new law has been made stiffer, the cheap, flexible and non complaining labour provided by children creates a vested interest in perpetuating the practice. In the absence of efficient and rigorous inspection machinery, nothing prevents the employers from flouting the legal provisions in the full know ledge that the child workers themselves will become willing accomplices in covering it up. Another lacuma in the act is the failure to define what constitutes hazardous jobs, while one committee set to identity permissible jobs has not made much progress. The only way to ensure compliance with the act is to make punishment for violations more stringent and incorporate a provision for surprise checks and establish a separate vigilance cell with regard to the workers interest, it should be made mandatory for all employers to take steps for the intellectual. Vocational and educational well- being and upliftment of a child worker whether one is employed as a factory hand, a domestic servant or a shop assistant.

CONCLUSION:

The preceding sections provided a brief overview of research evidence concerning the interplay between education and child labour it. I identified areas where further research is needed to help guide policy towards the related goals of education for all and child labour elimination. Evidence reviewed the impact of work on school attendance and performance underscored the constraint that child labour poses to achieving education for all. All this evidence largely confirmed the conventional wisdom that child labour harms children's ability to enter and survive in the school system, and makes it more difficult for children to desire educational benefit from schooling one in the system. The evidence also suggested that these negative effects

are not limited to economic activity but also extend to house hold chores, and that the intensity of work is particularly important in determining the impact of work on schooling.

But beyond these general conclusions many question conclusions many questions concerning the nature of relationship between work involvement and education remain unanswered. More research is also needed on learning achievement and or how both school and work conditions affect of working student to perform in the class room.

REFERENCES

1. Cigno, A and F.C. Rosati (2005) "The economics of Child Labour", Oxford University Press.
2. Guar Cell, L, Lyon S. and F.C. Rosati (2006, "Does School quality Matter for working children"
3. Gunnar sson V. Orazenu P. and Sanchez M (2006.) "Child Labour and School Achivement in Latin America", World Bank Economics Review Vol 201.pp.31-54 January.
4. UNESCO (2005) EFA Global Monitoring Report the quality imperative-UNESCO Institute for statistics-2005
5. World Bank (2005) "Cambodia Education Quality for all" World Bank, Washington D.C. January 2005
6. Bolton F.G. and Bolton. S.R. working with violent Families, Sage Publication New York – 1987
7. Gardner and Gray in feldman's Criminal Behaviour, Vol II John Wiley and Sons, New York 39(4) 1977.
8. Gelles and Cornell, Intimate Violence in Families Sage Publications Beverty Hills 1985.

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

चंद्रपुर जिल्हयातील सोयाबीन पिकविणाऱ्या शेतकऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीचे अध्ययन

डॉ. सुधीर न. बोढे
गांधी ज्युनिअर कॉलेज
कोंढा तह.पवनी जि.भंडारा

सारांश

सोयाबीन उत्पादक शेतकऱ्यांचे व्यवसायातील एकंदरीत उत्पन्न कधी तूटपूंज्या नफ्यावर तर कधी तोटयावर आहे. यांची सरासरी काढली असता त्यांच्या व्यवसायात तोटाच येत असतो. त्यामुळे एकटया शेतीच्या उत्पन्नातून त्याचा व कुटुंबाचा वार्षिक खर्च पुर्ण होणे शक्य नाही. म्हणून चंद्रपूर जिल्हयातील जवळपास ६५ % शेतकरी शेती व्यवसायासोबतच कुक्कुटपालन, दुग्ध व्यवसाय, मोळी विक्री (सरपण), शेळीपालन इ. पूरक व्यवसाय करतात. शेती व्यवसाय व पूरक व्यवसायासह एकंदरीत वार्षिक उत्पन्नाची माहिती मिळविली असता असे निदर्शनास आले की, या जिल्हयातील सोयाबीन उत्पादक शेतकऱ्यांचे वार्षिक उत्पन्न खुपच कमी आहे. सरासरी १२००० ते १५००० रुपये एवढे आहे. त्यामुळे शेतकऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीचा अभ्यास करताना, या वाढत्या महागाईच्या काळात सोयाबीन उत्पादक शेतकरी आपले उत्पन्न उपभोगावर कशा पद्धतीने किंवा किती खर्च करतो याचा विचार करण्यात आला. उपभोग खर्चाचा विचार करताना अन्न, वस्त्र, निवारा व शिक्षण या प्राथमिक गरजांवर किती खर्च होतो याबाबतची माहिती प्राप्त केली असता असे निदर्शनास आले की, अन्नावर महिन्यानुसार ५% ते ६% कपडयावर महिन्यानुसार १% निवासावरील वार्षिक खर्च ५% आहे व शिक्षणाबाबत बहुतेक शेतकरी आपल्या मुलांना गावातच शिकवतात. फारच थोडे शेतकरी मुलांना उच्च शिक्षणासाठी बाहेर पाठवितात. याचे कारण म्हणजे शेतीतून प्राप्त होणारे कमी उत्पन्न होय. याव्यतिरिक्त शेतकÚयांना वर्षभरात सण, धार्मिक विधी, लग्न समारंभ इत्यादी खर्चसुद्धा करावे लागतात. त्यामुळे, वाढत्या महागाईच्या काळात तुटपुंज्या वार्षिक उत्पन्नात या गोष्टी कशातरी पूर्ण केल्या जातात परंतु पुढील हंगामासाठी पैसा राहत नाही. त्यामुळे भांडवलासाठी कर्जपुरवठा करणाÚया संस्थेकडे किंवा सावकार, नातलग, व्यापारी, व्यावसायिक सावकार यांच्याकडे जावे लागते. जिल्हयातील सोयाबीन उत्पादक शेतकÚयांना ज्या माध्यमातून कर्ज मिळाले त्यात सर्वाधिक सहकारी संस्था व मान्यता नसलेले सावकार यांचे अनुक्रमे ४७% व २२% प्रमाण आहे. जवळपास ९०% सोयाबीन उत्पादक शेतकÚयांवर कोणत्या तरी प्रकारचे कर्ज आहे. त्यामुळेच शेतकरी हाती आलेल्या पीकांपैकी ९०% पीक आर्थिक अडचणीमुळे ताबडतोब विकतो. म्हणजेच, सोयाबीन उत्पादक शेतकरी आर्थिकदृष्टया सधन नाही असे निदर्शनास येते.

प्रस्तावना

सोयाबीन हे कडधान्य तसेच गळीताचेही धान्य आहे. म्हणूनच या पीकाला 'डबीतील मोती' किंवा 'अस्थिवीरहीत मास' असे म्हटले जाते. शिवाय सोयाबीनमुळे जमिनीची पत सुद्धा सुधारते म्हटले जाते. शिवाय आपल्या देशातील गरिब व मध्यमवर्गीय लोकांची खाद्यतेलाची गरज भागविण्यासाठी तसेच प्रथीनेयुक्त अन्नाचा पुरवठा पुरेशा प्रमाणात करण्यासाठी सोयाबीन या बहूगुनी पीकाचे जास्तीत जास्त उत्पादन घेणे गरजेचे आहे.

चंद्रपूर जिल्हयातील शेतकरी मागील अनेक वर्षापासुन धान (भात) लाखोळ, तुर, कापुस, चना, गहू इ. अनेक पीक घेतात. परंतू चंद्रपूर जिल्हयातील हवामान व भौगोलिक परिस्थिती सोयाबीन पीकाच्या उत्पादनाकरीता योग्य असल्यामुळे गेल्या दोन दशकांत कमी खर्चाचे व नगदी पीक म्हणून सोयाबीन या पीकाकडे शेतकऱ्यांचा कल वाढलेला दिसून येतो. चंद्रपूर जिल्हयातील शेतकरी सोयाबीन पीकाला विशेष महत्व देत आहेत. सद्या या जिल्हयात धान व सोयाबीन वगळता इतर पीक फारच अल्प प्रमाणात घेतले जात आहे. आणि त्यामुळेच सोयाबीन पीकाच्या उत्पादनाला चंद्रपूर जिल्हयात महत्वाचे स्थान प्राप्त झाले आहे.

सोयाबीन पीकावर शेतकऱ्यांचा वर्षभराचा खर्च व त्यांच्या कुटुंबीयाचा उदरनिर्वाह अवलंबून आहे. आणि याच पीकावर शेतकऱ्यांचाआर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतीक विकास अवलंबून असल्याने या जिल्हयातील शेतकरी इतर पीकापेक्षा कमी खर्चाचे व नगदी पीक म्हणून सोयाबीन पीकाचे उत्पादन मोठया प्रमाणात घेणे सुरू केले आहे.

परंतू चंद्रपुर जिल्हयातील शेतकरी हाती असलेल्या पिकांपैकी ९० % पीक ताबडतोब विकतो. म्हणजेच सोयाबीन उत्पादक शेतकरी आर्थिकदृष्टया सधन नाही ही बाब स्पष्ट होते. या जिल्हयातील जवळपास ९० % शेतकऱ्यांचा कोणत्या न कोणत्या प्रकारचे कर्ज आहे. याचा अर्थ ३/४ पेक्षा कितीतरी अधिक शेतकरी कर्जाच्या ओझ्याखाली दबलेले आहेत. हंगाम सुरू झाला की सहकारी बँकेतून कर्ज मिळविण्याचा प्रयत्न करतो परंतू कर्ज जर वेळेवर मिळाले नाही तर त्यांची फजिती होते. तो मग इतर स्रोतामार्फत कर्ज मिळविण्याचा प्रयत्न करतो. त्यात, सधन शेतकरी, सावकार, दलाल (अडते) व नातेवाईक आहेत. पण या लोकांकडून त्यांच्या अज्ञानीपणाचा फायदा घेऊन त्याची अनेक मार्गाने लुबाडणूक केली जाते. भारतीय शेतकऱ्यांचा अनुषंगाने असे म्हटले जाते की, ''शेतकरी कर्जात जन्मतो, कर्जातच जगतो व कर्जातच मरतो'' ही म्हण चंद्रपूर जिल्हयातील शेतकऱ्यांसाठी सुद्धा तंतोतंत लागु पडत आहे. यामागेही अनेक कारणे आहेत. कधी ओला तर कधी कोरडा दुष्काळ, उत्पादनाची परंपरागत पद्धत, किमतीतील चढउतारामुळे प्राप्त होणारी कमी किंमत, तसेच धार्मिक व भ्रामक समजुती, त्यामुळे येथील शेतकऱ्यांचे उत्पन्न इतर बाबीवर खर्च होत असल्याने सतत कर्ज काढावे लागते.

भांडवल

व्यवसाय कोणताही असला तरी त्याला भांडवलाची गरज असते. भांडवलाअभावी व्यवसाय सुरू करता येत नाही. शेती हा सुद्धा एक व्यवसाय आहे. यालाही भांडवलाची गरज आहे. या व्यवयसायाचे यशापयश भांडवलावर अवलंबून आहे.

चंद्रपूर जिल्हयातील सोयाबीन उत्पादक शेतकऱ्यांना भांडवलाची गरज आहे. कारण सोयाबीन शेती ही पुर्णतः निसर्गाच्या कृपेवर आहे. याशिवाय या जिल्हयात पाहिजे तेवढया प्रमाणात जलसिंचनाच्या सोई नाहीत. जिल्हा सहकारी बँका व इतर संस्था कर्जपुरवठा करीत असल्या तरी तो पुरेसा नाही. सोयाबीन पिक लागवडीपासुन तर हाती पडेपर्यंत अनेक खर्च करावे लागतात. तसेच तयार माल बाजारपेठेत पोहचविण्यासाठी बराच खर्च करावा लागतो. त्यासाठी भांडवलाची गरज शेतकऱ्यांना असते.

सरकारच्या धोरणाप्रमाणे व योजनेप्रमाणे चंद्रपूर जिल्हयातील शेतीसाठी खालील संस्था वित्त पुरवठा करीत असतात. जिल्हयात सोयाबीन पीकाला स्वतंत्र वित्त पुरवठा केला जात नाही असे आढळून आले.

चंद्रपूर जिल्हयातील शेतकऱ्यांना कर्ज पुरवठा करणाऱ्या संस्था

1. चंद्रपूर डिस्ट्रिक्ट सेंट्रल को-ऑपरेटिव्ह बँक
2. तालुका शेतकी सह. खरेदी विक्री संस्था
3. भू- विकास बँक
4. राष्ट्रीयकृत बँक

या शिवाय या विभागातील शेतकरी शेतीसाठी सावकार, नातेवाईक, सहकारी पत संस्था, दलाल, अडते, व्यापारी, सधन शेतकरी इत्यादी कडून भांडवल गोळा करून गरज भागवितात.

चंद्रपूर जिल्हयातील सोयाबीन उत्पादक शेतकरी आर्थिक दृष्टया खूपच कमजोर आहे. तो शेती करीत असला तरी त्याच्याजवळ शेतीत गुंतविण्याकरिता पैसाच नसतो. ही खुपच शरमेची बाब आहे. आजही या जिल्हयात शेतकरी

मोठया प्रमाणात संस्थात्मक व खाजगी माध्यामातून कर्ज घेतो व भांडवल उभारतो. बँकेकडुन वेळेवर कर्जपुरवठा होत नाही. आणि झालाच तर खुप उशिरा होतो. त्यामुळे शेतकरी खाजगी माध्यमातून सावकार, दलाल, व्यापारी, सधन शेतकरी यांच्याकडून कर्ज घेतात. ते सुद्धा अधिक व्याज आकारून त्यांना लुबाडतात. अशी केविलवाणी स्थिती या शेतकऱ्यांची आहे. त्यामुळे त्यांना प्रत्येक वर्षी कर्ज घ्यावेच लागते.

या विभागातील अंदाजे ७४% सोयाबीन उत्पादक शेतकरी कर्जबाजारी आहेत.

शेतकरी ज्या माध्यमातून कर्ज घेतात त्यांचे शेकडा प्रमाण दर्शविणारी तालिका

अ.क्र.	**तपशील**	**शेकडा प्रमाण**
अ)	**खाजगी**	
१)	सावकार	२२%
२)	व्यावसायिक सावकर	१०%
३)	व्यापारी	७%
४)	नातलग	३%
ब)	**संस्था**	
५)	सहकारी संस्था	४७%
६)	व्यापारी बँका	११%
	एकूण	**१००%**

आधार : प्रत्यक्ष सर्वेक्षणातून प्राप्त माहितीच्या आधारे

वरील तालिकेवरून असे लक्षात येते की, बहुतेक शेतकरी संस्थात्मक माध्यमातून कर्ज घेतो. जवळपास ४७% कर्ज सहकारी संस्थेमार्फत घेतात तर त्या खालोखाल २२% कर्ज सावकाराकडुन घेतलेले आहे. हे असे सावकार आहेत ज्यांच्याकडे परवाना नाही. व्यावसायिक सावकाराकडुन घेतलेल्या कर्जाचे शेकडा प्रमाण १०% एवढेच आहे. बँकेमार्फत होणारा कर्ज पुरवठा जवळपास ११% आहे. तर सर्वात कमी कर्ज पुरवठयाचे शेकडा प्रमाण ३% हे नातलगाकडुन आहे. या जिल्हयात शेतकरी सहकारी संस्थेच्या कर्जावर अधिक अवलंबून असल्याचे दिसते.

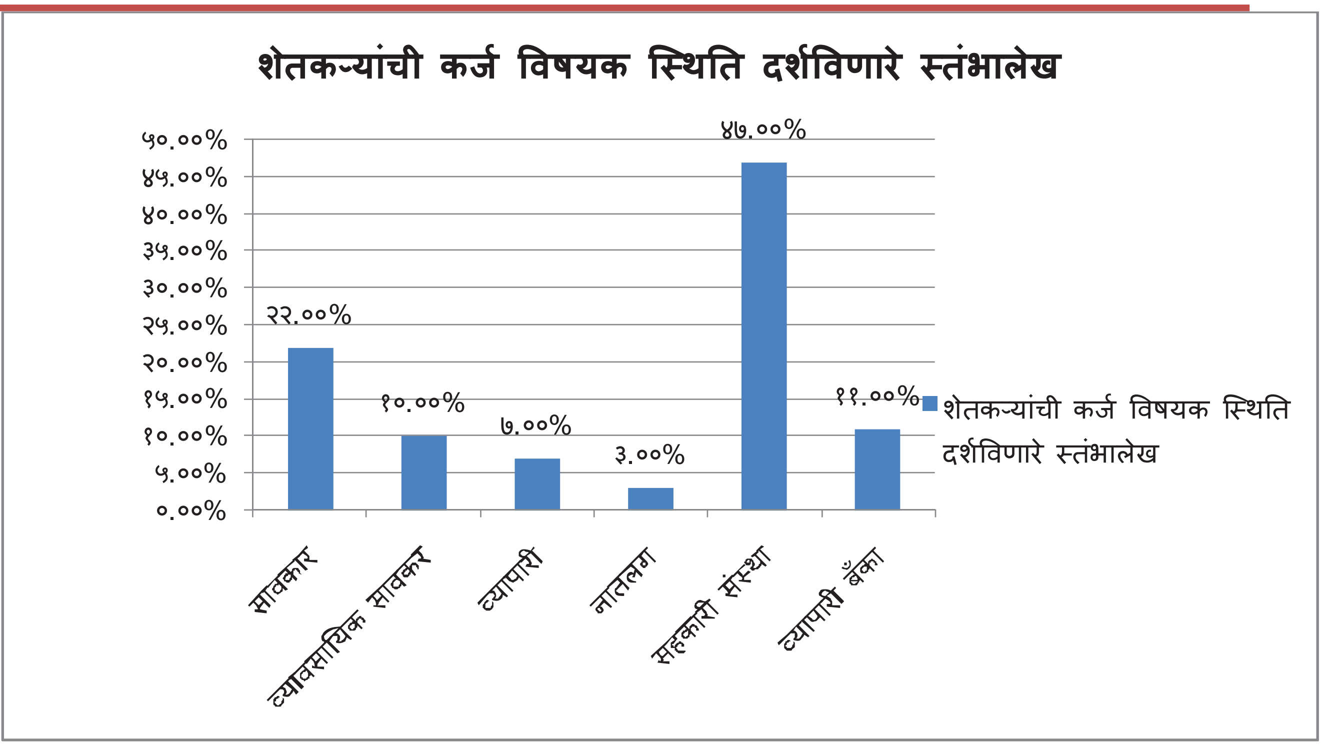

आधार : सारणी

उत्पन्न व उपभोग खर्च

साधारणतः शेतकऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीचा अभ्यास करताना विशिष्ट वर्षात तो शेतीत एकंदर किती उत्पन्न घेतो, त्या उत्पन्नात त्याचे व त्याच्या कुटूंबाचे पालन पोषन कशाप्रकारे होते, मिळालेल्या उत्पन्नात तो समाधानी आहे, किंवा नाही या बाबींचा विचार करणे आवश्यक आहे. अन्न, वस्त्र, निवारा हया मूलभूत गरजा असल्याने त्या पुर्ण करण्यासाठी आर्थिक उत्पन्नाची गरज भासते. या विभागातील शेतकरी सुद्धा यास अपवाद नाही.

उत्पादन व उत्पन्न या दोन शब्दात बराच फरक आहे. शेतकऱ्यांनाही विशिष्ट कालावधीत शेतीत घेतलेले एकुण पीक म्हणजे उत्पादन होय. तर उत्पन्न म्हणजे मिळवलेल्या सकल उत्पादनामधून त्यावर झालेला खर्च वजा केला असता उरलेल्या शेष भागास उत्पन्न असे म्हणतात.

चंद्रपूर जिल्हयातील जवळपास ६५% शेतकरी शेती सोबतच पुरक व्यवसाय करतात. कुक्कुट पालन, दुग्ध व्यवसाय, शेळी पालन इत्यादी. कारण एकटया शेतीच्या उत्पन्नातून त्याचा व त्याच्या कुटुंबाचा वार्षिक खर्च पुर्ण होणे शक्य नाही.

यामुळेच तो जुन्या कर्जाची परतफेड करू शकत नाही. पुन्हा नविन कर्ज त्याला घ्यावेच लागते आणि म्हणूनच म्हणतात की, शेतकरी कर्जातच जन्मतो कर्जातच जगतो व कर्जातच मरतो.

चंद्रपुर जिल्हयातील शेतकरी (वर्ष २००० ते २००५) सरासरी प्रति हेक्टरी सोयाबीन उत्पादन किती घेतो ? त्याकरिता किती सरासरी खर्च येतो ? आणि त्याला सरासरी किती उत्पन्न मिळते ? हे खालील माहितीवरून लक्षात येते.

१. १ हेक्टर = **२.४६** एकर

२. सोयाबीनचे प्रती हेक्टरी (वजनात) उत्पादन सरासरी = **१५.३७** क्विंटल

३. सरासरी भाव = **१०३०** रुपये

४. सोयाबीनचे सरासरी प्रती हेक्टर उत्पन्न (**१५.३७** × **१०३०**) = **१५८३६** रुपये

५. सोयाबीनचे सरासरी प्रती हेक्टर उत्पादन खर्च = **१६६२६** रुपये

६. सोयाबीनचे सरासरी प्रती हेक्टर तोटा (**१६६२६ - १५८३६**) =**७९०** रुपये

असे असले तरीही त्यांना वर्षभराचा खर्च करावा लागतो.

वार्षिक उत्पन्न

शेतकऱ्यांचा आर्थिक अभ्यास करताना त्यांच्या एकुण वार्षिक उत्पन्नाची माहिती घेतली. या माहितीवरून असे दिसून आले की, या जिल्हयातील शेतकऱ्यांचे वार्षिक उत्पन्न खुपच कमी आहे. या उत्पन्नात वार्षिक उपभोग, शिक्षण, लग्न, इतर कार्यक्रम यासाठी भरपूर खर्च होतो. परंतू त्या मानाने उत्पन्न फारच कमी आहे. त्यामुळे या विभागातील बरेचशे शेतकरी शेतीशी निगडीत असलेले पुरक जोडधंदे करतांना आढळून आले. ६५% पूरक जोडधंदे करणारे तर जोडधंदा न कारणाऱ्यांचे प्रमाण ३५% दिसून आले.

या विभागातील शेतकऱ्यांचे वार्षिक उत्पन्न (पूरक व्यवसायातील उत्पन्नासह) पुढील प्रमाणे आढळून आले.

शेतकऱ्यांची एकंदर वार्षिक उत्पन्नाची टक्केवारी

(व्यवसाय व पूरक व्यवसाय)

अ.क्र	उत्पन्न गट	टक्केवारी
१)	८००० पर्यंत	५.००%
२)	८००० ते १००००	१०.००%
३)	१०००० ते १२०००	२०.००%
४)	१२००० ते १४०००	२४.००%
५)	१४००० ते १६०००	१६.००%
६)	१६००० ते १८०००	१३.००%
७)	१८००० ते २००००	८.००%
८)	२०००० च्या वर	४.००%
	एकूण	**१००%**

आधार : प्रत्यक्ष सर्वेक्षणातून प्राप्त माहितीच्या आधारे

वरील तालिकेतील शेतकऱ्यांचे शेतीतील एकुण वार्षिक (व्यवसाय व पूरक व्यवसायासह) उत्पन्नाचा विचार केला आहे. वरील आकडेवारीनुसार १२००० -१४००० हया उत्पन्न गटात सर्वात जास्त शेतकरी आहेत त्यांचे शेकडा प्रमाण २४ % आहे. आजच्या महागाईच्या काळात केवळ १२००० ते १४००० रुपयात संपूर्ण वर्षाचे त्यांचे व त्यांच्या कुटुंबाचे पालन पोषन, पुढील हंगामाची तरतूद करण्याकरिता थोडेपार उत्पन्न राखुन ठेवने शक्य नाही. त्यामुळे त्यांची स्थिती खुपच वाईट आहे. ८००० ते १०००० उत्पन्न गटातील शेतकरी फक्त उदर निर्वाहासाठीच शेती करतात हे

स्पष्ट होते.

शेतकऱ्यांची एकंदर वार्षिक उत्पन्नाची टक्केवारी

(व्यवसाय व पूरक व्यवसाय)

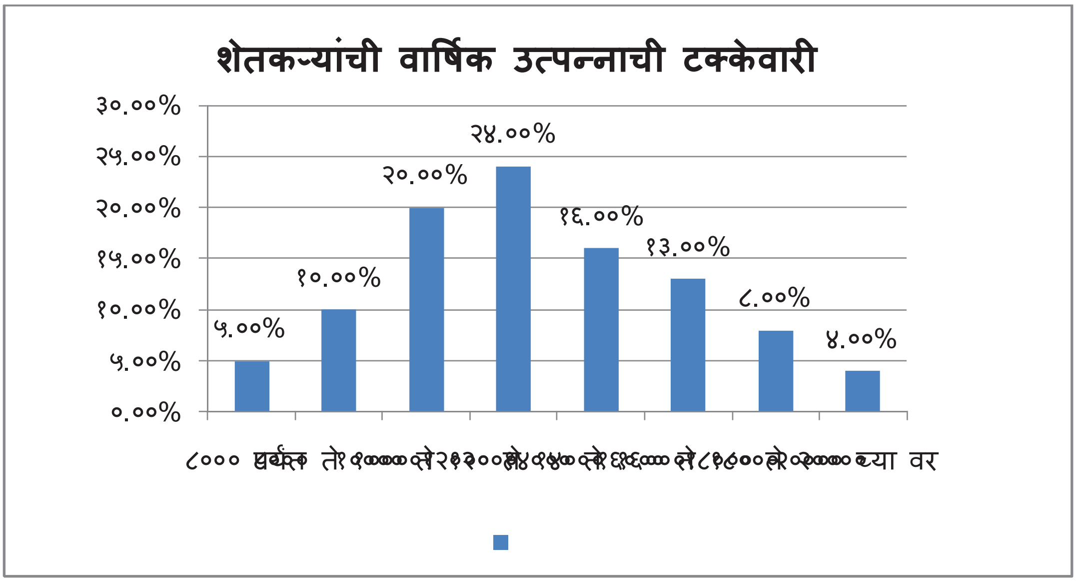

आधार : सारणी

उपभोग खर्च

शेतकऱ्यांचा आर्थिक स्थितीचा अभ्यास करताना त्यांचे शेतीतील वार्षिक उत्पन्न व उपभोगावर केलेला वार्षिक खर्च किती याचा विचार करणे महत्वाचे ठरते. उपभोग खर्चात अन्न, वस्त्र, निवारा व शिक्षण या घटकांचा समावेश होतो. या घटकावर या जिल्हयातील शेतकरी किती व कशाप्रकारे खर्च करतात. याचे स्पष्टीकरण क्रमशः खाली दिलेले आहे.

अन्नावरील खर्च

शेतकऱ्यांचे एकूण खर्चातील अन्नावरील खर्चाचे प्रमाण (महिन्यानुसार)

अ.क्र	खर्चाचे वर्गीकरण टक्केवारी	कुटुंबातील सरासरी सभासद संख्या	शेकडा प्रमाण
१)	५% ते ६%	३ ते ४	५०%
२)	६% ते ७%	४	२५%
३)	७% ते ८%	५	१८%
४)	८% ते ९%	६	५%
५)	९% ते १०%	६ ते ८	२%
		एकूण	**१००%**

आधार : प्रत्यक्ष सर्वेक्षणातून प्राप्त माहितीच्या आधारे

वरील तालिकेवरून असे लक्षात येते की, सरासरी ३ ते ४ व्यक्ती असलेल्या कुटुंबाचा मासिक खर्च हा ५ % ते ६% च्या आत आहे. अशी ५०% कुटुंबे आहेत. म्हणजेच जवळ-जवळ अर्धे लोक ५% ते ६%

उत्पन्न अन्नावर खर्च करतात. सरासरी ४ व्यक्ती असलेले परंतू ६% ते ७% अन्नावर मासिक खर्च करणारे २५% आहे. ५ सदस्य असणाऱ्या परंतू ७% ते ८% अन्नावर मासिक खर्च करणारे १८% लोक आहेत. ६ सदस्य असणारे परंतू ८% ते ९%अन्नावर मासिक खर्च करणाऱ्या शेतकऱ्यांच्या कुटुंबांची संख्या बोटावर मोजण्याइतकी आहे. त्याची सरासरी सदस्य संख्या ६ ते ८ एवढी आहे.

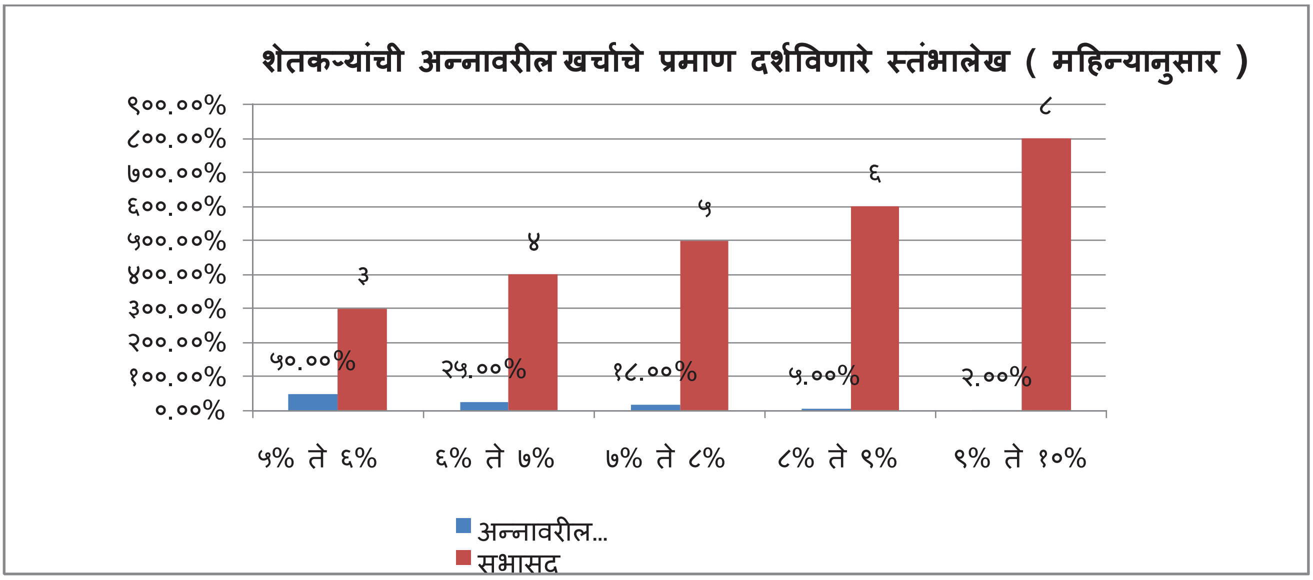

आधार : सारणी

कपडयावरील खर्च

शेतकऱ्यांचे कपडयावरील मासिक खर्चाचे एकूण खर्चातील प्रमाण

अ.क्र.	खर्चाचे वर्गीकरण टक्केवारी	शेकडा प्रमाण
१)	१% खर्च	७७%
२)	२% खर्च	१८%
३)	३% खर्च	५%
	एकूण	**१००%**

आधार : प्रत्यक्ष सर्वेक्षणातून प्राप्त माहितीच्या आधारे

वरील सारणीवरून असे लक्षात येते की, एकूण उत्पन्नाच्या सरासरी १%कपडयावर मासिक खर्च करणारे शेतकरी जास्त आहेत. त्यांचे शेकडा प्रमाण ७७% आहेत. एकूण उत्पन्नाच्या २% मासिक कपडयावर खर्च करणारे फक्त १८% आहे. आणि फक्त ५%शेतकरी आपल्या एकूण उत्पन्नाच्या ३%मासिक कपडयावर खर्च करतात म्हणजेच त्यांची संख्या फारच कमी आहे.

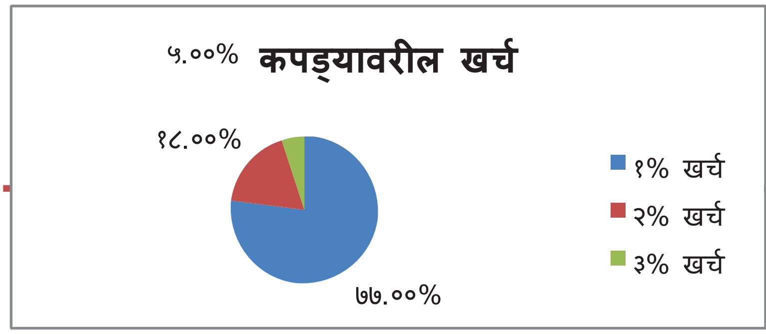

आधार : सारणी

निवासावरील वार्षिक खर्च

चंद्रपूर जिल्हा मागासलेला आहे येथील शेतकऱ्यांचा निवासाचा विचार केला असता या जिल्हयात कौलारू व मातीची घरे असणाऱ्यांची संख्या अधिक आहे. त्यामुळे निवास खर्चाचा विचार करताना प्रामुख्याने कवेलू फेरणे. चुना, रंग लावणे यावर विशेष खर्च होतो.

शेतकऱ्यांचा एकूण खर्चातील निवासावरील वार्षिक खर्च

अ.क्र.	**खर्चाचे वर्गीकरण टक्केवारी**	**शेकडा प्रमाण**
१)	५% पर्यंत खर्च	७०%
२)	५% ते १०% खर्च	२०%
३)	१०% च्या वर खर्च	१०%
	एकूण	**१००%**

आधार : प्रत्यक्ष सर्वेक्षणातून प्राप्त माहितीच्या आधारे

वरील तालिकेवरून असे निदर्शनास येते की, निवासावरील एकूण उत्पन्नाच्या ५% वार्षिक खर्च करणाऱ्यांची संख्या जास्त आहे. त्याचे प्रमाण ७०% आहे. तर वार्षिक ५% ते १०% पर्यंत निवासावर खर्च करणाऱ्यांचे २०% आहे.तर १०% च्या वर जास्त वार्षिक खर्च करणाऱ्यांचे प्रमाण १०% आहे.

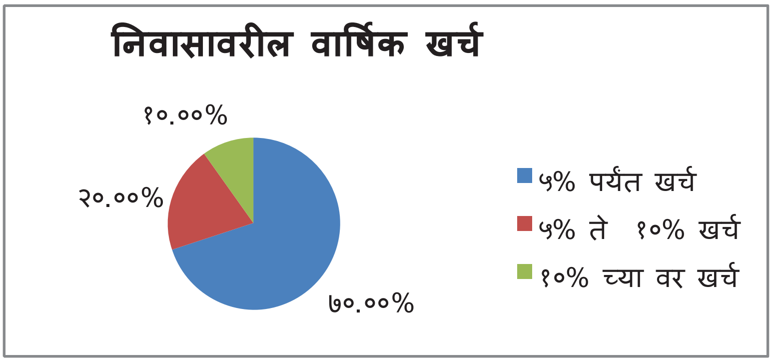

शिक्षणावरील खर्च

चंद्रपूर जिल्हयातील बरेचशे शेतकरी हे अशिक्षित असल्यामुळे त्यांना शिक्षणाबद्दल आस्था दिसत नाही. शिक्षणाचे महत्व माहित नसल्यामुळे जिल्हयात पाहिजे तेवढा शिक्षणाचा प्रसार झालेला नाही. आजही बऱ्याचश्या खेडयात अजिबात शाळा किंबहुना अंगणवाडी सुद्धा नाही. काही ठिकाणी शाळा असुन तिथे शिक्षक नाही. खेडयातील शाळेची अवस्था पाहिली तर जनावरांच्या गोठयाची आठवण येते. यामुळे तेथील शेतकऱ्यांना शिक्षणाची गोडी निर्माण झाली नाही. ते स्वतः शिक्षित नसल्यामुळे आपल्या मुलाच्या शिक्षणाबाबत अजिबात जागृत नाहीत. याचे प्रमुख कारण जिल्हयातील शेतकऱ्यांचे दारिद्रय होय. शेतीतून प्राप्त होणारे उत्पन्न हे त्याला जीवन जगण्यासाठी अपुरे पडते.त्यामुळे

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International
Multidisciplinary
Research Journal (GIMRJ)

शिक्षणासाठी जास्तीचा खर्च करणे त्याला शक्य नाही. म्हणून मुला बाळाच्या शिक्षणाबद्दल शेतकऱ्यांमध्ये अनास्था दिसुन आली आहे.

या जिल्हयात प्राथमिक शिक्षण घेणाऱ्या शेतकऱ्यांचे मुलांचे प्रमाण १००% आहे. कारण हे शिक्षण गावातच मिळत असते. फारसा खर्च येत नाही. माध्यमिक शिक्षण घेणारे जवळ-जवळ ६०% आहे. तर उच्च शिक्षण घेणाऱ्या शेतकऱ्यांचे मुलांचे प्रमाण कमी आहे. सरासरी ५% ते ७% आहे. असे निदर्शनास आले आहे.

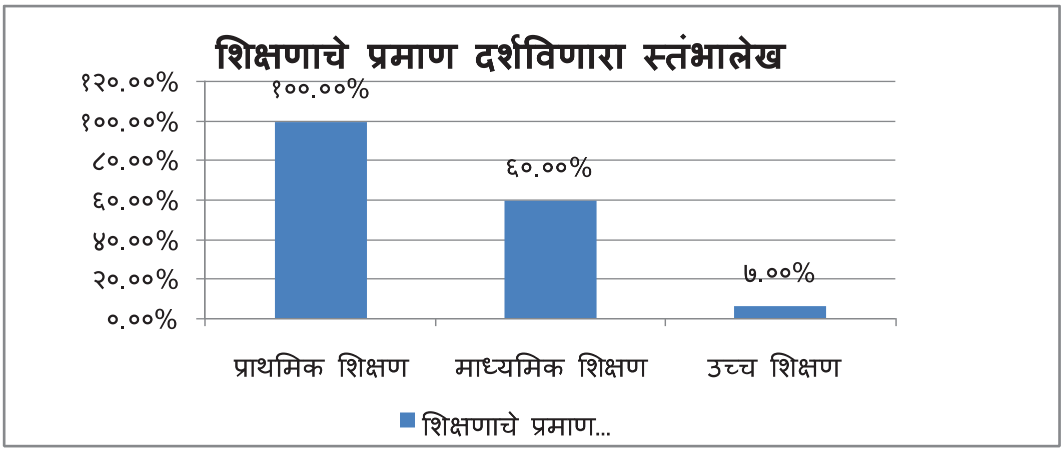

आधार : प्रत्यक्ष सर्वेक्षणातून प्राप्त माहितीच्या आधारे

अशाप्रकारे शेतकऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीचा अभ्यास करताना त्यांच्या आर्थिक स्थितीशी संबंधीत घटकांचा अभ्यास करण्यासाठी शेतकऱ्यांना कर्ज पुरवठा करणाऱ्या संस्था, एकंदर व्यावसायातील उत्पन्न, अन्न, वस्त्र, निवारा, शिक्षण यावरील खर्च या घटकावरून सोयाबीन उत्पादक शेतकऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीचे दर्शन घडते.

निष्कर्ष

१) सोयाबीनचे उत्पादन घेण्याकरीता सोयाबीन उत्पादक शेतकऱ्याला नेहमी भांडवलाची गरज भासत असते.

२) सोयाबीनच्या पीकासाठी स्वतंत्र वित्तपुरवठा केला जात नाही.

३) सोयाबीनचे पीक घेण्याकरीता त्याला प्रत्येक वर्षी कर्ज घ्यावेच लागते. त्यामुळे या जिल्हयातील ७४% सोयाबीन उत्पादक शेतकरी कर्जबाजारी आहेत.

४) सोयाबीन उत्पादक शेतकरी सहकारी संस्थेच्या कर्जावर अधिक अवलंबून असल्याचे दिसून येते. त्याखालोखाल, परवाना नसलेल्या सावकाराव्दारे कर्ज घेतले जाते.

५) सोयाबीन उत्पादक शेतकऱ्यांच्या बाबतीत सरकारचे धोरण उदासीन आहे. नैसर्गिक आपत्ती आल्यास साधी दखलसुध्दा घेतली जात नाही. दखल घेतलीच तर तूटपूंज्या स्वरूपाची मदत केली जाते.

६) शेतकऱ्यांच्या वार्षिक उत्पन्नाचा विचार केला तर (व्यवसाय व पूरक व्यवसायासह) ते वर्षभराचा उदरनिर्वाह करू शकतात. परंतू पुढील हंगामाची तरतूद करू शकत नाही.

७) सोयाबीन उत्पादकाच्या अन्नावरील, कपडयावरील व निवासावरील खर्चाचे प्रमाण अत्यंत नगण्य असल्याचे दिसून येते. यावरून ते कसे जीवन जगतात याची स्पष्ट जाणीव येते.

८) शेतीतून मिळणारे उत्पन्न हे जीवन जगण्यासाठी अपूरे पडते. त्यामुळे शिक्षणासाठी जास्तीचा खर्च करणे शक्य नाही म्हणून शिक्षणाबद्दल शेतकऱ्यांची अनास्था दिसून आली.

शिफारशी

१) सोयाबीन उत्पादन करणाऱ्या कोरडवाहू शेतकऱ्यांचे सावकार आणि बँकेचे पूर्ण कर्ज व्याजासहित माफ करावे; तसेच परवाना प्राप्त सावकारांवर नियंत्रण ठेवावे. सावकारीचा व्यवसाय गावामध्ये कोण कशा रितीने चालवतो आहे यावर शासनाने लक्ष ठेवावे.

२) या भागात अधिकाधिक प्रमाणात सेवा सहकारी संस्थांची स्थापना करून त्यांच्या माध्यमातून शेतकऱ्यांना सुधारित बी-बियाणे, रासायनिक खते, औषधे योग्य वेळेवर सरकारतर्फे देण्यात यावे.

३) सरकारने रोजगार हमी योजना यांची धडक अंमलबजावणी करून प्रत्येक खेडे तालुकयाशी, तालुके जिल्हयाशी जोडण्यात यावी. परंतु हंगामात काम बंद ठेवावे.

४) शासनाने सहकारी संस्थांना कर्ज उपलब्ध करून देऊन त्यांच्या माध्यमातून गोदामाची सोय उपलब्ध करून द्यावी. त्यामुळे शेतकऱ्यांना त्यांच्या मालाला तारण ठेवून योग्य भाव आल्यानंतरच आपल्या मालाची विक्री करता येईल.

५) सोयाबीनला उत्पादन खर्चावर आधारित भाव देण्यात यावा. त्यामुळे आर्थिक क्षेमतेत वाढ होऊन जीवनस्तर सुधारेल.

६) या भागातील मुख्य पीक सोयाबीन व इतर पिकांसाठी पाणी पुरवठयाच्या सोयी उपलब्ध करून घाव्यात यासाठी सरकारने सिंचन योजनांची प्रभावी अंमलबजावनी करावी.

७) सरकारने व्यापारी बँक व इतर संस्थांच्या माध्यमातून शेतकऱ्यांना योग्य वेळी योग्य प्रमाणात कर्ज उपलब्ध करून द्यावे व कर्ज देण्याचा मार्ग सोपा करावा.

८) बियाणे, खते आणि कीटकनाशकांच्या किमतीवर शासनाचे नियंत्रण असावे.

९) केरळ व गोवा राज्याप्रामाणे ६० वर्षावरील सर्व शेतकऱ्यांना पेंशन योजना लागू करावी.

१०)ज्याप्रमाणे शिक्षक प्रतिनीधी विधानपरिषदेवर पाठविले जाते. त्याचप्रमाणे प्रत्येक जिल्हयातुन शेतकरी प्रतिनीधी पाठविण्याची तरतूद असावी.

संदर्भ ग्रंथ

१) चंद्रपुर ज़िल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन
२) कायंदे पाटिल, गंगाधर वि .- शेतीचे अर्थशास्त्र
३) कविमंडल, विजय - कृषि अर्थशास्त्र
४) देशमुख, प्रभाकर - भारतीय शेतीचे अर्थशास्त्र
५) शास्त्री,सुधाकर - भारतीय अर्थव्यवस्था
६) साबळे,रामचंद्र निवृत्ति - महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग -कृषि घटक

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

भारतीय लोकशाही आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

प्रा. डॉ. रवींद्र मुरमाडे
कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
तुकूम, चंद्रपूर

प्रत्येक मानवाला स्वत:चा सर्वांगीन विकास साधण्यासाठी तसेच समाजाचा एक घटक या नात्याने मानवाला जन्मत:च काही अधिकार भारतीय संविधानाने, घटनेने प्रदान करून दिलेले आहेत. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे लोकशाही संबंधीचे विचार भारताच्या राजकीय, सामाजिक, आर्थिक परिस्थितीच्या अवलोकनातून तयार झालेले होते. त्यांना फॅसिझम, साम्यवादी, हुकूमशाही या सारख्या सर्वंकष व्यवस्था मान्य नव्हत्या, तर सर्वांच्या विचाराने चालणारी व्यवस्था हवी होती. त्याचे ते पुरस्कर्ते होते. या वेगवेगळया शासन व्यवस्था कमी अधिक यश प्राप्त केले असले तरी लोकशाही ही शासन व्यवस्था ही सर्वोत्कृष्ठ असून सर्वसामान्य लोकांच्या विचारांतून, सहमतीने निर्माण होणारी लोकशाही हिच खरी व्यवस्था आहे त्यांचे स्पष्ट मत होते.

जातीयता; गुलामगिरी मानून सामान्य माणसाला फक्त लोकशाही व्यवस्था मुक्त करू शकते असे त्याचे ठाम मत होते. बाबासाहेबांच्या मते लोकशाही म्हणजे निव्वळ राजसत्तेचा प्रकार नाही तर लोकशाही ही प्रथम सामाजिक सहजीवनाची व्यवस्था आहे. आपल्या समाज बांधवाबद्दल योग्य तो आदर, समान राखणारा दृष्टीकोन म्हणजे लोकशाही.

३० नोव्हेंबर १९३० च्या पहिल्या गोलमेज परिषदेत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी मांडलेली मते: निश्चितच लोकशाहीला आधिक बळकट करणाऱ्या ठरतात. ते म्हणतात, ''मला सांगायचे ते हे की, शक्य तितक्या लवकर भारतातील प्रचलित नोकरशाही रद्द करून, लोकांचे लोकांनी व लोकांसाठी चालविलेले सरकार स्थापन करण्यात यावे. अर्थातच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची लोकशाही विषयीची भूमिका ही समताधिष्टीत होती.

आजमितीला भारतात विविधता मोठया प्रमाणात असून भारत एक राष्ट्र व्हायचे असेल तर सर्व धारकांना एकत्र आणणारी विचारसरणी ही फक्त लोकशाही मार्गाने होऊ शकेल. लोकशाहीचा डोलारा हा सामाजिक व आर्थिक लोकशाहीशिवाय उभा राहू शकत नाही. असे त्यांचे स्पष्ट मत होते. लोकशाहीची व्याख्या करतांना 'समता' म्हणजे लोकशाही असे ते म्हणत.

दारिद्रय, निरक्षरता, विषमता, जातीयवादी, विचार हा खरा लोकशाही वाटचालीतला अडथळा होय. जो पर्यंत या दोषाचे निराकरण होत नाही तोपर्यंत खरी लोकशाही अस्तित्वात येऊ शकत

नाही. प्रबळ सत्ताधारी वर्ग, राजकीय घराणेशाही, विभुतीपूजा, पारंपारिक समाजरचना, अल्पसंख्याकांचे बहुसंख्याकडून शोषण हे लोकशाहीस मान्य नाही.

खरी लोकशाही अस्तित्वात येण्यासाठी समाजातील पददलित, निरक्षर, विकासापासून वंचित असलेला समाज यांचा सत्तेतील सहभाग वाढला तरच खरी लोकशाही अस्तित्वात येईल. फक्त एक व्यक्ती एक मताच्या व्दारे लोकशाही निर्माण होऊ शकत नाही तर, एकमेकाबद्दल आदर समानता, बंधूभाव ही तत्वे आचरणात आणली तरच लोकशाही यशस्वी होऊ शकते. लोकशाहीत मिळणारा मताचा अधिकार जर आर्थिक, सामाजिक विषमता असल्यास या ठिकाणी तो कवडीमोल ठरेल. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते राजकीय लोकशाही यशस्वी होण्यासाठी सामाजिक, आर्थिक लोकशाही प्रथम यशस्वी करावी लागेल.

संसदिय लोकशाही:—

डॉ. आंबेडकरांनी लोकशाही व्यवस्थेचा पुरस्कार करताना, अमेरिकेतील अध्यक्षीय शासन पध्दती नाकारून इंग्लंडच्या सांसदीय शासन पध्दतीचा पुरस्कार केला. त्यांच्या मते इंग्लंडच्या संसदीय शासन पध्दतीला ८०० वर्षाचा इतिहास असून ती हळूवारपणे विकसित होत असताना दिसते. तर हीच संसदिय व्यवस्था भारतासारख्या खंडप्राय व वैविध्यता असणाऱ्या देशाला योग्य ठरू शकेल. संसदिय लोकशाही ही व्यक्तिच्या अंगी आत्मानिर्भरता, उपक्रम, शिलता, जबाबदारी यांनी जाणीव करून देणे. संसदिय लोकशाही मानवी जीवनाचा प्रवाही स्वरूपाशी सुसंगत ठरते. कारण रक्तपात न घडविता सामाजिक आणि आर्थिक, राजकीय क्षेत्रात बदल घडवून आणताना विविध मुद्दे, मनमोकळया चर्चा, सर्व सहमती इ. चा विचार घेण्याची तरतूद फक्त संसदिय शासन पध्दतीत असते. लोकशाहीत अहिंसक, घटनात्मक शांततापूर्ण मागणी विचार विनिमय होत असतो.

संसदिय लोकशाही शासन पध्दतीमध्ये सर्व घटकांना सर्व वर्गास सामावून घेण्याची ताकद असते. विरोधी पक्ष, वृत्तपत्रे मुक्त निवडणूका. हया आवश्यक असून सत्ताधारी राजकीय पक्ष इतकीच भूमिका विरोधी राजकीय पक्षास पार पाडावी लागते. डॉ. आंबेडकरांच्या मते हिंसा, रक्तरंजीत क्रांती याव्दारे होणारे बदल हा चिरकाल टिकू शकत नाही. हिंसाही हिंसेला जन्म देते, तर अहिंसक मार्गाने होणारे परिवर्तन हेच खरे परिवर्तन होय. हे फक्त लोकशाहीतच होऊ शकते. संसदिय लोकशाहीत घडून येणाऱ्या घडामोडी नेहमी संथगतीने होताना दिसतात. लगेच घडून येणाऱ्या परिवर्तनापेक्षा संथरचनात्मक परिवर्तन हे दिर्घकालीन दृष्टीने योग्य असते. जनतेकडून जरी या व्यवस्थेवर टिका झाली तरी संसदिय लोकशाही व्यवस्था योग्य प्रकारे वाटचाल करू शकेल.

कायदा:

कायद्याला भारतीय लोकशाहीत महत्वाचे स्थान आहे. कायदा हा सर्वांसाठी समान, हितकारक, मानवी असला पाहिजे. तो जुलम असता कामा नये. कायदा हा मानव निर्मित असल्याने तो परिस्थिती सापेक्ष परिवर्तनीय असणे आवश्यक आहे. कायदा हा घटनात्मक लोकशाहीत तयार होणे आवश्यक आहे. कायद्याने सगळे प्रश्न सुटतील असे म्हणणे योग्य नाही. माणसांच्या नैतिक आचरणावर कायद्याचे भवितव्य अवलंबून असते. म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी प्रज्ञा, शील, करूणा हयाच मार्गाने लोकशाहीचे पालन होऊ शकते. हयावर त्यांची नितांत श्रध्दा होती.

भारतामध्ये अनेक धर्म, प्रांत, भाषा, वंश, संस्कृती याचे सहअस्तित्व पहावयास मिळते. भारताएवढी विविधता क्वचितच जगातील इतर देशात पहावयास मिळते. भारतात एकाच धर्मात विविध पंथ, जाती, पोटजाती, प्रथा—परंपरा, संस्कृती एकाच धर्मात बहुभाषिक लोक पहावयास मिळतात. म्हणजेच एकाच धर्मात विविधतेची इतकी सहमिसळ झाल्याचे दिसते. अशाही परिस्थितीत भारतीय लोकशाही व्यवस्था या बहुविधतेच्या आव्हानांना कशी समोर जाते. तसेच समाज व्यवस्थेत असणारे दावे—प्रतिदावे यांना समायोजित करण्याचे तिचे प्रयत्न, कितपत यशस्वी ठरते हे तपासणे आवश्यक आहे. भारताने राष्ट्रीय एकात्मता साधतांना तसेच स्वतंत्र राष्ट्र म्हणून उभे पाहतांना बहुविध समाजाच्या एकजिनसीपणाच्या होण्यापासून वाचविण्याचे महत्कार्य भारतीय लोकशाहीने अर्थात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी केले आहे.

राज्य घटना तयार करतांना सभेतील आपल्या भाषणात ते म्हणतात की, भारत हा विरोधाभासाच्या एका नव्या युगात प्रवेश करीत आहे. १८ वर्षावरील वय पूर्ण करणाऱ्या प्रत्येक भारतीय नागरिकाला राज्यघटनेने मतदानाचा अधिकार देऊन भारतात राजकीय समानता प्रस्थापित केली आहे. परंतु अजून पर्यंत आपला समाजात आर्थिक व सामाजिक समानता नाही. त्यामुळे भारतीय लोकशाही ही मानवी सांगाडयात आत्मा नसलेल्या शरीरासारखी आहे. भारतीय स्वातंत्र्यानंतर आजही सामाजिक व आर्थिक परिस्थितीत सुधारलेली दिसत नाही. म्हणून राजकीय लोकशाहीसाठी सामाजिक व आर्थिक लोकशाही अत्यंत आवश्यक आहे.

सारांश:

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी लोकशाहीचे रूपांतर सामाजिक, आर्थिक, समतेत करतांना घटनात्मक मार्गाची आग्रही भूमिका मांडली. आज जागतिक राजकारण आणि विविध देशाची व्यवस्था याचा अभ्यास भारताची लोकशाही व्यवस्था आज दिवसेंदिवस प्रगल्भपणे वाटचाल करतांना दिसते. समाजातील विषमता, भेदभव, प्रादेशिक, भाषिक संघर्ष आज आपणस भेडसावतांना दिसतात पण या सर्वांना नियंत्रित करून सर्वांच्या विचाराची व्यवस्था म्हणून लोकशाही व्यवस्थेकडे पाहिले जाते.

संदर्भः

१. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर–	लेखन भाषणे खंड–१८
२. कसबे रावसाहेब–	डॉ. आंबेडकर आणि भारतीय राज्यघटना, सुगावा प्रकाश, पुणे, १९९९
३. फडके भालचंद्र–	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, श्री. विद्या प्रकाशन, पुणे, २००४

यवतमाळ जिल्ह्यातील आदिवासी स्त्रियांची व्यवसायिक माहिती

शुभांगी अ. भोयर,
एम.ए. बी.एड., एम.फील., गृहअर्थशास्त्र,
रां. तु.म.नागपूर विद्यापीठ
डॉ.सौ. अपर्णा ढोबळे,
सहाय्यक प्राध्यापक,
विभाग प्रमुख, गृह विद्यान,
सेवादल महिला महाविद्यालय व संशोधन अकादमी, नागपूर

प्रस्तावना - आदिवासी समाजाच्या विविध अडचणी संबंधी प्रगत समाजात जागतिक पातळीवर जागरूकता निर्माण करणे. द-या-खो-यात पहाडामध्ये जंगलाच्या आधारे जीवन जगणारे आणि नैसर्गिक पर्यावरणात वास्तव्याला असणा-या आदीमानवांना आदिवासी संबोधतात.

आदिवासी समाजातील स्त्रीपुरुषांच्या श्रमविभाजनाची काटेकोरपणे अंमलबजावणी होणे. त्यामुळे फळे-मुळे गोळा करणे, शेतकाम करणे अशी कामे स्त्रिया करतात. आदिवासी स्त्रिया आर्थिक व्यवहारांचे मुख्य भाग शेती काम, मोलमजुरी, फळे-फुले गोळा करणे, पशुपालन, तेंदूपत्ता गोळा करणे, हस्तव्यवसाय इत्यादी आहे.

आदिवासी जमातीमध्ये स्त्रिया पुरुषांच्या बरोबरीने आर्थिक कार्य करू शकतात. आर्थिक क्रियांमध्ये स्त्रियांचा सहभाग मोठ्या प्रमाणात असेल तर पुरुषांना स्त्रियांच्या कामाचे महत्त्व वाटते, त्यांची आर्थिक कार्यात निरंतर सहकार्य हेच विश्व होय, हा उद्देश पुरुष मंडळींचा असतो. आदिवासी समाजाच्या स्त्रियांच्या व्यवसायिक दर्जात एक वाक्यात येत नाही. तरीही आदिवासी स्त्रिया त्या समाजातील एक महत्त्वपूर्ण घटक म्हणून अभ्यास करणे क्रमप्राप्त ठरते.

उद्दिष्टे-

1. आदिवासी स्त्रियांच्या मुख्य व्यवसाय संबंधी उद्देशानुसार
2. पारंपारिक व्यवसायाच्या संबंधी उद्देशानुसार

गृहितके-

1. मुख्य व्यवसाय व पारंपारिक व्यवसायानुसार होणारे परिणाम

नमुना निवड - सर्वेक्षणा करिता यवतमाळ जिल्ह्यातील विविध वयोगटातील स्त्रियांची निवड केली व निर्णय प्रक्रियेतील सहभाग किती असतो हे जाणून घेतले.

चर्चा विश्लेषण - प्रस्तुत संशोधनात यवतमाळ जिल्ह्यातील आदिवासी स्त्रियांच्या निर्णय प्रक्रिया व जबाबदारी मध्ये स्थान कशा पद्धतीने आहे, याकरिता पडणा स्त्रियांची निवड केली व टक्केवारी पद्धतीने विश्लेषण केले.

1. वयोगट दर्शक तक्ता

वय	21 ते 30	31 ते 40	41 ते 50	50 चे वर	एकूण संपल्या
संख्या	9	13	21	7	50
प्र.श. क्रमांक	18%	26%	42%	14%	100%

सर्वेक्षण करिता नमुना म्हणून 50 स्त्रियांचा विचार करण्यात आला.

2. व्यवसायाचा प्रकार दर्शन तक्ता

व्यवसाय	स्वत	इतरांचा	एकूण
संख्या	20	30	50
प्र.श. क्रमांक	40%	60%	100%

व्यवसाय करतांना उदरनिर्वाह योग्य व्हावा याकरिता अनेक आदिवासी स्त्रिया इतरांच्या व्यवसायाला जातात असे सांगण्याचे प्रमाण 30 (60%) आढळतात.

3. आदिवासी स्त्रियांच्या मुख्य व्यवसाय दर्शक तक्ता

व्यवसाय	मजुरी	शेती	स्वयं व्यवसाय	शासकीय रोजगार	एकूण
संख्या	25	15	10	0	50
प्र.श. क्रमांक	50%	30%	20%	0	100%

वरील सारणी वरून मजुरी करणाऱ्या स्त्रियांचे प्रमाण सर्वात जास्त 25 (50%) एवढे आढळले.

4. पारंपरिक व्यवसाय दर्शक तक्ता:

व्यवसाय	रानमेवा गोळा करणे	तेंदूपत्ता गोळा करणे	पशूपालन	एकूण
संख्या	25	15	10	50
प्र.श. क्रमांक	50%	30%	20%	100%

वरील तक्ता रानमेवा गोळा करणे, ज्यात मध गोळा करणे, मोह फुले गोळा करणे, डिंक गोळा करणे हा व्यवसाय करणाऱ्या स्त्रिया जास्त 25 (50%) एवढ्या आढळल्या.

निष्कर्ष - प्रस्तुत लघुशोध निबंतधात 50 आदिवासी स्त्रीयांची निवड करण्यात आली. मुख्य व्यवसाय व परंपरागत व्यवसायाची माहिती घेण्यात आली. ज्यात मुख्य व्यवसाय हा मजुरी आढळून आली. मजुरी करणाऱ्या स्त्रिया 25 (50%) स्त्रिया आढळला. यावरून मजुरी हा स्त्रियांचा आर्थिक आधार असल्याने या निष्कर्ष वरून आढळले. परंपरागत व्यवसायामुळे मजुरी हाच पर्याय शिल्लक राहिला आहे. मजुरी व्यतिरिक्त त्यांना प्रगत समाजाच्या जवळ आणून त्यांचा विकास साधणे महत्त्वपूर्ण ठरते.

संदर्भसूची:

1. आदिवासी समस्या आणि बदलते संदर्भ सुगावा प्रकाशन पुणे जुलै 2000 माटे गोविंद
2. देवगावकर सौ. शैलजा, आदिवासी विश्व आनंद
3. देवगावकर प्रकाशन नागपूर जुलै 2001
4. आदिवासी विकास आर्थिक विवेचन मध्य प्रदेश हिंदी ग्रंथ अकादमी भोपाल1986 शर्मा ब्रह्मदेव
5. आदिवासी अस्मिता और विकास मध्य प्रदेश हिंदी ग्रंथ आकादमी भोपाल 1997 शुक्ला हरिलाल
6. विकास का समाजशास्त्र रावत पब्लिकेशन्स जयपुर 1999 प्रसाद गोपीकृष्ण
7. भारतीय आदिवासी कॅन्टीन लिटल प्रकाशन पुणे 2003 नाद गोंडे गुरुनाथ

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

आदिवासींकरिता विकास योजना राबविणाऱ्या महाराष्ट्रीतील संस्थांच्या कार्याचा आढावा

डॉ.तात्याजी काशीनाथ गेडाम (सहाय्यक प्राद्यापक)
नेवजाबाई हितकारिणी महाविद्यालय,ब्रम्हपुरी, जिल्हा— चंद्रपूर
E-Mail ID ;- tatyajigedam@gmail.com
Mobile No :- 9423619805

सारांश (Abstract)

आधुनिक भारतात आदिवासींच्या विकास प्रक्रियेला एक व्यवहारीक स्वरूप इंग्रजांनी दिले.मात्र त्यांचे अंतीम लक्ष्य या आदिवासी समूदायाचा विकास करणे हे नव्हते तर धर्मपरिवर्तन करूण आपले समर्थक बनविणे होते.त्यात त्यानां काही प्रमाणात सफलता सूद्धा मिळाली.

स्वतंत्र भारतात संविधानामध्ये अनुच्छेद ३८ तथा अनुच्छेद ४६ चा समावेश करून गरिब आदिवासींचे शोषन थांबवून आर्थिक मदत व सामाजिक संरक्षण देण्याचे निश्चित केलेले आहे. भारत सरकारच्या सामाजिक न्याय तथा अधिकारीता मंत्रालयाचे विभाजन करून १९९९मध्ये अनुसूचित जमाती (आदिवासी कार्य)मंत्रालयाचे गठण करण्यात आले.महाराष्ट्र राज्यातील आदिवासींच्या सर्वांगीण विकासासाठी सन १९७२ मध्ये आदिवासी विकास संचालनालयाची स्थापना केली. आदिवासी क्षेत्रात राहणाऱ्या आदिवासींचा विकास करण्यासाठी केंद्रशासनाने केलेल्या सूचना व मार्गदर्शक तत्वे या नूसार महाराष्ट्र शासनाने 'जनजाती क्षेत्र उपयोजना' १एप्रील १९७६ पासून सुरू केली. तथा आदिवासी उपयोजनेची प्रभावी अमलबजावणी करण्यासाठी १९८३ मध्ये समाजकल्याण विभागाचे विभाजन करून स्वतंत्र आदिवासी विभागाची स्थापना करण्यात आली.आदिवासींच्या सर्वांगीण विकास योजनांची अधिक परिणामकारक अमलबजावणी करण्यासाठी १९९२ मध्ये आदिवासी विकास विभागातील प्रशासकीय यंत्रणेची पुनर्रचना करून महाराष्ट्रात एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प कार्यालयाची निर्मिती करण्यात आली. आदिवासींच्या सर्वांगीण विकासाकरिता असलेल्या योजनांची अमलबजावणी करणाऱ्या अधिकारी व कर्मचारी यांना प्रशिक्षण देण्याकरिता व आदिवासींच्या जिवनातील निरनिराळया विषयांचे संशोधन करण्यासाठी संस्थेची स्थापना करण्यात आली.महाराष्ट्र राज्य सहकारी कायदा १९६० अन्वये मार्च १९७२ मध्ये महाराष्ट्र राज्य सहकारी आदिवासी विकास महामंडळाची स्थापना करण्यात आली. गरजू आदिवासींना वित पूरवठा करण्यासाठी भारतीय कंपनी कायदा १९५६ अन्वये १५ जानेवारी १९९९ मध्ये शबरी अदिवासी वित्त व विकास महामंडळ मर्यादित नाशीकची स्थापना करण्यात आली. आदिवासींच्या विकास योजनांची प्रभावी यंत्रणा राबविण्यासाठी १९९२ मध्ये नाशीक येथे आदिवासी विकास विभागाचे आयुक्तालय निर्माण करूण विविध विभागीय ठिकाणी अप्पर आयुक्तालयाचे कार्यालय कार्यान्वीत करण्यात आले.

मुख्य शब्द (Key Word) :— अदिवासी, उपयोजना, महामंडळ, विकास, सर्वांगीण, लाभार्थी,

प्रस्तावना :—

१९७५—७६ या वर्षी भारत सरकारने दिलेल्या निर्देशाप्रमाणे ज्या गावातील एकूण लोकसंख्येच्या ५० टक्क्याहून अधिक लोकसंख्या आदिवासींची असेल तर त्या गावांना एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्पामध्ये समाविष्ठ करण्यात आलेले आहे.

महाराष्ट्र राज्यात आदिवासी विकास योजनांची परिणाम कारक अमलबजावणी करण्यासाठी आदिवासींच्या आर्थिक व सामाजीक उन्नतीसाठी विविध संस्थांची निर्मिती करण्यात आलेली आहे. १९९१ च्या जनगनणे नूसार महाराष्ट्राच्या एकूण लोकसंख्येपैकी ९.२७ टक्के एवढी आदिवासींची लोकसंख्या आहे.त्यांच्या सर्वांगिण विकासाकरिता १ एप्रील १९७६ पासून महाराष्ट्र राज्याच्या आदिवासी

विकास विभागाव्दारे जनजाती क्षेत्र उपयोजना तयार करून त्याची अमलबजावणी सूरू करण्यात आली. आदिवासींच्या जिवनाच्या निरनिराळया विषयांचे संशोधन आणि आदिवासींच्या सर्वांगिण विकासाकरिता अधिकारी व कर्मचारी यांना प्रशिक्षण देण्याकरिता तसेच जात पळताळणी प्रकरणे हाताळण्याकरिता आदिवासी संशोधन व प्रशिक्षण संस्था पूणे कार्यरत आहे.१९७२ मध्ये महाराष्ट्र राज्याच्या सहकारी कायदा १९६०च्या नूसार आदिवासींच्या विकास योजनांची प्रभावी अमलबजावणी करण्यासाठी महाराष्ट्र राज्य सहकारी आदिवासी विकास महामंडळाची निर्मिती केल्या गेली.आदिवासी गरजू व्यक्तीना व्यवसाय करण्यासाठी व इत्तर कार्याकरिता वित्तपूरवठा करण्यासाठी भारतीय कंपनी कायदा १९५६ नूसार शबरी आदिवासी विकास महामंडळाची स्थापना १९९९ मध्ये करण्यात आली. तसेच आदिवासी उपयोजना कार्यान्वित करण्यासाठी नियोजन विभागामार्फत विविध प्रशासकीय विभागांना खर्च उपलब्ध करून देण्याची पद्धत महाराष्ट्रात १९९२—९३ पर्यंत पाळली जात होती.त्याजील तृटी दूर करण्यासाठी व उपाय सूचविण्यासाठी श्री. द.म. सुकथनकर यांच्या अध्यक्षतेखाली उपसमितीची नियुक्ती करूण त्यांनी केलेल्या शिफारशींची पूर्तता करण्याच्या दिशेने आदिवासी विकास विभागाला अधिकार वजा जबाबदारी सोपविण्यात आले. महाराष्ट्रातील डोंगराळ व वन प्रदेशात आदिवासींची लोकसंख्या मोठयाप्रमाणात आहे.त्यांच्या जीवनमानात आमूलाग्र बदल घडवून आणण्याकरिता व योजनांच्या अमलबजावणीत एकसुत्रीपणा व प्रभावीपणा येण्यासाठी सर्व घटक एकत्र करूण सर्वव्यापी विषेश कृती कार्यक्रम नवसंजीवन योजना जून १९९५ पासून राबविण्यात येत आहे. आदिवासींच्या आरोग्यात सुधारणा करणे, त्यांना सूविधा पूरविणे, वर्षभर पुरेल एवढा रोजगार उपलब्ध करून देणे,शुध्द व पूरेसे पाणी उपलब्ध करूण देणे,अन्नधान्य पुरवठा निश्चित करूण पुरक आहार देणे व या सर्व उपाययोजनेद्वारे आदिवासींचे जीवनमान उंचावने हा या नवसंजीवनी योजनेचा प्रमूख उद्देश आहे. अशाप्रकारे साधारणत: विविध योजना राबवियासाठी काही संस्थांची निर्मिती करूण त्याद्वारे युध्दपातळीवर प्रयत्नांची पराकाष्टा करूण आदिवासींच्या विकासात मोलाचे योगदान देत असल्याने त्यांच्या कार्याचा आढावा सादर करण्याचा पूढीलप्रमाणे प्रयत्न करण्यात आलेला आहे.

१) आदिवासी विकास विभाग :—

समाजातील कमकुवत घटकापैकी आदिवासी घटक अत्यंत दुर्बल असुन संविधानाच्या कलम ४६ खाली या घटकांच्या शैक्षणिक, सामाजिक व आर्थिक हितसंबंधाकडे विषेश लक्ष देऊन सर्व प्रकारच्या शोषणा पासून संरक्षण देण्यास शासन कटिबध्द आहे.आदिवासींचा सर्वांगीण विकास करण्यासाठी केंद्र सरकारनी केलेल्या सुचना व मार्गदर्शक सुचनांनूसार राज्य सरकारने आदिवासीसाठी एक स्वतंत्र " जनजाती क्षेत्र उपयोजना" सन १९७५—७६ मध्ये तयार केली व त्याची अमलबजावणी १ एप्रील १९७६ पासुन सुरू आहे.

आदिवासी उपयोजनेची मुळ उद्दिष्टे प्रत्यक्षात साध्य होत आहेत किंवा नाहीत होत नसल्यास का नाहीत व ती साध्य होण्यासाठी सध्याच्या पध्दतीत बदल घडवून आणण्यासाठी शासनाला योग्य शिफारशी करण्यासाठी माजी मुख्य सचिव व नियोजन मंडळाचे सदस्य श्री. सुकथनकर यांचे अध्यक्षतेखाली तज्ञ सभासदांची एक उपसमिती नेमली होती. या समितीने आपल्या अहवालाव्दारे आदिवासी उपयोजना राबविण्याच्या कार्यप्रणालीत जे आमूलाग्र बदल सुचविले व शिफारशी सुचविल्या त्या शिफारशी स्विकृत करूण १९९३—९४ पासून राज्याची वार्षिक आदिवासी उपयोजना स्वतंत्रपणे आदिवासी विकास विभागाव्दारे तयार केली जात आहे. व त्याची यशस्वी अमलबजावणी करण्याचे प्रमाणीक प्रयत्न केल्या जात आहेत.

२) आदिवासी संशोधन व प्रशिक्षण संस्था पूणे :—

या संस्थेचे कार्य आदिवासीच्या जीवनाच्या वेगवेगळया विषयाचे संशोधन करणे आणि आदिवासींच्या सर्वांगीण विकासाकरीता असलेल्या योजनांची प्रभावी अमलबजावणी करणारे अधिकारी व कर्मचारी यांना प्रशिक्षण देणे हे या संस्थेचे मुख्य कार्य आहे.

संस्थेची उद्दिष्टे

१) आदिवासींच्या जीवनावर परिणाम करित असलेल्या सर्वसाधारण व विशेष आर्थिक बाबिंचा संशोधनात्मक अभ्यास करणे

२) आदिवासींचे जीवनमान सुधारण्याच्या दृष्टिने व त्यांच्या सामाजीक व आर्थिक उन्तीसाठी त्यांच्या चालीरीती विशिष्ट जमाती व विभागाच्या विशेष समस्या लक्षात घेवून पथदर्शक अहवाल तयार करणे

३) आदिवासींच्या सामाजीक व आर्थिक बाबिसंबंधीची सांख्यिकीय माहीती गोळा करून माहितीचा अधिकोष तयार करणे. व या माहितीचा उपयोग आधारावर एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्पांच्या कार्याचे वेळोवेळी मूल्यमापण करणे.

४) आदिवासी उपयोजनांतर्गत राबविल्या जाणाऱ्या कार्यक्रमाचे मुल्यमापन करणे जेणे करूण त्या कार्यक्रमाचे परिणाम कळावेत व योजनांचा लाभ आदिवासी कितपत घेतात किंवा घेत नाहीत याची माहीती मिळविणे.

५) विकास योजणा तयार करण्यासाठी व त्यांची अमलबजावणी लक्षात घेऊन मानववंशशास्त्रीय दृष्टिकोणातून विशेष अभ्यास अहवाल तयार करणे.

६) आदिवासी वस्तू व संग्रहालयाची व ग्रंथालयाची व्यवस्था व विकास करणे

दक्षता पथक :—

मा. सर्वोच्च न्यायालयाने विशेष अनुज्ञा याचिका क्रमांक १४७६७/९३ सिव्हील अर्ज क्रमांक ५८९४/९४ कु. माधुरी पाटील विरूध्द अपर आयुक्त आदिवासी विकास ठाणे व इत्तर प्रकरणी निर्णय देतांना मार्गदर्शक सुचना केलेल्या आहेत. की, जातीचे प्रमाणपत्रे तपासण्यासाठी प्रत्येक राज्याने त्रिसदस्यांची तपासणी समिती स्थापण करावी व या तपासणी समितीच्या अंतर्गत संबंधित विभागाच्या अधिपत्याखाली असलेल्या संचालनालयाच्या नियंत्रणाखाली जातीची प्रंमाणपत्रे योग्य पध्दतीने तपासणी करण्याच्या कार्यात मदत करण्यासाठी प्रत्येकी एक ज्येष्ठ पोलीस उपअधिक्षक व आठ पोलीस निरिक्षक अशा अधिकाऱ्यांचे पूणे, नाशीक, नागपूर या तीन ठिकाणी तपासणी समित्यासाठी एकूण २६ पदे शासन निर्णय क्र. दिनांक १५मार्च १९९६ अन्वये निर्माण झालेली असून तपासणी समित्यांना त्यांच्या कडे येणाऱ्या जमातींच्या दाव्यांची चौकशीच्या कामात मदत करण्यासाठी दक्षता पथकाची निर्मिती करण्यात आलेली आहे. तसेच औरंगाबाद व अमरावती येथे दिनांक ६ सप्तेंबर २००० अन्वये नविन समित्यांची स्थापना करण्यात आलेली आहे. ही कार्यालये १२ मार्च २००१ पासून सूरू झालेली आहेत.

आदिवासींच्या विविध बाबीवरील संशोधनासाठी केंद्र सरकारची तसेच राज्य सरकारची संशोघन अधिछात्रवृत्ती योजना:—

ही अधिछात्रवृत्ती सामान्यपणे दोन वर्षा करिता दरमहा रू.३२००/— पोस्ट डॉक्टरल अधिछात्रांसाठी व दरमहा रू.२८००/— डॉक्टरल अधिछात्रांसाठी देण्यात येते. या व्यतिरिक्त दरवर्षी रू.१०००/— इतकी रक्कम आकस्मीक खर्चासाठी देण्यात येते. ज्या ठिकाणी अतिरिक्त क्षेत्रिय अभ्यास व संगणकीय काम असेल अशा ठिकाणी ही रक्कम रू.७०००/— इतकी देण्यत येते.राज्य शासनाने शिफारस केल्यास अधिछात्राच्या विनंतीवरून संशोधनाची मूदत तीन वर्षापर्यंत

वाढविण्यात येते.केंद्र शासनाप्रमाणे महाराष्ट्र शासनातर्फेही अधिछात्रवृत्तीची रक्कम प्रत्येकी रू.४००/— दरमहा व आकस्मिक खर्चासाठी दरवर्षी रू.६००/— इतकी देण्यात येते.

आदिवासी संशोधन व प्रशिक्षण संस्थेचे नियमक मंडळः—

आदिवासी संशोधन व प्रशिक्षण संस्थेकरिता आदिवासी विकास मंत्री यांच्या अध्यक्षतेखाली नियामक मंडळाची स्थापना करण्यात येते. यात अशासकीय सदस्य म्हणून मानववंशशास्त्रज्ञ, अर्थशात्रज्ञ, सामाजीक विज्ञान, संग्रहालय शास्त्रातील तज्ञ, आणि आदिवासी क्षेत्रात काम करण्याचा अनूभव असलेल्या सेवाभावी संस्थांच्या प्रतिनिधींचा समावेश असतो.

३) महाराष्ट्र राज्य सहकारी आदिवासी विकास महामंडळ :—

आदिवासींच्या सर्वांगीण विकासासाठी एक प्रभावी माध्यम म्हणून मार्च १९७२ मध्ये महाराष्ट्र राज्य सहकारी आदिवासी विकास महामंडळाची स्थापना केली व त्याची नोंदणी महाराष्ट्र राज्य सहकारी कायदा १९६० अन्वये करण्यात आली. प्रथमता महामंडळामार्फत अती दुर्गम व डोंगराळ भागात प्राथमिक केंद्रे उघडण्यात येवून त्या व्दारे आदिवासी जनतेस दैनंदिन गरजेच्या जीवनावश्यक वस्तू रास्त भावात पूरविण्याचे महत्वाचे कार्य हाती घेण्यात आले.राज्य विधी मंडळाने सन १९७६ साली महाराष्ट्र जनजाती आर्थिक स्थिती सूधारणा अधिनियम १९७६ हा कायदा संमत करून त्यातील तरतूदिंच्या आधारे शासनाने महामंडळाची प्रमुख अभिकर्ता म्हणून नेमणूक केली. या कायद्यातील तरतूदिमूळे आदिवासी उपयोजना क्षेत्रात आदिवासी शेतकऱ्याकडून उत्पादित कृषी अन्नधान्य व गौण वनउपज यांच्या खरेदिसाठी एकाधिकार खरेदि पध्दत अमलात होती.तसेच आदिवासींची खाजगी व्यापारी व सावकार यांच्या कडून होणारी परंपरागत पीळवणूक थांबविण्याच्या दृष्टिकोणातून उपयोजनाक्षेत्रामध्ये खाजगी सावकारीस प्रतिबंध केल्यामुळे महामंडळामार्फत खावटी कर्ज योजनेची अमलबजावणी सुरू करण्यात आली. आदिवासी विकास महामंडळ आदिवासींच्या विकासासाठी राबवित असलेल्या विविध योजनांची व्याप्ती पुढीलप्रमाणे दर्शविण्यात येत आहे.

१) एकाधिकार खरेदी योजना :— हि योजना १९७८ पासून कार्यान्वित करण्यात आली असून या योजनेमूळे आदिवासी शेतकऱ्यांना त्यांच्या मालास प्रथमतःच प्रतवारीवर आधरीत रास्त बाजारभाव योग्य वजन व रोख मोबदला मिळू लागला आहे.अनुसूचित शेती व गौण वन उपज मालाचे खरेदी दर संबंधित जिल्हाधिकारी, प्रकल्प अधिकारी तथा अपर जिल्हाधिकारी योचे कडून नजिकच्या कृषी उत्पन्न आजार समितीचे तत्कालीन बाजार भावा वरून निर्धारित करण्यात येते.

२) वीजपंप/तेलपंप पूरवठा योजना :—आदिवासी शेतकऱ्यांच्या शेतीचा विकास होण्यासाठी राज्य शासना मार्फत १०० टक्के अनूदान तथा शेतकरी सहभाग योजनेखाली विजपंप/तेलपंप खरेदी करून ते आदिवासी शेतकऱ्यांच्या शेतात नियोजीत ठीकाणी बसवून सूरू करून देण्याचे काम १९७३—७४ पासून करीत आहेत. या योजनेखाली लाभार्थीची निवड मा. आयूक्त आदिवासी विकास आयूक्तालय महाराष्ट्र राज्य, नाशीक यांच्या कडून कार्यालय “टाक्स फोर्स”समितीच्या शिफारसीनूसार केली जाते. लाभार्थिच्या शेतातील उपलब्ध असलेल्या पाण्याच्या ठीकाणी विजपंप/तेलपंप संच बसवून प्रत्यक्ष पाणी काढून देण्यापर्यंतची सेवा महामंडळ सन १९७३—७४ पासून आदिवासी बांधवांना देत आहे. किमान ६० आर (१.५०एकर) आणि कमाल ६ हेक्टर (१६एकर) एवढी शेतजमीन असणारे आदिवासी शेतकरी या योजनेचा लाभ घेण्यास पात्र असतात.तथापी या योजनेखाली पात्र होण्याकरीता वर्षातील किमान सहा महीने विहरितून किंवा इतर साधनामार्फत त्याच्या जमिनीसाठी पाण्याचे पूरेसे प्रमाण असले पाहीजे.तसेच विद्यूत पंप मिळविण्यासाठी त्यांच्या शेताच्या बाजूने विद्यूत लाइन गेली असली पाहीजे. ज्यांच्याकडे विजेची सोय नाही ते शेतकरी आईल इंजिनचा लाभ घेऊ शकतात.विहित जमिनीच्या

क्षेत्रापेक्षा कमी क्षेत्र धारण करणारे दोन किंवा तीन शेतकरी देखील या योजनेचा संयूक्तपणे लाभ घेऊ शकतात.

या योजनेखाली विजपंप,तेलपंप संच मिळणाऱ्या लाभधरकांना ६० आर ते ४ हेक्टर या दरम्यान शेतजमीन असणाऱ्या लाभधारकांना विहित दराने म्हणजे रू.२५०/— आणि ४ हेक्टरपेक्षा अधिक शेतजमीन असणाऱ्या लाभधारकांना रू.५००/— एवढी स्वत:ची वर्गणी ध्यावी लागते.

३) खावटी कर्ज योजना :— आदिवासी भागात सावकार व व्यापाऱ्यांकडून होणारी आदिवासी बांधवाची पीळवणूक थांबावीण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाने आर्थिक स्थिती (सूधारणा) कायदा १९७६ अन्वये आदिवासी उपयोजना क्षेत्रात खाजगी सावकारी करण्यास प्रतिबंध घातलेला आहे. मात्र असे करतांना आदिवासी शेतकरी, शेतमजूर यांची पावसाळयात अडचण होऊ नये यासाठी खावटी कर्ज वाटपाची योजना सूरू केली आहे. आदिवासी विकास महामंडळ सन १९७८ पासून हि योजना आदिवासी सेवा सहकारी संस्थांच्या सहकार्याने राबवित आहे. शासनाचे धोरणानूसार आदिवासी सेवा सहकारी संस्था अवसायनात काढून त्या ऐवजी आदिवासी विविध कार्यकारी सहकारी संस्था स्थापन झाल्या आहेत. त्यामूळे महामंडळ ही योजना नव्याने स्थापन झालेल्या आदिवासी विविध कार्यकारी सहकारी संस्थांच्या सहकार्याने राबवित आहे.

या योजने अंतर्गत १९७८ पासून अल्पभुधारकास रू २५०/— पर्यंत व भुमीहीन शेतमजूरास रू १००/— पर्यंत कर्ज वाटप करण्यात येत होते.ही मर्यादा फारच कमी पडत असल्याने सन १९९२ च्या पावसाळयापासून अल्पभुधारक व शेतमजूर यांना सरसकट रू. ४००/— कर्ज वाटप करण्यात येत असे परंतु पुढे वाढत्या महागाईचा विचार करून शासनाने २७ जून १९९६ पासून कर्जाची मर्यादा वाढविली असून ४ युनिट पर्यंत रू. ४००/— ८ युनिट पर्यंत रू.८००/— व या वरिल कुटुंबांना रू. १०००/— या प्रमाणे खावटी कर्ज वाटप करण्यात येते.

या कर्जाच्या रकमेची वसूली फारशी समाधानकारक नसल्याने व आदिवासींची आर्थिक परिस्थिती चांगली नसल्याने राज्य शासनाने निर्णय क्र.टी.डी.पी. १०८८/५७४/का—३ दिनांक १मार्च १९८९ नूसार ३० सप्टेंबर १९८८ अखेर थकित खावटी कर्ज माफ केले. त्यावेळी राज्यात जवळ जवळ २,४१,४५९ आदिवासींना लाभ मिळाला. त्यामुळे थकबाकितून मूक्त झालेले सर्व सभासद शासनाच्या कार्यक्रमाखाली लाभ मिळण्यास पात्र ठरले आहेत.शासन परिपत्रक दिनांक २० एप्रील १९९४ नुसार ज्या आदिवासी कुटुंबांतील कुपोषणाच्या ग्रेड ३ किंवा ग्रेड ४ मध्ये असतील अशा कुटुंबांनी खावटी कर्जाची थकबाकी असली तरी सूध्दा त्या कुटुंबांना त्यांची थकबाकी माफ करून त्यांना पून्हा थकबाकीच्या प्रमाणात खावटी कर्ज मंजूर करण्याच्या सुचना देण्यात आल्या आहेत.तसेच खावटी कर्जाची कमाल मर्यादा रू.४००/—लक्षात घेता थकबाकीच्या प्रमाणात खावटी कर्जाचे वाटप करावे असेही नमूद केले आहे.खावटी कर्जाचे थकबाकीदार लाभार्थिंची संख्या दिवसेंदिवस वाढत आहे.व वसूलीचे प्रमाण मात्र अल्प आहे.

ज्या कुटुबांकडे संपूर्ण खावटी कर्जाची रक्कम येणे आहे असा कर्जदार समजला जाऊन तो खावटी कर्ज मिळविण्यास अपात्र ठरत होता अशा थकबाकीदार आदिवासींच्या खावटी कर्जाच्या वसुलीस १९९८—९९ मध्ये स्थगीती देऊन त्यांना सुध्दा शासनाचे दिनांक १४ ऑगस्ट १९९८ च्या परिपत्रकांन्वये खावटी कर्जाचा लाभ देण्यात आला.

आदिवासी शेतकरी शेतमजूर यांना पावसाळयात ९०टक्के धान्यरूपाने व १० टक्के रोख स्वरूपात कर्जाचे वाटप करण्यात येत असून या योजनेमूळे उपयोजना क्षेत्रातील खाजगी व्यापारी व सावकार

यांचेवर प्रतिबंध घालण्यात आले आहे.वाटप करण्यात आलेले खावटी कर्ज दरसाल दरशेकडा ७.५० टक्के हया व्याज दराने वसूल केले जाते.

४) **धान्यकोष योजना** :— आदिवासी उपयोजना कार्य क्षेत्रातील आदिवासीसाठी खावटी कर्ज योजनेला पर्याय म्हणून नवसंजीवनी योजनेतील विविध घटक योजनांपैकी धान्यकोष हि योजना शासन निर्णय १६९४/१०/६९/प्र.क्र./१६का—३ दिनांक २९ जुलै १९९५ अन्वये शासनाने योजना मंजूर केली असून हि योजना आदिवासी उपयोजना क्षेत्रातील गावांचा समूह करून राबविण्यात येते. साधरणत: ५०ते ५०० कुटुंबांचा समावेश असेल अशा धान्यकोष योजना राबविण्यासाठी प्रकल्प अधिकारी हे सेवाभवी संस्थांमार्फत प्रस्ताव स्विकारून मंजूर करतात. जे सभासद स्वत:चे धान्य वर्गणी देवू शकत नाही अशा आदिवासी सभासदांना त्यांच्या वर्गणीचा सहभाग आदिवासी विकास महामंडळाकडून फक्त एकवेळ अनुदान रूपाने उपलब्ध करूण देण्यासाठी प्रकल्प अधिकारी मागणी करतील तेंव्हा महामंडळ मागणी प्रमाणे धान्य पुरवठयासंबंधी कार्यवाही करते. धान्यकोष योजना कार्यान्वीत करण्यासाठी राज्य शासनाकडून व केंद्र शासनाकडून निधी प्राप्त होत असतो.

५) **जीवनावश्यक वस्तूंचा पुरवठा करण्यासाठी प्राथमिक केंद्रे चालविणे**:— डोंगराळ व दुर्गम भागात राहणाऱ्या आदिवासींना जीवनावश्यक वस्तु वाजवी किमतीत मिळाव्यात यासाठी महामंडळा मार्फत प्राथमिक केंद्रे चालवीण्यात येत आहेत.प्राथमिक केंद्राचे महत्व व त्याची आवश्यक्ता विचारात घेऊन आवश्यक त्या ठीकाणी अशी केंद्रे उघडून ही सेवा मोठया प्रमाणात उपलब्ध करण्याविषयी कार्यवाही महामंडळाने हाती घेतली आहे.

६) **शासकीय आश्रमशाळा व वसतीगृहांना वस्तूंचा पुरवठा** :— महामंडळ राज्यातील ४१२ आश्रमशाळा व १६७ वसतीगृहांना अन्नधान्य, किराना माल, रॉकेल, लेखन साहित्यात वहया या सारख्या वस्तूंचा पुरवठा करित आहे.

७) **शासकीय आश्रमशाळा पेयजल योजना**:— आदिवासी उपयोजना क्षेत्रात आदिवासी विद्यार्थ्याकरिता शासनाने आश्रमशाळा उघडल्या असून शाळा साधारणत: दुर्गम भागात स्थित असल्याने यापैकी बऱ्याच शाळांना पिण्याच्या पाण्यासारख्या मुलभुत सोयी पुरेशा प्रमाणात उपलब्ध नाहीत ही वस्तूस्थिती विचारात घेऊन पाणी पुरवठा योजना महामंडळाने हाती घेतली आहे.

<u>४) शबरी आदिवासी वित्त व विकास महामंडळ मर्यादित नाशीक:—</u>

शबरी आदिवासी वित्त व विकास महामंडळाची स्थापना कंपनी कायदा १९५६ अन्वये १५ जानेवारी १९९९ रोजी करण्यात आली.

महामंडळाची उद्दिष्टे :— राज्यातील आदिवासी सुशिक्षीत बेरोजगार, आर्थिकदृष्टया दुर्बल व दारिद्रयरेषेखाली जीवन जगणाऱ्या व्यक्तींना त्यांचे जीवनमान उंचावण्या करिता महामंडळामार्फत विविध कर्ज योजना राबविण्यात येत आहेत. शबरी महामंडळाचे सध्याचे भागभांडवल १०० कोटी रूपये आहे. शबरी महामंडळाचे मुख्य कार्यालय नाशिक या ठीकाणी असून महाराष्ट्र राज्यात विविध ठीकाणी एकुण १२ शाखा कार्यालये कार्यरत आहेत. या महामंडळामार्फत राबविण्यात येत असलेल्या योजना पुढीलप्रमाणे आहेत.

अ) **राष्ट्रिय अनुसुचित जमाती वित व विकास महामंडळ, नवी दिल्ली(एन.एस.टी.एफ.डी.सी.) पुरस्कृत मुदत कर्ज योजना** :—सदर योजनेखाली वाहतूक व्यवसाय, शेती व्यवसाय इत्यादी विविध व्यवसायासाठी कर्ज योजना मंजूर केल्या जातात. सदरच्या कर्ज योजना शबरी महामंडळामार्फत राबविल्या जात आहेत. सदरच्या कर्ज योजनेसाठी रू.५,००,०००/— एवढी कर्ज मर्यादा आहे.सदर

कर्जयोजनेखाली लाभार्थ्यांचा सहभाग १० टक्के एवढा राहतो.शबरी महामंडळाचा कर्ज हिस्सा १५ टक्के एवढा राहतो. ७५ टक्के रक्कम एन.एस.टी.एफ.डी.सी. नवी दिल्ली यांचा असतो.

ब) एन.एस.टी.एफ.डी.सी.नवी दिल्ली पुरस्कृत महिला सशक्तीकरण कर्ज योजना :— सदर कर्ज योजनेखाली रूपये ५०,०००/— पर्यंतच्या कर्ज योजना राबविल्या जातात. सदर योजनेखाली व्याजाचा दर ४ टक्के द.सा.द.शे.एवढा आहे. सदर योजनेखाली कर्ज मिळविण्यासाठी आदिवासी महिलांना त्यांच्या वैयक्तिक सहभाग भरण्याची आवश्यकता नाही.या योजनेखाली रूप्ये ५०,०००/— पर्यंतचे कर्ज एन.एस.टी.एफ.डी.सी. नवी दिल्ली यांचे मार्फत तसेच शबरी महामंडळाचा कर्ज हिस्सा मिळून लाभार्थिस अदा केली जाते.सदर कर्ज रकमेची परतफेड ५ वर्ष कालावधिमध्ये करावयाची आहे.

क)शबरी महामंडळ स्वनिधी मधून रूपये २५,०००/— रकमेपर्यंतच्या कर्ज योजना :— सदर योजनेखाली ग्रामीण/शहरी आदिवासी होतकरू व्यवसाय इच्छूकास विविध व्यवसायाकरिता रूपये २५,०००/— चे कर्ज ४ टक्के द.सा.द.शे. व्याजाने उपलब्ध करून दिले जाते. सदर कर्जयोजनेखाली लाभार्थी सहभाग निरंक आहे. सदर कर्ज योजनेचा कर्ज परतफेड कालावधी हा तीन वर्षाचा आहे.

ड) राष्ट्रीयकृत बॅंक सहकार्याने योजना :— सदर योजनेखाली वर्धनक्षम प्रकल्पांना रूपये १०,००,०००/— पर्यंत कर्ज राष्ट्रियकृत बॅंकेमार्फत मंजूर केले जात आहे. सदर कर्ज योजने अंतर्गत रू.५०,००० पर्यंतचे कर्जासाठी लाभार्थि सहभाग ५ टक्के असून शबरी महामंडळाचा हिस्सा मार्जिन मनी २० टक्के एवढा आहे. उर्वरित कर्ज ७५ टक्के राष्ट्रियकृत बॅंकेमार्फत मंजूर केले जाते.तर रू. ५०,०००/— पेक्षा जास्त कर्जासाठी सहभाग १० टक्के एवढे असून शबरी महामंडळ कर्ज मार्जिन हिस्सा १५ टक्के एवढे असून उर्वरित ७५ टक्के राष्ट्रियकृत बॅंकेमार्फत मंजूर केले जाते.सदर योजनेखाली व्याजाचा दर हा राष्ट्रियकृत बॅंकेमार्फत प्रचलीत दराने आकारला जात आहे.सदर कर्ज रकमेचा परतफेड कालावधी हा पाच वर्षाचा आहे.

कर्ज रकमेसाठी लाभार्थिंची पात्रता

अ) लाभार्थि महाराष्ट्र राज्यातील रहिवासी असावा

ब) लाभार्थिचे वय १८ ते ४५ वर्षे असावे

क) लाभार्थिचे वार्षीक कौटुंबीक उत्पन्न ग्रमीण भागासाठी जास्तीत जास्त रू. ३९,५००/— तर शहरी भागासाठी जास्तीत जास्त रू. ५४,०००/— पर्यंत असावे.

ड) रू. ५,००,०००/— पर्यंतचे कर्जासाठी जामिनदाराचे जामिनपत्र द्यावे लागते.

इ) आदिवासी महिला सशक्तीकरण योजने अंतर्गत रू. ५०,०००/— पर्यंतचे कर्ज रकमेस एक जामिनदाराचे जामिनपत्र असावे.

फ) लाभार्थिस निवड केलेल्या व्यवसायाचा अनुभव व ज्ञान असावे.

ग) उपरोक्त अटिंची पूर्तता करणाऱ्या लाभधारकाचे प्रकरण मंजूर झाल्यानंतर रितसर करारनामा व ठरवून दिलेल्या हप्त्यापोटी आगावू धनादेश सादर केल्यानंतरच कर्जाची रक्कम वितरीत करण्यात येते.

निष्कर्ष:—

भारत सरकारने दिलेल्या निर्देशाप्रमाणे ज्या गावातील एकूण लोकसंख्येच्या ५० टक्क्याहून अधिक आदिवासीची लोकसंख्या असेल त्या गावांचा समावेश एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्पामध्ये करण्यात येते. समाजातील कमकुवत घटकापैकी आदिवासी घटक अत्यंत दुर्बल असुन या घटकांच्या शैक्षणिक, सामाजिक व आर्थिक हितसंबंधाकडे विषेश लक्ष देऊन सर्व प्रकारच्या शोषणा पासून संरक्षण देण्यास शासन कटिबध्द आहे. १९९३—९४ पासून राज्याची वार्षिक आदिवासी उपयोजना स्वतंत्रपणे आदिवासी विकास विभागाव्दारे तयार केली जात आहे. आदिवासीच्या जीवनाच्या

वेगवेगळया विषयाचे संशोधन आणि आदिवासींच्या सर्वांगीण विकासाकरीता असलेल्या योजनांची प्रभावी अमलबजावणी करणे आणि अनुसुचित जमातिच्या जातीची प्रमाणपत्रे योग्य पध्दतीने तपासणीच्या कार्यात मदत करण्यासाठी दक्षता पथकाची निर्मिती करण्यात आलेली आहे. आदिवासींची खाजगी व्यापारी व सावकार यांच्या कडून होणारी परंपरागत पीळवणूक थांबविण्याच्या दृष्टिकोणातून उपयोजनाक्षेत्रामध्ये आदिवासी विकास महामंडळामार्फत खावटी कर्ज योजनेसहित विविधयोजनांची अमलबजावणी सुरू करण्यात आलेली आहे. राज्यातील आदिवासी सुशिक्षीत बेरोजगार, आर्थिकदृष्टया दुर्बल व दारिद्रयरेषेखाली जीवन जगणाऱ्या व्यक्तींना त्यांचे जीवनमान उंचावण्या करिता शबरी आदिवासी वित्त व विकास महामंडळामार्फत विविध कर्ज योजना राबविण्यात येत आहेत.

संदर्भ ग्रंथ:—

१) आदिवासी प्रश्न लेखक डॉ.गोविंद गारे, प्रकाशन ग्रामविकास प्रकाशन पूणे ४४१०११
२) गडचिरोली जिल्यातील आदिवासी विकासाची वाटचाल प्रकाशन
ए.आ.वि.प्र.जिल्हा कार्यालय गडचिरोली
३)वार्षीक आदिवासी उपयोजना १९९३—९४ प्रकाशन शासकिय मध्यवर्ती मुद्रणालय मुंबई
४) कार्यक्रम अंदाजपत्रक १९९५—९६ आदिवासी विकास विभाग प्रकाशन मध्यवर्ती कारागृह मुद्रणालय नागपूर
५) महाराष्ट्र शासन आदिवासी विकास परिचय पुस्तिका २००३—२००४ प्रकाशन आदिवासी विकास विभाग मध्यवर्ती मुद्रणालय मुंबई ४०००३२
६)वर्तमानपत्र दैनिक लोकमत, दैनिक सकाळ, दैनिक लोकसत्ता, दैनिक तरूण भारत, दैनिक भाष्कर.

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I
Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

Role of ICT Improving the Quality of school Education in India

Santanu Biswas
Ph.D Research Scholar, Department of Education, Assam University, Silchar, India

ABSTRACT:
The ICT-dependent aspects that have made people more attractive during lockdown include the use of online newspapers, e-mail, video conferencing, and more. ICT has made a significant impact in the field of communication as well as in the field of education, which is now gaining ground in online centric learning. In order to maintain social distance, 86% of the educational institutions in the world have been forced to stop general classroom-based education today. On the contrary, while maintaining social distance, ICT has become the main pillar of online based education through dependent education. In a populous country like ours, it is possible to evaluate the effectiveness of this emerging online-based education and communication in terms of proper user application. In a country like ours, the use of ICT in social and personal life has taken Indian civilization a long way. But it has been found that only 36% of the total population of effective education has access to the education system. The effective application of ICT based communication or education in urban areas has increased. But rural areas are still facing problems. Considering that perspective, in this paper, the current situation of ICT reliance in in India in terms of the world is presented in this paper.

KEY WORDS: Communication, Digital India, Education Policy, ICT reliance, Social distance.

INTRODUCTION:
With the development of human civilization, in the current era of globalization, the use of information and technology has spread everywhere. Although the use of technology in developed countries is developing a lot, our country India is lagging behind the use of technology in many developed countries.
The role of information technology as a means of human-to-human communication while maintaining social distance. In our country, as in all countries of the world, the need for human livelihood, and a lot of technological advancement has increased New Education Policy. From education to agriculture, medicine, etc. the use of ICT has become absolutely necessary.

OBJECTIVES:
The main objectives of this study were follows:
1) To knowing about the concept of ICT.
2) To determine about the need for ICT education in the current new education policy
3) To know the preference and importance of ICT education.
4) To knowing the student related ICT education.
5) To find out effectiveness ICT education.

METHODOLOGY OF THE STUDIES: -
The study was basis of descriptive method and survey method. This is a descriptive study document analysis is applied for the development of paper. This study has been conducted in

following collecting of data from book and data collected from internet, collection of data from publish paper in the journal.

Interpretation: -
Considering the use of ICT in the current situation and how it can be properly implemented, all the aspects that we will put it in the place of interpretation are described below.

Concept of ICT:
The term ICT refers to the technologies related to information and communication. People communicate with each other through words, video messages, image inspections. And people have used this technology to clearly shape this communication. The fields of communication have benefited greatly through the use of technology. Technology has integrated various aspects of words, philosophy, images and information with the remote person of communication.

Scope of ICT:
The spread of information communication technology in various fields. These are the areas where ICT makes an important contribution.
professional development for teacher: ICT plays an important role in providing proper training in any professional field. and they can be developed professionally through repeated practice studies.

Availability of resource: It plays an important role in the proper use of the right resources and the implementation of the right plan. Includes ICT for proper use of resources.

ICT in school: This includes the field of school education-based ICT considering the scope.

Facilitating skill formation: Proper use of ICT is a field of skill that can be mastered through repeated practice.

Improving community linkage: Proper communication between any group of people through information communication is considered from a technical point of view. Therefore, this field is a wide field between people or groups.
Distance learning: The role of ICT in connecting people with remote people is important so distance learning is an important area of ICT.

Information technology in education management: Of course, ICT has an important role to play in the management or supervision of an organization.

Enhance teaching: The scope of ICT is to expand teaching skills. Through repeated practice of that skill technology, students bring about habitual changes in their behavior and enhance learning.

Helping the student learn: ICT creates a scope for students to learn properly and self-assess.

Various uses of ICT strategy:

The scope of ICT exists everywhere and creates communication between one person and another through various means. In the field of education, it also has an important role to play in the medium of communication with people.

Using online collaborative tools: Online Collaboration Tools. Online collaboration tools are web-based applications that offer basic services such as instant messaging for groups, mechanisms for file sharing and collaborative search engines (CSE) to find information distributed within the system of the organization, community or team.

Using e-book : An electronic book, also known as an e-book or eBook, is a book publication made available in digital form, consisting of text, images, or both, readable on the flat-panel display of computers or other electronic devices. Although sometimes defined as "an electronic version of a printed book", some e-books exist without a printed equivalent. E-books can be read on dedicated e-reader devices, but also on any computer device that features a controllable viewing screen, including desktop computers, laptops, tablets and smartphones.

Using Google form: Google Forms is a tool that allows collecting information from users via a personalized survey or quiz. The information is then collected and automatically connected to a spreadsheet. The spreadsheet is populated with the survey and quiz responses.

Using is journal: A journal is a record that can be used to detail everything from your feelings about a particular situation in your social life to your thoughts on a current event in the political world.

Use e-library: *digital library*, digital repository, or digital collection, is an online database of digital objects. There are a number of software packages for *use* in general *digital libraries*, for notable ones see *Digital library* software. Institutional repository.

Use video conferencing: Video conferencing is a visual communication session between two or more users regardless of their location, featuring audio and video content transmission in real time.

Benefit of ICT

The facilities that ICT has provided to students for learning during the new education policy are discussed below.

E-learning or Online Learning:
ICT in education has provided a new learning opportunity for students and teachers. Growing popularity online has led to unprecedented events in our lives during this lockdown. The role of ICT is important in this regard.

ICT brings inclusion:
ICT brings all the benefits to the students. In addition to the material contained in the curriculum, the student can use ICT for his own educational needs to collect information related to various entities and digital.

ICT promotes higher-order thinking skills:
Education in the twentieth century where core competencies include assessment, planning, observation, and a few reflections. The use of ICT in education demands a lot of students during the lockdown. The use and interpretation of ICT in solving all these problems has helped the students strategically and increase the popularity of ICT.

ICT enhances subject learning:
In today's world, the use of ICT in education has become more important in the field of literacy and numeracy.

ICT use develops ICT literacy and ICT Capability
The current state of affairs in developing student skills and learning backgrounds in a transparent manner. The best way to develop ICT capabilities is to provide objective activities and adopt appropriate ICT policy on objective issues.

ICT use encourages collaboration:
In the current epidemic, students are learning at home instead of in the traditional classrooms. Children are happy with technology and as they learn in the classroom, they need technical knowledge and will be able to actively learn through effective ICT.

ICT in education improves engagement and knowledge retention:
When the ICT lesson is compromised in the closed life of people's home environment, people including students are properly engaged in their work.
ICT accurately expresses the personality of the person; we learn in our own strategy and evaluate it properly. ICT helps in that task.

My thought and overview for implication of ICT education :
Digital classrooms need to be managed properly so that students can fill in the gaps in education created as a result of long lockdowns. The digital classroom will allow students to learn consistently and according to their time-opportunities, and to spend the day beautifully and learn in a way that is emotionally stress-free.

Appropriate curriculum:
Appropriate curriculum needs to be refined so that the subject of ICT is included in the curriculum of the student and he can gain ICT dependent knowledge so that he can adapt in the next few days.

Teaching parents about ICT use:
Students need to be trained in home teaching. Educational institutions are really shutting down during the corona virus. That is why home teaching needs to be arranged for the students. It may not be possible for them to pay attention to their children's education due to the busy schedule of their parents in the previous days. Training is required to go.

Government budget increase:

The government needs to carry a significant budget in terms of how ICT can be used among successful people. The government needs to allocate funds so that everyone can be covered and have an idea of how to deal with the situation in the coming days.

Giving the ICT gazette:

Giving the ICT gazette to the needy people in all fields starting from the education system as a government grant so that they can have a significant impact in the field of communication.

To create awareness:

The role of ICT should be emphasized to create awareness among people from all walks of life. In order to maintain social distance and during or after the coronavirus, some virtual discussion meetings have to be held on how to disinfect an educational institution or a populated area.

Emphasis on co-curricular activities

The pressure of studying in the past on the lives of students during or after the lockdown. For this reason, besides academic activities, mental health protection should be ensured in the syllabus. For this, emphasis should be given on the co-curricular activities of the students and through this the students should be health conscious and return to their mental state.

Creating web pages

There is a need to create a webpage for students to teach during the student lockdown phase and to determine their activities. That's why they need to create web pages by combining some of their interesting images, images, videos and audios on the web page and focus on how to make them interactive. So that they can work on learning in a unique way.

Creating virtual learning environments:

The home environment of the student should create a virtual learning environment. The parents of the student should be trained in that way. In order to provide the students with the necessary tools, they need to be provided with all the necessary materials for learning in the virtual class and they need to be taught to manage them properly.

Professional learning community of teachers for conducting ICT based education:

Teachers must acquire knowledge about ICT so that they can conduct teacher-education with professionalism and communicate properly with teachers and teaching staff.

Curriculum summary:

In order to make the education system more effective during coronavirus, the curriculum of education has to be shortened.

Online course material supply:

Provide them with online course material so that students can study on time and provide various videos, images, information on their activities as per their opportunity. So that they can learn them regularly. Job teachers need to be helpful enough. Teachers need to upload some of the content of their course online every week. In order for them to move forward one by one, the teacher has to be active enough to activate them.

Open book exam assessment:

In this lockdown situation, it is not possible to test the institution-centred education system in any way. so, in this case, the open book exam will be the only way if students can be brought into this system. Although online classes can be taken now, there are complications in the exam. They can be taken as an alternative to this problem through online exam. In case of online exam, usually a creative question paper is prepared. Although the questions are related to the study, the answer cannot be found directly with the outside book. Encouraging such exams will make it easier for students to take online exams as well as develop students' creativity quite well.

CONCLUSION:

A few days ago, all the people in our world were very busy and lively. Every morning was so busy, I could never imagine that the days would gradually disappear with the attack of Covid-19. Today, the world is paralyzed by the biggest horror and disaster. The triumph of science may come with a new pattern of freeing the corona virus. The stagnation of the corona virus that has brought down the world has not escaped the stagnation of education and online education in developed countries, but it is difficult to run the right curriculum in our populous country. Although some educational institutions continue to provide education online, the education system in a country like ours is very uncertain today. In order to make the education system operational, ICT based education needs to be introduced. Therefore, proper application of ICT will enable active development of education.

REFERENCES: -

[1] Chauhan, S. S. (1992). Innovations in Teaching and Learning process. New Delhi: Vikas Publication House Pvt. Ltd.
[2] Dash, K. M. (2009) ICT in Teacher Development, Neel Kamal Publication Pvt.Ltd. Educational Publishers, New Delhi.
[3] UNESCO (2002). Information and Communication Technologies in Teacher Education, A Planning Guide. Paris: UNESCO.
[4] Flecknoe, M. (2002). “How can ICT help us to improve education” Innovations in Education & Teaching International, Vol. 39, No. 4, Pp; 271-280

Website:

[1] https://wiki.nus.edu.sg/display/cs1105groupreports/History+of+ICT
[2] https://www.indiatoday.in/education-today/featurephilia/story/e-learning-boon-to-education-system-during-covid-19-lockdown-1670617-2020-04-24

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

The 'Community' in 'Community Social Work'

Mr.Raju V.Kasare
Assistant Professor, Athawale College of Work,Chimur,Chandrapur-442903
*Corresponding Author Email: kasareraju@gmail.com
Contact: 9421721180

Abstract: Community means different things to different people. There are numerous definitions and various theories used to analyze the concept of community. Community, in many ways represents a valid and meaningful social concept that has found a prominent place in social work practice. Community social work signifies 'the practice of professional social work with communities as target population or setting for interventions'. Communities are the context for community social work and community social work recognizes the diversity of communities. So, understanding different perspectives and dimensions of community is significant for effective community social work practice. This article reviews the concept, definitions and theories of community; and observes how it is understood generally in social work and specifically in community social work.

Keywords: Community, Community Social Work, Social Work

I . INTRODUCTION

The word community has been derived from two words of Latin namely _com‘ and _munis‘. In English _com‘ means together and _munis‘ means to serve. Thus, community means to serve together. It means, the community is an organisation of human beings framed for the purpose of serving together. (Mondal, n.d.)[1]. The view of small community as a basic unit in society was most explicitly developed by Robert Redfield. For him, the little community had four defining qualities: distinctiveness, small size, self-sufficiency and homogeneity of inhabitants. (Worsely, 1970 as cited by Siddiqui,1997)[2]. Community means different things to different people. Some emphasizes the communality of the term and others explore the relational aspect of it. It can mean a geographic space, a geopolitical or civic entity, and a place of emotional identity. (Clark, 2007)[3]. _Community‘ usually connotes people socially and cognitively encapsulated by homogeneous, broadly embracing groups (Hillery 1955; Wellman 2001a; Wellman and Leighton 1979; Wellman 2002) (Wellman, Boase and Chen, 2002)[4] . Nabeel Hamdi points out that the term community has both ―social and spatial dimensions‖ (https://www.mcgill.ca/mchg/files/mchg/chapter2.pdf)[5]. A community could involve interaction among people with common interests who live in a particular area. Or it could involve a collection of people with common social, economic, political, or other interests regardless of residency. (Phillips and Pittman, 2008)[6]. Place and non-place communities represent two forms of ―we-ness‖ and identity. Communities are undergoing great changes in transforming from locality-focused and horizontally organized communities emphasizing primary and holistic relationships and responsibilities to vertical integrated communities and extensions of a global economy. As we lose the cohesive traditional community, new models of communities are being formed, including the virtual community. (Hardcastle, Powers and Wenocur, 2011)[7]. Hence, social work practice with communities require a sound understanding of community and different

approaches to it. This review article examines the concept of _community‘ in _community social work‘ which is perceived as a comprehensive dimension of professional social work practice where communities are the setting for interventions in various fields. It reviews the concept, definitions and theories of community; and observes how it is understood generally in social work and specifically in community social work.

II. THE CONCEPT AND DEFINITIONS OF COMMUNITY

The concept of community, like many social science concepts, is a slippery, intricate, ideological, and multifaceted summary concept covering a range of social phenomena. The idea of community encapsulates issues of identity and belonging, similarity and difference, inclusion and exclusion, place and time, processes such as modernisation, and has been considered both a spatial and social phenomenon (Bell and Newby, 1971; Cater and Jones, 1989; Crow and Allen, 1994; Delanty, 2003; Johnston, 2000; Silk, 1999). (Clark, 2007)[3]. The concept of community captures the humanness, the passion, and the interconnectedness among people. It is a much elusive concept due to its multidimensionality. (Hardcastle, Powers and Wenocur, 2011)[7]. There are numerous definitions used to analyse the concept of community. Hillery (1955) and Bell and Newby (1971) found out 98 definitions of the term and Cohen (1985) has catalogued more than 90 different definitions of community used in the social sciences literature. The only thing that sociologists agreed on was that community had _something to do with people‘. (Krausova, 2006)[8]. The common elements in sociological definitions of community are geographic area, social interaction, common ties, and shared sentiments (Hardcastle, Powers and Wenocur, 2011)[7] . Definitions of community mainly fall into two categories. In one, the main concern is place or neighbourhood. The rest, focus on the notion of relationship, of solidarity or communion, of interaction, which may go beyond a particular location. Willmott (1989) argues that it is legitimate to add a third understanding of community – that of attachment – as communities of place or interest may not have a sense of shared identity. Cohen‘s (1982; 1985) work around belonging and attachment is a great help in this respect. He argues that communities are best approached as _communities of meaning‘. In other words, _community‘ plays a crucial symbolic role in generating people‘s sense of belonging (Crow and Allan 1994: 6). (Smith, 2001)[9]. Cohen (1985) emphasizes the emotional charging, personal identification, and symbolic construction of community by people. He conceives of community as ―a system of values, norms, and moral codes which provoke a sense of identity within a bounded whole to its for people. . . . [Without meaning] many of the organizations designed to create _community‘ as palliative to anomie and alienation are doomed to failure‖ (p. 9). The community, Cohen continues, is ―the arena in which people acquire their most fundamental and most substantial experience of social life outside the confines of the home. . . . Community, therefore, is where one learns and continues to practice how to _be social‘‖(p. 15). (Hardcastle, Powers and Wenocur, 2011)[7] . Hence, there are the following different ways of approaching the community question:

• Communities based upon close geographical proximity (e.g. Mackenzie and Dalby, 2003; Staheli and Thompson, 1997),

• Communities as localised social system binding social groups and institutions (e.g. Allen and Hamnett, 1995; Gandy, 2002; Miller, 1993), or

• Communities as forms of communion based on a common identity or set of believes and practices (e.g. Lave, 2003; Radcliffe, 1999).

All however, appear united around attempts to understand _belonging‘. (Clark, 2007)[3] . Bellah and his colleagues define a community as a ―group of people who are socially interdependent, who participate together in discussion and decision making, and who share certain practices that both define the community and are nurtured by it "(Bellah, Madsen, Sullivan, Swidler and Tipton, 1985). The British Columbia Ministry of Children and Family Development (2003), following Mattessich and Monsey (1997) define community more dryly as ―people who live within a geographically defined area and who have social and psychological ties with each other and with the place where they live." Fellin‘s (2001) formal definition of communities is as social units with one or more of the following three dimensions: (i) a functional spatial unit meeting sustenance needs, (ii) a unit of patterned interaction and (iii) a symbolic unit of collective identification. (Hardcastle, Powers and Wenocur, 2011)[7] . A review of the literature conducted by Mattessich and Monsey (2004) found many definitions of community such as: ―People who live within a geographically defined area and who have social and psychological ties with each other and with the place where they live‖ (Mattessich and Monsey 2004: 56). ―A grouping of people who live close to one another and are united by common interests and mutual aid‖ (National Research Council 1975 cited in Mattessich and Monsey 2004: 56). ―A combination of social units and systems which perform the major social functions . . . (and) the organization of social activities‖ (Warren 1963 cited in Mattessich and Monsey 2004: 57). These definitions refer first to people and the ties that bind them and second to geographic locations. (Phillips and Pittman, 2008)[6]. Nick Wates defines the word community as a group of people sharing common interests and living within a geographically defined area. Charles Abrams defines community as, ―that mythical state of social wholeness in which each member has his place and in which life is regulated by cooperation rather than by competition and conflict‖. (https://www.mcgill.ca/mchg/files/mchg/chapter2.pdf)[5]. Newby (1980) defined community in three ways: (i) as a social system (a set of social relationships), (ii) as a fixed locality (a geographical area) and (iii) as the quality of relationship (a spirit of community). These aspects of community are interrelated, although Newby claims that they are distinct, and evidence of one does not guarantee the presence of the others. (Krausova, 2006)[8] . A community is a particular type of social system distinguished by the following characteristics (Cook, 1994)[10]:

• People involved in the system have a sense and recognition of the relationships and areas of common concerns with other members.

• The system has longevity, continuity and is expected to persist.

• Its operations depend considerably on voluntary cooperation, with a minimal use (or threat) of sanctions or coercion.

• It is multi-functional. The system is expected to produce many things and to be attuned to many dimensions of interactions.

• The system is complex, dynamic and sufficiently large that instrumental relationships predominate.

• Usually, there is a geographic element associated with its definition and basic boundaries

III. THEORIES OF COMMUNITY

The concept of a community works on the age-old principles of _unity is strength‘ and _united we stand‘. A group of people always has advantage over a single individual in getting his or her voice heard, especially in the case of have-nots of the society. (https://www.mcgill.ca/mchg/files/mchg/chapter2.pdf)[5] . Theories of community generally differentiate between the organic communities associated with the past and the more functional identity-based communities associated with industrial and post-industrial societies (Gilchrist and Taylor, 2012)[11]. According to Wilmot (1989), community exists in three broad categories. One is defined in terms of locality or territory; another as a community of interest or interest group; and thirdly, a community composed of people sharing a common condition or problem. (Popple and Quinney, 2002)[12]. Communities can exist without a territorial base (geography), and territories can exist without any communal ties or cohesion (social connection). Delanty (2003), in his overview of social science research on community, identifies four broad ways that the term has been applied (Clark, 2007)[3]:

1. The social and spatial formation of social organizations into small groups such as neighbourhoods, small towns or other spatially bounded localities
2. To the ideas of belonging and difference around issues such as identity
3. As a form of political mobilization inspired by radical democracy that prompts _communities of action‘ to oppose social injustice
4. Technologically enabled networks constructing new types of social relationships, and consequently, new types of communities - _virtual communities‘

Tonnies‘ (1955) concepts of Gemeinschaft and Gesellschaft, Durkheim‘s (1964) concepts of mechanical and organic solidarity, Cooley‘s (1964) concept of primary group, theories of Durkheim, Marx and Weber are relevant to understand social relations within a community. As Tonnies pointed out, Gemeinschaft is intimate, private and exclusive living together, which Durkheim described as a type of social solidarity which he referred to as mechanical. Cooley described primary groups as those characterised by intimate face to face association and cooperation. According to Tonnies, processes of industrialization and urbanization have resulted in a shift in the makeup of social relations from gemeinschaft to gesellchaft, which meant a more impersonal, mechanical living together or interaction. This also implies that mechanical solidarity gave way to organic solidarity, which is based on a more specialized division of labour in society, rather than the fact of sharing common values and norms. Tonnies explanation was largely psychological, as he thought that the contrast he described arose from differences in individual attitudes and personalities, whereas Durkheim saw the division of labour and specialisation as the primary reason. (Siddiqui, 1997)[2] . The understanding of _community‘ through its social groups of neighbours, friends and kin (e.g. Fischer, 1982) merged with network research (e.g. Barnes, 1954; Bott, 1957; Granovetter, 1973), offers an alternative approach to understanding community (Bulmer, 1985; Wellman et al., 1988). In general, the term social

network has come to be used in two ways; one simply refers to the number of people that a person knows, regardless of the links between these people. The other, more formal usage refers not only to the numbers of people a person is in touch with, but also the extent to which these different people also know each other (Wilmott, 1986). The resulting image; of a net surrounding an individual (or Ego), is termed the individual's network. Social network perspective has been lauded for shifting analysis and explanation of _community' away from a (geographically bounded) social group to a collection of _networked individuals': ―We find community in networks, not groups… In networked societies: boundaries are permeable, interactions are with diverse others, connections switch between multiple networks, and hierarchies can be flatter and recursive… Communities are far flung, loosely-bounded, sparsely-knit and fragmentary. Most people operate in multiple, thinly connected, partial communities as they deal with networks of kin, neighbours and friends, workmates and organizational ties. Rather than fitting into the same group as those around them, each person has his/her own personal community(Wellman, 2001; p227, cited in Larson et al., 2005). However, it is important to recognize that _social networks' and _spatial communities' may be two different ways of pinning down the same term (_community'). It thus might not be a question of _which approach is better', but rather, _which approach is better for what kind of community'. Contrary to some ideas (e.g. Cairncross, 2001; Wellman, 2001), space still matters for everyday connectivity for four reasons. One, face-to-face contacts, and corporeal travel, continue to preserve the benefits of meetings in real time and spaces, even if such proximity is achieved less often than in the past. And of course, some people, in some places, still communicate with others in their immediate social locale. In particular, home-based women involved for example in childcare, or social groups such as the elderly, young people, or the poor, may all have locally situated networks. Two, not everyone is connected to the internet, can afford the luxury of transnational travel, or even have adequate access to localized physical transport. Such individuals will continue to rely on face-toface networks grounded in _real space'. Three, individuals remain embodied in physical space, even when connected to the virtual realm of the internet. Even if this space is fluid (afforded by mobile technologies such as laptop computers or mobile phones), it is nonetheless a physical presence. And four, _networks' remain placed. While Larsen et al., comment that ―the reason why commentators like Putnam have found a death of communities is that they have looked for them in the wrong places‖ (2005; p23 my emphasis), they still hint that such communities exist somewhere. Even virtual networks remain located in a type of space, for as the emotional commitment of members of some online communities demonstrates, for many, _cyberspace' has become a _cyberplace' (Rheingold, 1993). (Clark, 2007)[3] . Atkinson and Cope (1997) speak of the _fluid and overlapping membership of communities', but the complexity and close interweaving of communities is perhaps best captured by Etzioni (1993), who suggests that _communities are best viewed as if they were Chinese nesting boxes, in which less encompassing communities are nestled within more encompassing ones'. Burns et al (1994) recognised that _community is not a singular concept but in reality, represents a mere umbrella under which shelter a multitude of varying, competing and often conflicting interests'. Attempting to understand this complexity often results in labels being attached to different sections of the

population. (www.sharedservicearchitects.co.uk)[13] . There are many theories that treat communities as natural organisms that are properly subject to natural law (Plato, 1945). Community development theory chooses to treat communities as conventional systems. (Cook, 1994)[10]. The very concept, social system, as applied to the community, refers to groups of people who reside and interact within a given area on the one hand, and a network of activities and services of a political, economic, educational, social, health or welfare nature on the other. (Gbismar, n.d)[14]. The community as a social system essentially views a community as a system of interrelated subsystems that perform important functions for their members. The community as a social system operates systemically, with its entities interacting and affecting one another. Following Warren's (1978) system analysis of community, it may be viewed community as ―that combination of social units and systems that perform the major social functions having locality relevance‖ (p. 9). Warren conceived of community functionally as the organization of social activities to afford people daily local access to those broad areas of activities and resources necessary in day-today living. A community, in this definition, has a locality but needs no well-defined geographic boundaries. Warren proposes five critical locality-relevant social functions: (a) production-distribution consumption, (b) socialization, (c) social control, (d) social participation, and (e) mutual support. These social functions are required for survival and perpetuation of a community and its members. A community fulfils the functions through a pattern of formal and informal organizations and groups. (Hardcastle, Powers and Wenocur, 2011)[7] .

IV. SOCIAL WORK AND COMMUNITY

Community, in many ways represents a valid and meaningful social concept that has found a prominent place in social work practice (Beckley et al., 2008; Nicotera, 2007). Lyon (1999), Netting, Kettner and Mc Murty (2004), Popple and Stepney (2008) and other scholars have argued effectively for the importance of community as the content for all forms of social work practice. (as cited in Delgado and Humm- Delgado, 2013)[15] . The social work ecological model's emphasis on person-in-environment places communities as objects of social work intervention as much as individuals, families, and groups (Hardcastle, Powers and Wenocur, 2011)[7]. In the description and analysis of society, in social work literature, the term community is used to denote a particular spatial or geographical unit. In social work terminology, it is used to represent a target population, within a certain geographical locale. (Siddiqui, 1997)[2]. In the social work perspective, communities are entities in which citizens can organize or be organized to address mutual concerns and improve their overall quality of life (Kirst-Ashman, 2007)[16] . Musil (1998) on the basis of work Popple (1995), Willmont (1986) and Hedley (1997) summarize meanings utilization of the term community by social workers. They mark so - those, who share disadvantage – a category of disadvantaged people (clients). This term implies, that it is a groupment of individuals, between them needn't exist relationships, in sense of a sociological concept it is not a community. In his opinion, in social work, the term community expresses (Krausova, 2006)[8]:

• a category of disadvantaged people – unorganized groupment of people who need a help

• a community of interests – organised interest association, that express its interests and work on them • a service community – organised connection inhabitants of community, that are able afford a help with a network of professional organizations

• a municipality – that means a social space, in which are built relations between providers of services and disadvantaged, who are able establish their interests and support their realizations by an activity/action

Communities are always the context, if not always the content, of social work practice. For social workers to be effective, need to understand how community affects the lives of the people. The importance of community calls for a community based social work practice. The postmodernist social work theorists such as Pardeck, Murphy, and Choi (1994) assert that: ―Social work practice, simply stated, should be community based…... [Community] is not defined in racial, ethnic, demographic, or geographic terms, as is often done. Instead a community is a domain where certain assumptions about reality are acknowledged to have validity‖. Social work practice is about using the community and using naturally occurring and socially constructed networks within the social environment to provide social support. There are four perspectives of community for a community based social work practice: Community as People: A Socio-demographic View (the utility of socio-demographic information is for social planning purposes and to understand the community), Community as a Social System, Communities as Local, Global, or Virtual Networks and Community as an Arena of Conflict (suggests that conflict and change are characteristic of communities and it brings power and politics to the fore). (Hardcastle, Powers and Wenocur, 2011)[7] . With the premise that ―communities‖ should be broadly defined as groups of people who form a distinct social unit based on location, interests, or identification, emerging communities for social work education and practice are: Online Community (in the context of social media‗s appeal to young people), Green Communities (global warming and the aim of preserving a healthy environment), Gray Communities (growing population of older adults), Devastated Communities (natural disasters and communities in need of disaster relief), International Communities (focusing on solutions to global poverty, disease, and infant mortality), Innovative Communities (social innovation often takes place internationally and has taken several forms like social entrepreneurship), Cinematic Communities (film and other visual arts happen to be some of the most effective public education and advocacy tools available today), and Business Communities (in some cases, social justice requires business strategy- more consensual models of community organizing that involve business leaders in a collaborative fashion) (Marx, 2014)[17] .

V. COMMUNITY AND COMMUNITY SOCIAL WORK

Community social work signifies _the practice of professional social work with communities as target population or setting for interventions‗. The philosophy and practice of community social work drew from pluralist community work ideas of working in small areas called _patches‗, and from the skills acquired through working with informal networks (Barclay, 1982; Hardley et al., 1987 as cited by Popple, 1995)[18]. Smale and Tuson (1990) argue that community social work can be a particularly relevant way of organizing social services to provide community care services (Coulshed and Orme, 2006)[19]. The emphasis on the community rather than the

individual is considered as one of the values of community social work. Its approach is devolving power to local communities and using workers with a detailed knowledge of the local area to enable local communities to take part in the caring process (Glasby, 2005)[20]. True community social work approach is based on the needs of the community and on the empowerment of its members. Community social work aims to develop a wide range of methods of intervention which are responsive to community needs. It seeks to develop more local participation in determining the nature and style of provision of social work services for the community. According to Bennet (1986), working in harmony with both formal and informal social networks in communities; focus on the type and nature of relationships between individuals, families, organizations and groups and the community; and recognition that the bulk of care, supervision, and control in the community is undertaken by members of the community are the key components of community social work. (Watts in Lishman, 1991)[21] . Community social work focuses on the inter-relationship with and support for formal and informal networks in communities (Holiček and Baldwin in Leskošek, 2009)[22] and on the needs of small communities; and seeks to engage those communities in providing locally responsive services that meet identified needs (Payne, 2005)[23]. It involves the dialogue concerned with shaping and amending services in response to the needs and growth of communities (Hadley et al., 1987)[24]; and understanding the power dynamics and social relations that govern the relationships between various structures and diverse communities. Community social workers help communities function, through developing community awareness and building community capacity. (Canadian Association of Social Workers)[25]. Asset driven community social work was conceptualized as being an integral part of community capacity enhancement (Delgado and Humm- Delgado, 2013)[15]. The organizational features of community social work practice include an emphasis on the importance of working with people in their informal networks and the empowerment of individuals and communities (Hadley and Leidy, 1996)[26] . The Barclay Report (1982)[27], which was notable for the case it made for community social work defined community as —a network, or networks, of informal relationships between people connected with each other by kinship, common interests, geographical proximity, friendship, occupation or the giving and receiving of services—or various combinations of these. In recommending community social work, the Barclay Committee believed that the community is both the provider as well as the recipient of social services and that orientation to community is vital if the services are to be directed to individuals and groups within the context of their social relations with others…., as stated by the Seebohm Committee in 1968 for a community approach. The examples of community social work given by the Barclay Report fall into two broad categories: in the first, the focus is upon locality and in the second, the distinguishing feature is a shared concern or problem (Barclay Committee, 1982)[27] and Hadley et al., (1987)[24] stated that community social work acknowledges the variety of communities and the kinds of relationships within them. So, it can be comprehended that the concept of community in community social work can have any of the following dimensions:

• Spatial • Civic
• Social • Commonality

Dec – 2014
Issue – I, Volume – I

Online Journal
ISSN No. 2394-8426

Gurukul International Multidisciplinary Research Journal (GIMRJ)

•Relationship • Identity
• Virtual • Intentional

While the spatial dimension of a community focuses on the geographical divisions like urban or rural in which the community social work is practiced, the civic dimension can be understood from the political divisions such as panchayat or municipality. The social system, social networks and social interactions among the people creates the social dimension of a community. Relationship dimension of the community can be understood in terms of affiliations or associations among the people. The unity or we feeling among the people based on their common features indicates the commonality dimension of community. The virtual dimension of community involves technologically enabled relationships and networks. The groupment of people, based on functional or emotional identity give rise to the identity dimension and that based on particular interests for specific actions or purposes indicates the intentional dimension of community in community social work. Community social work includes the concept of community in its name itself. By community social work, the Barclay Committee meant formal social work which seeks to tap into, support, enable and underpin the local networks of formal and informal relationships which constitute their basic definition of community, and also the strengths of client's communities of interest (Barclay Committee, 1982)[27]. Thus, communities are inseparable from community social work. Community social work is perceived as a way of thinking, a dialogue, a process, an attitude of mind and an approach for making changes in the communities. It works through individuals and groups for the wider benefit of the community. It is a comprehensive dimension of social work practice with communities, embracing all the aspects of intervening in and with communities.

VI. CONCLUSION

The move towards community social work is the start of development of a close working partnership of social services with citizens, focusing more closely on the community and its strengths. Community social work rests upon the understanding of the nature of community and the meaning and form of social care (Barclay Committee, 1982)[27]. The concept of community is often associated with a number of elements, such as geographical location, common characteristics or ties, social interactions, networks and relationship and shared sentiments (Hardcastle, 2011 as cited by Baldwin and Teater, 2012)[28]. It is impossible to talk about, community today without taking into account all these aspects. Communities grow and change over time and the challenge for community social workers continues to be one of reducing oppression and promoting social justice orientation in the context of rapidly changing communities, societal values and global contexts (Glison et al., 2012)[29]. Communities are the context for community social work and community social work recognizes the diversity of communities. So, understanding different perspectives and dimensions of community is significant for effective community social work practice.

REFERENCES

[1] Mondal, P. (n.d.). Notes on Community, Association and Institutions of Sociology. Retrieved from http://www.yourarticlelibrary.com/sociology/notes-on-community-association-and-institutions-ofsociology/8512/

[2] Siddiqui, H.Y. (1997). Working with Communities: An Introduction to Community Work. New Delhi: Hira Publications.
[3] Clark, A. (2007). Understanding Community: A Review of Networks, Ties and Contacts (Working Paper), Economic and Social Research Council National Centre for Research Methods Working Paper Series 9/07, Real Life Methods, University of Leeds
[4] Wellman B., Boase, J. and Chen, W. (2002). The networked nature of community: Online and offline. IT & Society, 1(1), 151-165. Retrieved from http://www.itandsociety.org.
[5] Community Participation. Retrieved from https://www.mcgill.ca/mchg/files/mchg/chapter2.pdf
[6] Phillips, R. and Pittman, R. H. (eds.) (2008). An Introduction to Community Development. Taylor & Francis e-Library.
[7] Hardcastle, A. D., Powers, R. P., & Wenocur, S. (2011). Community Practice: Theories and Skills for Social Worker (3rd ed.). New York: Oxford University Press, Inc. EBSCO Publishing: eBook Collection (EBSCOhost) retrieved from resources.css.edu/library/docs/cp4.pdf
[8] Krausova, A. (2006). The Network Analysis in Community Work. Retrieved from scienzepolitiche.unical.it/.../Seminario%20Anna%20Krausova/The%20network%20an
[9] Smith, M. K. (2001) _Community' in the encyclopaedia of informal education, http://www.infed.org/community/community.htm.
[10] Cook, J. B. (1994). Community Development Theory. Retrieved from http://extension.missouri.edu/p/MP568
[11] Gilchrist, A. and Taylor, M. (2012). The Short Guide to Community Development. Jaipur: Rawat Publications.
[12] Popple, K. and Quinney, A. (2002). Theory and Practice of Community Development: A Case Study from The United Kingdom. Journal of the Community Development Society.
[13] Participation: A Theoretical Context. Retrieved from www.sharedservicearchitects.co.uk/.../Citizen_Participation_Theoretical_Frameworks...
[14] Gbismar, L. L. (n.d.). The Concept of Community Functioning in Social Work: Preliminary Formulations. Retrieved from
[15] Delgado, M. and Humm- Delgado, D. (2013). Asset Assessments and Community Social Work Practice. New York: Oxford University Press. Retrieved from
[16] Krist-Ashman. (2007). Introduction to Social Work and Social Welfare: Critical Thinking Perspectives. 2 nd Edn. USA: Thomson Brooks/Cole.
[17] Marx, J. D. (2014). Ten Emerging Communities for Social Work Education and Practice. Social Work, 59(1), 84-86. doi: 10.1093/sw/swt042
[18] Popple, K. (1995). Analysing Community Work: Its Theories and Practice. Philadelphia, USA: Open University Press.
[19] Coulshed, V. and Orme, J. (2006). Social Work Practice: An Introduction. (4th Edn). New York: Palgrave Macmillan.
[20] Glasby, Jon. (2005). The Future of Adult Social Care: Lessons from Previous Reforms. Research Policy and Planning. Vol. 23 (2). Retrieved from ssrg.org.uk/wp-content/uploads/2012/02/rpp232/article1.pdf

[21] Watts, S. Community Social Work. In Joyce Lishman. (1991). Handbook of Theory for Practice Teachers in Social Work (pp 203-219). London: Jessica Kingsley Publishers.

[22] Holiček, R. A.M. and Baldwin, M. From Reflection to Action within Community Social Work: The Role of Action Research as a Method for Social Work Education and Practice. In Leskošek. (2009). Theories and Methods of Social Work: Exploring Different Perspectives. Faculty of Social Work, University of Ljubljana

[23] Payne, M. (2005). Modern Social Work Theory (3rd ed.). New York: Palgrave Macmillan.

[24] Hadley R., Cooper, M. and Dale, P. & Stacy, G. (1987). A Community Social Worker's Handbook. London: Tavistock Publications Ltd.

[25] Canadian Association of Social Workers.

[26] Hadley, R. and Leidy, B. (1996). Community Social Work in a Market Environment: A British-American exchange of technologies and experience. British Journal of Social Work, Vol.26 (6): 823-842. Retrieved from

[27] Barclay Committee. (1982). Social Workers: Their Role and Tasks. London: Bedford Square Press for National Institute for Social Work.

[28] Teater, B. and Baldwin, M. (2012) Social Work in the Community: Making a Difference. Bristol: The Policy Press

[29] Glison, C.A., Dulmus, C.N., and Sowers, K.M. (2012). Social Work Practice with Groups, Communities and Organizations: Evidence-Based Assessments and Interventions. New Jersy: John Wiley and Inc.